

Avropada Təhlükəsizlik və
Əməkdaşlıq Təşkilatı
Bakı Ofisi

EHTİYAQLARIN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ HESABATI

**Azərbaycan Respublikasında insan alverinə qarşı mübarizə
sahəsində görülən tədbirlər: insan alveri və məcburi əmək
qurbanlarının faydalana biləcəyi yardım və xidmətlər**

iyun 2012

ATƏT-in Bakı Ofisi tərəfindən dərc olunmuşdur.

Müəlliflik hüququ: "Nəşr üzərində bütün hüquqlar qorunur. Mənbə kimi ATƏT-in Bakı Ofisini göstərməklə, bu nəşrdən təhsil və digər qeyri-kommersiya məqsədləri üçün sərbəst istifadə edilə və nəşrin surətləri çıxarıla bilər."

Bu nəşr Amerika Birləşmiş Ştatlarının Beynəlxalq İnkişaf Agentliyi (USAİD) vasitəsilə və Amerika xalqının köməyi sayəsində ərsəyə gəlmişdir. Bu nəşr Azərbaycanda insan alveri və məcburi əməyə qarşı təsirli mübarizəyə əhatəli dəstək layihəsi çərçivəsində hazırlanmışdır. Nəşrin məzmunu müəllifə məxsusdur və USAİD və ABŞ hökumətinin mövqeyini əks etdirməyə bilər.

MÜNDƏRİCAT

QISALTMALARIN SİYAHISI.....	5
ÖN SÖZ.....	7
I. QISA İCMAL	8
II. GİRİŞ	10
A. Qiymətləndirmənin məqsədləri	10
B. İcmal.....	10
III. GİRİŞ MƏLUMATI	11
A. Qurbanlara yardım və onların müdafiə olunması ilə bağlı beynəlxalq və hüquqi öhdəliklər.....	11
1. ATƏT qarşısında götürülən öhdəliklər	11
2. Əlaqədar beynəlxalq öhdəliklər	12
B. İnsan alveri və məcburi əmək: anlayışlar, hüquqlar və xüsusi narahatlıq doğuran məsələlər.....	14
1. Anlayışlar	14
2. İnsan alverinin formalarından biri kimi məcburi əmək.....	14
3.İnsan alveri qurbanı olan uşaqlar	17
C. Qurbanlara yardım sahəsində yerli qanunvericilik və siyasət sənədləri.....	18
IV. METODOLOGİYA	20
V. NƏTİCƏLƏR VƏ TƏHLİL.....	21
A. Koordinasiya: Milli Koordinatorun rolu və Qurumlar-arası Komitə	21
B. Vətəndaş cəmiyyətinin rolu	23
C. Yardım.....	24
1. Ölkə qanunvericiliyi çərçivəsində qurbanlara yardım məsələlərinin tənzimlənməsi.....	24
2. Qurbanların faydalana biləcəyi yardım növləri	25
3. Qurbanların öz hüquqları barədə məlumatları əldə etmək imkanları	34
4. Qurbanların dekriminalizasiyası və onların öz hüquqlarının bərpasını	

tələb etmək hüququ	36
5. Cinayət təqibi zamanı qurbanların və onların ailə üzvlərinin hədə və təhdidlərdən qorunması	37
6. Məlumatların mühafizəsi və qurbanların şəxsi həyatının qorunması	39
7. Özünə gəlmə və düşünmə dövrü.....	40
8. Müvəqqəti yaşayış yeri	41
9. Qayıtma və repatriasiya	42
VI. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINA TÖVSIYƏLƏR.....	44
A. Əlaqələndirmə və əməkdaşlıq.....	44
B. Yardımdan istifadə imkanları.....	45
C. Yardım və qorunma	49
Əlavə 1. Əlaqələndirmə və qurbanlara yardım sahəsində ATƏT üzvü olan ölkələrin mütərəqqi təcrübəsi (Rumıniya, Niderland və Serbiya)	52
Əlavə 2. Müsahibələrdə iştirak etmiş qurumların və təşkilatların siyahısı.....	55
Əlavə 3. Təhlil edilən sənədlərin siyahısı.....	56

QISALTMALARIN SİYAHISI

AUB (ACU) Azərbaycan Uşaqlar Birliyi

AMM (AMC) Azərbaycan Miqrasiya Mərkəzi

AZN Azərbaycan manatı. 1 AZN = 0.80 ABŞ dolları

Təmiz Dünya (Clean World) Təmiz Dünya İctimai Birliyi

AŞ (CoE) Avropa Şurası

AŞ İAM Konvensiyası Avropa Şurasının İnsan alverinə qarşı Mübarizə
(**CoE THB Convention**) haqqında Konvensiyası

AR NK (CoM) Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti

UHK (CRC) Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Uşaq Hüquqları haqqında Konvensiyası

Fond (Fund) Azərbaycan Respublikasında İnsan Alveri Qurbanlarına Yardım Fondu

BƏT (ILO) Beynəlxalq Əmək Təşkilatı

BMqT (IOM) Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı

TN (MoEd) Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi

SN (MoH) Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyi

DİN (MIA) Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyi

ƏN (MoJ) Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi

ƏƏSMN (MoLSP) Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi

QHT (NGO) Qeyri-hökumət təşkilatı

MİM (NRM) Milli İstiqamətləndirmə Mexanizmi

DTİHB (ODIHR) ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları üzrə Ofisi

ATƏT (OSCE) Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı

ATƏT-in Fəaliyyət Planı İnsan alverinə qarşı mübarizə üzrə ATƏT-in Fəaliyyət

(**ATƏT-in Fəaliyyət Planı**) Planı

AQUPDK (SCWFC) Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət
Komitəsi

İA (THB) İnsan Alveri

İAM qanun (THB Law) Azərbaycan Respublikasının İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında
Qanunu

İnsan alveri (Trafficking) Bu sənəddə insan alveri termini insan ticarəti ilə kimi başa düşülür

BMT (UN) Birləşmiş Millətlər Təşkilatı

BMT-nin Qlobal Fəaliyyət Planı İnsan alverinə qarşı mübarizəyə dair BMT-nin

(UN Global Action Plan) Qlobal Fəaliyyət Planı (2010)

BMT TMCM Konvensiyası BMT-nin Transmilli Mütəşəkkil Cinayətkarlığa qarşı Konvensiyası və onu tamamlayan İnsan alverinin, xüsusən qadın və uşaq alverinin qarşısının alınması, aradan qaldırılması və cəzalandırılması haqqında Protokol

İnsan Alverinə qarşı Mübarizə Haqqında Protokolu (UNTOCC Anti-Trafficking Protocol)

ÖN SÖZ

ATƏT-in Bakı Ofisi göstərdikləri əhatəli köməliyə görə bu qiymətləndirmədə iştirak etmiş Azərbaycan Respublikası rəsmilərinə və vətəndaş cəmiyyəti təmsilçilərinə öz təşəkkürünü bildirir. Ofis aşağıdakı qurumların əməyini xüsusilə qeyd edir: Daxili İşlər Nazirliyi, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi, Səhiyyə Nazirliyi, Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi, Azərbaycan Miqrasiya Mərkəzi, Təmiz Dünya İctimai Birliyi, Azərbaycan Uşaqlar Birliyi və Beynəlxalq Miqrasiya təşkilatı.

İnsan alveri və məcburi əmək problemlərinin həlli sahəsində bu qurumların göstərdiyi birgə səylər Azərbaycan Respublikasının ATƏT qarşısındakı öhdəlikləri və digər müvafiq beynəlxalq öhdəliklərinə əməl etmə potensialını daim inkişaf etdirmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, ATƏT-in Bakı Ofisi bütün bu iştirakçılarla əla əməkdaşlıq münasibətlərinə malikdir.

Bundan əlavə, Ofis bu qiymətləndirmənin maliyyələşdirilməsinə görə ABŞ-ın Beynəlxalq İnkişaf Agentliyinə xüsusi minnətdarlığını bildirir. Qiymətləndirmədə və bu hesabatın tərtib olunmasında göstərdikləri köməliyə görə Ofis həm də xanım Təranə Bağırovaya, xanım Alina Brasoveanuya və cənab Madis Vainomaaya təşəkkürünü bildirir.

Ümid edirik ki, bu hesabat insan alveri və məcburi əmək problemləri ilə mübarizədə Azərbaycan Respublikasının əhatəli tədbirlər görməsinə köməklik göstərəcək. İnsan alveri quldarlığına yaşadığımız dövrdəki formasıdır. Arzu edirik ki, bu hesabat insan alveri qurbanlarına öz həyatlarını yenidən qurmaqda köməklik göstərən Azərbaycan Respublikası üçün faydalı olacaqdır.

Hörmətlə,

Səfir Koray Targay

ATƏT-in Bakı Ofisinin rəhbəri

I. QISA İCMAL

ATƏT qarşısında götürülən və digər müvafiq beynəlxalq öhdəliklərinin yerinə yetirilməsində Azərbaycan hökumətinə yardım göstərmək məqsədi ilə, ATƏT-in Bakı Ofisi (Ofis) insan alveri və məcburi əməklə bağlı iki qiymətləndirmə həyata keçirmişdir: (1) qurbanların müəyyənləşdirilməsi və təhqiqat, (2) qurbanlara yardım və onların istifadə edə biləcəyi xidmətlər. Bu hesabat ehtiyacların qiymətləndirilməsi sahəsində həyata keçirilən ikinci araşdırmanın nəticələrini əks etdirir.

Bu qiymətləndirmənin və o cümlədən, Azərbaycanda insan alveri və məcburi əmək qurbanları üçün mövcud yardım və xidmətlərin təhlilinin həyata keçirməsindəki məqsədlər aşağıdakılardan ibarətdir: qurbanlara effektiv yardımın göstərilməsinə maneçilik törədən amillərin və boşluqların müəyyən olunması və müvafiq yardımın bu cəhətlərinin yaxşılaşdırılması imkanlarının araşdırılması. Qanunvericilik və praktikanın təhlilinə aşağıdakılar daxil olmuşdur: Azərbaycan Respublikasının paytaxtı Bakı şəhərində qurbanlar üçün mənzil təminatı, sosial, tibbi, psixoloji, hüquqi, fiziki təhlükəsizlik və mühafizə, reintegrasiya yardım xidmətləri.

Ötən onillik boyunca Azərbaycan enerji sektorunda rekordlarla müşahidə olunan səciyyəvi iqtisadi artım yeni gəlir sahələri axtarışında olan mütəşəkkil cinayətkar qrupların ölkəyə olan marağını daha da artırır. Bununla yanaşı, tənzimləmə mexanizmlərində, o cümlədən qurbanlara yardım və xüsusilə də şahidlərin qorunması mexanizmində boşluqlar mövcuddur. Bu boşluqlar da öz növbəsində insan alverçilərinin effektiv təqibi üçün zəruri olan şahid ifadələrinin əldə edilməsini çətinləşdirə bilər. Müvafiq olaraq, yayındırıcı amil kimi proporsional hüquqi cəza tədbirləri olmadan Azərbaycanın bu qəbildən olan cinayətkarlar üçün cəlbədicə ölkəyə çevrilmək təhlükəsində olduğu görünür. Qurbanları dəhşətli zərərlərə məruz qoymasından əlavə, insan alveri və məcburi əmək mütəşəkkil cinayətkarlıq və terrorçuluqla bağlı transmilli təhdidlərin maliyyə mənbələri kimi də çıxış edir. Əsrimizin ən çətin və çoxlu xərc tələb edən milli təhlükəsizlik təhdidlərindən bəziləri də məhz mütəşəkkil cinayətkarlıq və terrorçuluq nəticəsində meydana çıxmışdır.

Qiymətləndirmə nəticəsində, Ofis otuz beş tövsiyə işləyib hazırlamışdır. Bu tövsiyələr səkkiz prioritet sahəni əhatə edir. Həmin prioritet sahələrdə qurbanlara yardımla bağlı daha çox işlərin görülməsinə ehtiva olunur.

(1) Dövlət sistemi əsasən cinsi istismar xarakterli insan alveri qurbanı olmuş şəxsləri müəyyənləşdirir və belə şəxslərə yardım göstərir. Bu vaxta qədər yalnız bir neçə şəxs əməyin istismarı qurbanı kimi müəyyən edilmişdir. Eyni zamanda, vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları əməyin istismarı probleminin kəskinləşdiyini iddia edirlər. Belə ki, onlar bu problemi Azərbaycanda yaxşılaşmaqda olan iqtisadi vəziyyətlə bağlı miqrant işçilərin ölkəyə axını ilə əlaqələndirirlər.

(2) Bundan əlavə, küçə uşaqları və şəxsiyyəti təsdiq edən sənədlərə malik olmayan şəxslər kimi müəyyən əhali qruplarının insan alverinə məruz qalması problemi və bu sahədəki risklər dövlət səviyyəsində tanınmamışdır. Bu qəbildən olan faktiki və potensial qurbanlar və eləcə

də vətəndaş cəmiyyəti tərəfindən müəyyənləşdirilən qurbanlar dövlət sığınacağından və digər yardım xidmətlərindən istifadə etmək imkanına malik deyil.

(3) Dövlət sığınacağından sonrakı xidmətlərə cavabdeh olan Qurbanlara Yardım Mərkəzinin fəaliyyətinin səmərəliliyi ilə bağlı boşluqların mövcudluğu barədə dövlət rəsmiləri və vətəndaş cəmiyyəti tərəfindən Ofisə çoxlu sayda qeydlər təqdim edilmişdir. Qurbanlara Yardım Mərkəzinin fəaliyyətinə məsul qurum Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyidir. Müvafiq boşluqların mövcudluğu həmin Nazirlik tərəfindən Mərkəzə lazımı institusional dəstəyin göstərilməməsi ilə izah olunmuşdur. Bundan əlavə, Qurbanlara Yardım Mərkəzi öz fəaliyyətində Dövlət sığınacağından göstərdiyi xidmətləri təkrarlayır. Qeyd olunur ki, bunun əvəzində Qurbanlara Yardım Mərkəzi öz diqqətini qurbanların əhatəli inteqrasiyası sistemində, o cümlədən sosial güzəştli mənzil təminatı, təhsil və əmək bazarı sahəsində yardımlara yönəltməlidir.

(4) Qurbanlar üçün hüquqi yardım imkanları mövcuddur. Bununla belə, bu yardımı yalnız vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları vasitəsi ilə əldə etmək mümkündür. Həmin təşkilatlar isə donorların verdiyi maliyyə vəsaitlərindən asılı fəaliyyət göstərirlər. Beləliklə də, donorların öz prioritetlərində dəyişiklik etməsi qurbanlar üçün mövcud olan hüquqi yardım imkanlarının itirilməsi ilə nəticələnə bilər.

(5) Cinayət təqibi zamanı şahidlərin qorunması üçün zəruri olan tədbirlər mövcud deyil və ya belə tədbirlərdən istifadə edilmir. Bu isə insan alveri qurbanlarının təkrar travmaya məruz qalmasına və onların insan alveri cinayətkarlarına qarşı öz şikayətlərini geri götürmələrinə səbəb ola bilər. İnsan alveri və məcburi əmək cinayətlərinin uğurla təqib olunması üçün effektiv şahid ifadəsi tələb olunur.

(6) İnsan alverinə qarşı mübarizə sahəsində dövlət tərəfindən həyata keçirilən tədbirlərin əlaqələndirilməsi və peşəkar qaydada müzakirəsi zamanı vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının iştirakına müntəzəm və ardıcıl şərait yaradılmır. Bununla belə, vətəndaş cəmiyyəti insan alveri və məcburi əmək qurbanları üçün çoxlu sayda faydalı xidmətlər göstərir.

(7) Bir neçə hökumət qurumunun rəsmiləri əlavə bacarıqlara yiyələnmişdirlər. Bu qurumlara aşağıdakılar daxildir: Saxlanma Mərkəzi, Daxili İşlər Nazirliyinin rayon polis işçiləri, Dövlət sığınacağı, Dövlət Miqrasiya Xidməti, Məşğulluq üzrə Müfəttişlik, hakimlər, prokurorlar və vəkillər.

(8) Vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları gündəlik təşkilati və maliyyə idarəçiliyi üzrə daha təkmil bacarıqlara yiyələnmişdirlər.

Azərbaycan hökumətinin bu qiymətləndirmə hesabatına olan cavabından asılı olaraq, ATƏT-in Bakı Ofisi bütün digər sahələrlə yanaşı, yuxarıda göstərilən 8 istiqamət üzrə irəliləyişlərə nail olunması üçün yardım göstərməyə hazırdır.

II. GİRİŞ

2011-ci ilin sonlarında və 2012-ci ilin əvvəllərində ATƏT-in Bakı Ofisi insan alveri və məcburi əmək məsələlərinin həlli sahəsində Azərbaycanın potensiallarını qiymətləndirmək məqsədi ilə iki qiymətləndirmə həyata keçirmişdir. Birinci qiymətləndirmə insan alveri və məcburi əmək cinayətlərinin təhqiqatı və təcibi məsələlərinə həsr olunmuşdur. Həmin hesabat Azərbaycan Respublikası hökumətinin istifadəsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. Hazırkı hesabat ikinci hesabat hesab olunur və burada Azərbaycandakı insan alveri və məcburi əmək qurbanları üçün mövcud olan yardım və xidmətlər təhlil edilmişdir. Bu hesabat həm Azərbaycan Respublikası hökuməti, həm də vətəndaş cəmiyyəti qurumları üçün nəzərdə tutulmuşdur.

A. Qiymətləndirmənin məqsədləri

Azərbaycanda insan alveri və məcburi əmək qurbanları üçün mövcud yardım və xidmətlərin təhlili və bu qiymətləndirmənin məqsədləri aşağıdakılardan ibarətdir: qurbanlara effektiv yardımın göstərilməsinə maneçilik törədən amillərin və boşluqların müəyyən olunması və müvafiq yardımın bu cəhətlərinin yaxşılaşdırılması üçün imkanların araşdırılması.¹

B. İcmal

Qurbanlara əhatəli yardım da daxil olmaqla, insan alveri və məcburi əməklə əlaqədar problemlərin həlli sahəsində Azərbaycan Respublikası beynəlxalq siyasi öhdəliklər və icbari hüquqi öhdəliklər daşıyır. Bundan əlavə, Azərbaycan Respublikası insan alveri və məcburi əməklə əlaqədar problemlərin həlli sahəsində daxili qanunvericilik və siyasət vasitələrinə malikdir. Giriş məlumatı bölməsində bu tələblərin şərtləri daha da dəqiqləşdirilir. Həmin bölmədə ATƏT-ə üzv olan dövlətlərin ehtimal olunan və potensial qurbanlara yardım perspektivindən çıxış edilərək, onların yerinə yetirməli olduğu minimum standartlar və anlayışlar praktiki məqsədlər baxımından izah olunur. İnsan alveri və məcburi əmək qurbanlarına əhatəli yardımın göstərilməsi ilə bağlı Azərbaycandakı mövcud praktikanın təhlili zamanı ATƏT tərəfindən istifadə olunan informasiya metodları Metodologiya bölməsində izah olunur. Təhlilə aşağıdakılar daxildir: Azərbaycan Respublikasının paytaxtı Bakı şəhərində qurbanlar üçün mənzil təminatı, sosial, tibbi, psixoloji, hüquqi, fiziki təhlükəsizlik və mühafizə, mövcud reintegrasiya yardım xidmətləri. Bu zaman əsas diqqət yardımın bu cəhətlərinin inkişaf etdirilməsi ilə bağlı potensialların araşdırılmasına yönəldilmişdir. Nəticələr və Təhlil bölməsində Giriş Məlumatı bölməsində təsvir olunan minimum standartlarla müqayisədə Azərbaycandakı mövcud praktika barədə toplanmış məlumatlar təqdim edilir. Tövsiyələr bölməsində irəliləyiş imkanları təqdim olunur ki, bu da öz növbəsində göstərilən sahələrdə irəliləyişlərə nail olmaqla insan alveri və məcburi əmək qurbanlarına əhatəli yardımın göstərilməsi ilə bağlı Azərbaycanın öz siyasi və hüquqi öhdəliklərinə daha yaxşı səviyyədə əməl etməsinə şərait yaradacaqdır. Əlavə 1-də ATƏT-ə üzv olan digər dövlətlərin praktikasına dair mütərəqqi nümunələr təqdim olunur.

¹ Bu sənəddə istifadə olunan Azərbaycan sözü Azərbaycan Respublikasını ifadə edir.

III. GİRİŞ MƏLUMATI

A. Qurbanlara yardım və onların qorunması ilə bağlı beynəlxalq və hüquqi öhdəliklər

1. ATƏT qarşısında götürülən öhdəliklər

Konsensus vasitəsi ilə ATƏT səviyyəsində gəlinən razılışma. ATƏT-ə üzv olaraq, Azərbaycan insan alveri və məcburi əməklə bağlı Təşkilat tərəfindən qəbul olunan siyasi öhdəliklərin yerinə yetirilməsi öhdəliyini öz üzərinə götürmüşdür.² Həmin öhdəliklərdən ən vacibi bundan ibarətdir: bütün ATƏT-ə üzv dövlətlər konsensus qaydasında razılığa gələrək İnsan alverinə qarşı mübarizə sahəsində ATƏT-in Fəaliyyət Planını 2003-cü ilin iyul ayında qəbul etmiş və qeyd etmişlər ki, bu planın həyata keçirilməsi hərtərəfli regional təhlükəsizliyin təmin olunmasına müsbət təsir göstərəcəkdir.³

İnsan alverinə qarşı mübarizə üzrə ATƏT-in Fəaliyyət Planı. Fəaliyyət Planı müxtəlif tövsiyələr vasitəsi ilə üzv dövlətlərin insan alverinə qarşı mübarizə sahəsində öz siyasi öhdəliklərinin yerinə yetirilməsində onlara yardım göstərmək baxımından əhatəli bir vasitə kimi çıxış edir. Həmin Fəaliyyət Planında insan alverinə geniş bir yanaşma tətbiq olunur. Belə ki, insan alveri qurbanlarının qorunması, insan alverinin qarşının alınması, insan alverinə qarşı cinayət təqibinin həyata keçirilməsi və cinayətkarların təqib olunması üçün həmin Fəaliyyət Planına "çoxcəhətli" və çoxsaylı tövsiyələr daxil edilmişdir. Məsələn, insan hüquqlarının qorunması, sosial və iqtisadi inkişaf, cinayətkarlıqla mübarizə və qanunun aliliyi məsələləri ilə bağlı tövsiyələr insan alverinə qarşı mübarizənin əhatəliliyi baxımından vacib xüsusiyyətlər hesab oluna bilər. İnsan alveri qurbanı olan uşaqların xüsusi ehtiyaclarının həll edilməsi adlanan və 2005-ci il tarixdə qəbul edilmiş sənəd Fəaliyyət Planına əlavə xarakteri daşıyır.⁴ Bundan əlavə, Fəaliyyət Planına Milli İstiqamətləndirmə Mexanizminin⁵ yaradılması ilə bağlı tövsiyələr də daxildir. Həmin Fəaliyyət Planında qeyd edilir ki,

2 Azərbaycan 1992-ci ildə ATƏT-ə üzv olmuşdur.

3 ATƏT Daimi Şurasının 557 sayılı Qərarı, *İnsan alveri ilə mübarizəyə dair ATƏT-in Fəaliyyət Planı*, PC.DEC/557, iyul 2003. Mətni aşağıdakı internet sahifəsindən əldə etmək mümkündür: <http://www.osce.org/pc/42708>.

4 ATƏT Daimi Şurasının 685 sayılı Qərarı, *İnsan Alveri ilə Mübarizəyə dair ATƏT-in Fəaliyyət Planına əlavə: İnsan alverinin azyaşlı qurbanlarının qorunma və yardımıla bağlı xüsusi ehtiyaclarının təmin olunması*, PC.DEC/685, iyul 2005.

5 ATƏT-in Fəaliyyət Planı, V Fəsil, s.3.1. ATƏT-in Fəaliyyət Planında tövsiyə edilir ki:

İnsan alverinə məruz qalmaları əsas götürülərək insan alveri qurbanlarına qarşı cinayət təqibi həyata keçirilmir. (III Fəsil, s. 1.8)

İnsan alveri cinayətlərinin təqibi zamanı şahidlərin, onların qohumlarının və ya yaxınlarının təzyiq və ya hədələrdən qorunmasını təmin etmək üçün dövlətlər tərəfindən effektiv tədbirlər görülür. (III Fəsil, s. 4.1)

Dövlətlər qurbanların şəxsi həyatının toxunulmazlığı hüququnu təmin etmək üçün məlumatların mühafizəsini həyata keçirir. (III Fəsil, s. 4.3)

Məhkəmədə ifadə verib-verməməyə dair qərara gələrkən, dövlətlər qurbanları hüquqi məsləhət xidmətləri ilə təmin edir. (III Fəsil, s. 4.5)

Dövlətlər məhkəmə dinləmələri zamanı QHT-lərin qurbanlara yardım göstərməsinə icazə verir. (III Fəsil, s. 4.6)

Müstəqil məsləhət və istiqamətləndirmə mənbələri və istiqamətləndirmə üzrə ilkin əlaqə vasitəsi kimi çıxış etmələri və eləcə də cinayət hadisələri barədə məlumatların anonim qaydada verilməsinə şərait yaratmaq məqsədi ilə dövlətlər telefon "qaynar xətləri" təsis edir. (IV Fəsil, s. 4.11)

İnsan alveri qurbanlarını yardım və qorunma ilə təmin etmək üçün dövlətlər öz qanunvericiliklərində hüquqi əsas yaradırlar. (V Fəsil, s. 1.1)

İnsan alveri qurbanlarının lazımi qaydada müəyyənləşdirilməsi və müalicəsinə şərait yaratmaq üçün dövlətlər bu sahədə görülən işləri istiqamətləndirir (V Fəsil, s. 3.2)

İnsan alveri qurbanlarının ehtiyaclarının ödənilməsi məqsədi ilə, dövlətlər sığınacaqlar təsis edirlər və sığınacaqlardan istifadə imkanı təhqiqatlar zamanı hakimiyyət orqanları ilə əməkdaşlıqla şərtləndirilmir. (V Fəsil, s. 4)

DTİHB-nun Milli İstiqamətləndirmə Mexanizmi haqqında məlumat kitabı Milli İstiqamətləndirmə Mexanizmlərinin rolu haqqında məlumat və məsləhət mənbəyi kimi faydalıdır.

Milli səviyyədə İnsan Alveri qurbanlarının İstiqamətləndirməsi Mexanizmləri adlı praktiki dərslik kitabında⁶ hökumət və vətəndaş cəmiyyəti iştirakçıları üçün müvafiq rollar təklif olunur. Burada MİM-lərin fəaliyyəti ilə bağlı əsas məsələlər vurğulanır və insan alverinə məruz qalmış şəxslər üçün ideal şəraitdə göstərilməli olan xidmətlər və proqramların növləri təsvir olunur. Həmin məlumat kitabında praktik baxımdan effektiv olmuş nümunələr verilir. Bu nümunələr isə öz növbəsində müəlliflərin və insan alverinə qarşı mübarizə ilə məşğul olan çoxsaylı mütəxəssislərin təcrübəsinə əsaslanır. Məlumat kitabının hazırlanması zamanı Almaniya, Serbiya, Monteneqro və Çexiya Respublikasının təcrübəsi xüsusilə məqsədəuyğun hesab edilmişdir. Bundan əlavə, məlumat kitabına digər ölkələrdən də nümunələr daxil edilmişdir. Qurbanların qorunması və onlara yardım sahəsində Fəaliyyət Planında öz əksini tapmış tövsiyələrin bir çoxunun ATƏT-ə üzv olan dövlətlər tərəfindən praktik səviyyədə yerinə yetirilməsinə dair təlimatlar həmin dərslikdə verilmişdir. Buraya istiqamətləndirmə, dəstək, yardım və mühafizə, təzminat, şəxsi həyatın mühafizəsi, qayıdış və reinteqrasiya məsələlərinin əsas cəhətləri barədə təfərrüatlı məlumatlar da daxildir.

2. Əlaqədar beynəlxalq hüquqi öhdəliklər

Azərbaycan BMT-nin Transmilli Cinayətkarlıqla Mübarizə üzrə Konvensiyasına və həmin Konvensiyanın İnsan alverinin, xüsusən qadın və uşaq alverinin qarşısının alınması, aradan qaldırılması və cəzalandırılması haqqında Protokoluna qoşulmuşdur. (BMT TMCM Konvensiyasının İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında protokolu).⁷ Bu Konvensiya və onun protokollarına aşağıdakılar daxildir: insan alverinin cinayət kimi tanınması, təhqiqatı və təqibi. Lakin həmin Konvensiyada qurbanların müdafiə olunması və onlara yardımla bağlı standartlar ümumi xarakter daşıyır.

Bundan əlavə, Azərbaycan 23 iyun 2010-cu il tarixdə⁸ Avropa Şurasının (AŞ) İnsan Alverinə

Hüquqi məsləhət xidmətləri, tibbi və psixoloji yardım və səhiyyə xidmətlərindən istifadə imkanı da daxil olmaqla, dövlətlər insan alveri qurbanları üçün sosial yardım və inteqrasiya proqramları işləyib hazırlayır. (V Fəsil, s. 6)

Qurbanların və onların ailə üzvlərinin təhlükəsizliyinə lazımı diqqət yetirilməklə, dövlətlər qurbanların öz ölkələrinə könüllü olaraq qayıtmasına yardım göstərir. (V Fəsil, s. 7.1)

Dövlətlər insan alveri qurbanlarının özlərinə gəlməsi və düşünməsi üçün onlara vaxt verir və onları müvəqqəti və ya daimi əsasda ölkədə qalma icazələri ilə təmin edir. (V Fəsil, s. 8)

İnsan alveri ilə bağlı cinayət işlərinin təhqiqatı zamanı müsadirə edilən vəsaitlərin insan alveri qurbanlarının vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına sərf edilməsi dövlətlər tərəfindən təmin edilir. Dövlətlər insan alveri qurbanları üçün kompensasiya fondu təsis etməyi nəzərdən keçirirlər. (III Fəsil, s. 1.5).

6 *Milli İstiqamətləndirmə Mexanizmi: İnsan alverinə məruz qalmış şəxslərin hüquqlarının qorunması üçün səylərin birləşdirilməsi, Praktiki məlumat kitabçası*, ATƏT / DTİHB, 2004 <http://www.osce.org/node/13967>.

7 *Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı Konvensiyası*.<http://www.unodc.org/unodc/crime_cicp_resolutions.html>A/RES/55/25 sayılı, 15 noyabr 2000-ci il tarixli qətnamə əsasında, BMT Baş Məclisinin əlli beşinci sessiyası zamanı qəbul olunmuşdur. Qüvvəyə minmə tarixi: 2003-cü ilin sentyabr ayı. *Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı Konvensiyasını tamamlayan İnsan alverinin, xüsusən qadın və uşaq alverinin qarşısının alınması, aradan qaldırılması və cəzalandırılması haqqında Protokol*.<http://www.unodc.org/unodc/crime_cicp_resolutions.html>A/RES/55/25 sayılı, 15 noyabr 2000-ci il tarixli qətnamə əsasında, BMT Baş Məclisinin əlli beşinci sessiyası zamanı qəbul olunmuşdur. Qüvvəyə minmə tarixi: 2003-cü ilin dekabr ayı. Azərbaycan tərəfindən 30 oktyabr 2003-cü il tarixdə ratifikasiya edilmişdir.

8 *Avropa Şurasının İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında Konvensiyası* (CETS N 197), 3 may 2005-ci il tarixdə Nazirlər Komitəsi tərəfindən qəbul edilmişdir. Əlavə məlumat və yeniliklər üçün bax: www.coe.int/trafficking.

qarşı Tədbirlər üzrə Konvensiyasını ratifikasiya etmişdir. Bu Konvensiyanın müddəalarından bir neçəsi insan alveri qurbanlarının qorunması ilə bağlıdır. Qurbanların müdafiəsi və onlara yardımın təmin olunması üçün onların qurban kimi müəyyənləşdirilməsi ilk dəfə həmin Konvensiyada vurğulanmışdır. Konvensiyada qeyd edilir ki, qurbanların müəyyənləşdirilməsi mümkün olmadıqda hüquqların həyata keçirilməsi də çətinləşə bilər. Konvensiyada həm də qurbanların müəyyənləşdirilməsi prosesində əsas yardımın göstərilməsi ehtiyacı qeyd edilir. Düşünmə dövrü və qurbanların şahid kimi ifadə verdiyi dövr də buraya daxildir. Ehtimal olunan insan alveri qurbanları üçün müvəqqəti qeydiyyat icazələrinin verilməsi və qurbanın düşünmə dövrü ilə əlaqədar müddəalar da həmin sənəddə bir daha vurğulanmışdır.

Quldarlıq və məcburi əməyin qadağan olunması məsələlərinə gəldikdə, Azərbaycan bu sahədəki ən əhəmiyyətli beynəlxalq sənədlərə qoşulmuşdur. Həmin sənədlərə aşağıdakılar daxildir: BMT-nin quldarlıq əleyhinə konvensiyaları,⁹ Məcburi əməyin qadağan edilməsi haqqında BƏT-in 29 və 105 sayılı konvensiyaları,¹⁰ və Uşaq əməyinin ən pis formalarının qadağan edilməsi barədə BƏT-in 182 sayılı Konvensiyası.¹¹

Ümumi hüquqların qorunması ilə bağlı Azərbaycanın qoşulduğu beynəlxalq sənədlərdən biri də İnsan Hüquqları haqqında Avropa Konvensiyasıdır. Bu Konvensiyada insan alveri qurbanlarının qorunması məsələsinə də toxunulur.¹² Azərbaycan həm də Bütün miqrant işçilərin və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının qorunması haqqında BMT Konvensiyasına qoşulmuşdur. Bu Konvensiyaya həm sənədli, həm də sənədsiz miqrantların qorunması ilə bağlı müddəalar daxildir.¹³ Bundan əlavə, Azərbaycan Qaçqınların statusu ilə bağlı 1951-ci il tarixli BMT Konvensiyasına və onun 1967-ci il tarixli Protokoluna qoşulmuşdur. Həmin Protokola qoşulmuş ölkə təqib nəticəsində öz ölkəsindən qaçan, o cümlədən insan alverinə məruz qalmış şəxsləri qorumaq öhdəliyi daşıyır.¹⁴ Konvensiyaya

9 *Quldarlığa qarşı mübarizə haqqında Konvensiya*, 25 sentyabr, 1926-cı ildə Cenevrədə imzalanmışdır. Qüvvəyə minmə tarixi: 1927-ci ilin mart ayı, BMT, ST/HR/J, *Quldarlıqla mübarizə haqqında Konvensiyaya əlavə edilməsi barədə Protokol*. 25 sentyabr 1926-cı il tarixdə Cenevrədə imzalanmış və 23 oktyabr 1953-cü il tarixdə Baş Məclisin 794 (VIII) sayılı qətnaməsi əsasında təsdiq edilmişdir. Qüvvəyə minmə tarixi: 1953-cü ilin dekabr ayı. *Quldarlığın, qul ticarətinin və quldarlığa oxşar qurum və praktikaların ləğv edilməsinə dair Tamamlayıcı Konvensiya*. İqtisadi və Sosial Şüaranın 608 (XXI) sayılı, 30 aprel 1956-cı il tarixli qətnaməsi ilə Səlahiyyətli Nümayəndələrin Konfransı tərəfindən qəbul edilmişdir. 7 sentyabr 1956-cı il tarixdə Cenevrə şəhərində təsdiqlənmişdir. Qüvvəyə minmə tarixi: 1957-ci ilin aprel ayı. Azərbaycan tərəfindən bu üç sazişə qoşulma tarixi: 16 avqust 1996.

10 *İcbari əmək haqqında Konvensiya (C0 29)*. 28 iyun 1930-cu il tarixdə Beynəlxalq Əmək Təşkilatının Baş Konfransı tərəfindən on dördüncü sessiya zamanı qəbul olunmuşdur. Qüvvəyə minmə tarixi: 1932-ci ilin may ayı. Azərbaycan tərəfindən ratifikasiya olunma tarixi: 19 may 1992-ci il. *İcbari əməyin ləğv olunması haqqında Konvensiya (C105)*. 25 iyun 1957-ci il tarixdə Beynəlxalq Əmək Təşkilatının Baş Konfransı tərəfindən qırkıncı sessiya zamanı qəbul olunmuşdur. Qüvvəyə minmə tarixi: 1959-cü ilin yanvar ayı. Azərbaycan tərəfindən ratifikasiya olunma tarixi: 9 avqust 2000-ci il.

11 *Uşaq əməyinin ən pis formalarının qadağan edilməsinə və onların aradan qaldırılması üçün təcili tədbirlərə dair Konvensiya (C182)*. 17 iyun 1999-cu il Beynəlxalq Əmək Təşkilatının Baş Konfransı tərəfindən səksən yeddinci sessiya zamanı qəbul olunmuşdur. Qüvvəyə minmə tarixi: 2000-ci ilin noyabr ayı. Azərbaycan tərəfindən ratifikasiya olunma tarixi: 30 mart 2004-cü il.

12 *İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının qorunması haqqında Konvensiya*. 213 U.N.T.S. 222. Qüvvəyə minmə tarixi: 1953-cü ilin sentyabr ayı. 3, 5, 8 və 11 sayılı Protokollar əsasında düzəliş edilmişdir. Həmin Protokollar müvafiq olaraq 1970-ci ilin sentyabr ayında, 1971-ci ilin dekabr ayında, 1990-cı ilin yanvar ayında və 1998-ci ilin noyabr ayında qüvvəyə minmişdir. Azərbaycan tərəfindən ratifikasiya olunma tarixi: 15 aprel 2002-ci il. İnsan alveri ilə daha çox bağlılığı olan maddələr: Maddə 2 - Yaşamaq hüququ, Maddə 3 - işkəncə, qeyri insani və ya alçaldıcı rəftarın qarşısının alınması, Maddə 4 - quldarlığın qadağan edilməsi, Maddə 5 - Azadlıq hüququ, Maddə 6 - müvafiq hallarda hüquqi yardım əldə etmək hüququ da daxil olmaqla, ədalətli qaydada mühakimə olunmaq hüququ, Maddə 8 - şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququ, Maddə 14 - ayrı-seçkililiyin qadağan edilməsi.

13 *Bütün miqrant işçilərin və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının qorunması haqqında Beynəlxalq Konvensiya*, 18 dekabr 1990-cı il tarixdə Baş Məclisin 45/158 sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilmişdir. Azərbaycan tərəfindən qoşulma tarixi: 11 yanvar 1999-cu il.

14 *Qaçqınların statusu haqqında Konvensiya*. 28 iyul 1951-ci il tarixdə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqın və Vətəndaşlığı

əsasən, tərəf dövlət qaçqını ciddi risk şəraitinin mövcud olduğu mənşə yerinə qaytara bilməz ('refouler'). Həmin Konvensiya çərçivəsində dövlətlərin bu öhdəliyi yerinə yetirməsi insan alverinə məruz qalmış şəxslərin sığınacaq əldə etmək barədə müraciətlərinə baxıldığı zaman xüsusilə əhəmiyyətlidir.¹⁵ Bununla belə, Azərbaycan Miqrant işçilərlə bağlı BƏT-in 97 sayılı Konvensiyasına və eləcə də BƏT-in 143 sayılı Konvensiyasına qoşulmamışdır. BMT Konvensiyası ilə müqayisədə BƏT-in bu konvensiyaları miqrant işçi hüquqlarının qorunması ilə bağlı tərəf dövlətlər üzərinə daha təfərrüatlı öhdəliklər qoyur.

Uşaq hüquqları və əlil şəxslərin hüquqları məsələsinə gəldikdə, Azərbaycan Respublikası 21 iyul 1992-ci il tarixdə Uşaq hüquqları haqqında BMT Konvensiyasına qoşulmuş və daha sonrakı dövrlərdə həmin Konvensiyanın fakültativ protokollarını ratifikasiya etmişdir. 2 oktyabr 2008-ci ildə isə, Azərbaycan Respublikası Əlilliyi olan şəxslərin hüquqlarının qorunması haqqında Konvensiyaya qoşulmuşdur.

B. İnsan alveri və məcburi əmək: anlayışlar, hüquqlar və xüsusi narahatlıq doğuran məsələlər

1. Anlayışlar.

İnsan alveri anlayışı. BMT-nin Transmilli Mütəşəkkil Cinayətkarlığa qarşı Konvensiyasını tamamlayan, İnsan alverinin, xüsusən qadın və uşaq alverinin qarşısının alınması, aradan qaldırılması və cəzalandırılması haqqında Protokolunda¹⁶ insan alveri cinayəti üç element vasitəsi ilə təsvir olunur:

(1) Əməl: şəxsin cəlb edilməsi, daşınması, təhvil verilməsi, gizlədilməsi və ya təhvil alınması

və

(2) İstifadə olunan vasitələr: güc tətbiq etmək hədəsi ilə və ya güc tətbiq etməklə və ya məcburetə, oğurlama, dələduzluq, aldatma, hakimiyyətdən və ya vəziyyətin zəifliyindən sui-istifadə etməklə yaxud da digər şəxsə nəzarət edən şəxsin razılığını almaq üçün ödəniş və ya mənfəət şəklində rüşvət vermək

və

olmayan Şəxslərin Statusu üzrə Səlahiyyətli nümayəndələrin Konfransı tərəfindən qəbul edilmişdir. Konfrans BMT Baş Məclisinin 14 dekabr 1950-ci il tarixli, 429 (V) sayılı qətnaməsi ilə çağırılmışdır. Qüvvəyə minmə tarixi: 1954-cü ilin aprel ayı. *Qaçqınların statusu haqqında Protokol*. BMT Baş Məclisinin 16 dekabr 1996-cı il tarixli, 2198 (XXI) sayılı qətnaməsi nəzərə alınaraq, 18 noyabr 1996-cı il tarixdə İqtisadi və Sosial Şüaranın 1186 (XLI) sayılı qətnaməsi əsasında qəbul edilmişdir. Qüvvəyə minmə tarixi: 1967-ci ilin oktyabr ayı. Azərbaycan tərəfindən qoşulma tarixi: 12 fevral 1993-cü il.

¹⁵ *Qaçqınların statusu haqqında Konvensiya* (1951), Maddə 33.

¹⁶ *BMT-nin Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı Konvensiyasına əlavə edilmiş İnsan alverinin, xüsusən qadın və uşaq alverinin qarşısının alınması, aradan qaldırılması və cəzalandırılması haqqında Protokol* Azərbaycan tərəfindən 30 oktyabr 2003-cü il tarixdə, aşağıdakı qeydlə birlikdə ratifikasiya edilmişdir: "Azərbaycan Respublikası bəyan edir ki, Ermənistan Respublikası tərəfindən işğal edilmiş əraziləri işğaldan azad olunanaqədər, bu Protokolun müddəalarının həmin ərazilərdə tətbiq edilməsinə təminat verə bilmir." http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsq_no=XVIII-12-a&chapter=18&lang=en

(3) İstismar niyyəti: İstismar ən azı digər şəxslərin fahişəliyinin istismarını və ya cinsi istismarın digər formalarını, məcburi əməyi və ya xidmətləri, köləliyi, köləliyə bənzər adətləri, asılıq vəziyyətini və ya orqanların çıxarılmasını nəzərdə tutur.¹⁷

Protokola əsasən, yuxarıda siyahısı verilən vasitələrdən hər hansı biri istifadə edildikdə insan alveri cinayəti baş vermiş sayılır. Bundan əlavə, qurbanın yaşı 18-dən az olduqda onun istismara razılığının olub-olmaması cinayət faktını istisna etmir. İnsan alverinin cinayət əməli olduğu nəzərə alınaraq, həmin əməli törətməyə cəhd, bu əməli törədənlərlə əməkdaşlıq etmək və ya həmin əməlin başqaları tərəfindən törədilməsini təşkil etmək də cinayət əməlləri hesab olunur.¹⁸

Məcburi əmək anlayışı. Azərbaycan Respublikası Beynəlxalq Əmək Təşkilatının (BƏT) Məcburi əmək haqqında Konvensiyasını 19 may 1992-ci il tarixdə ratifikasiya etmişdir. Bu Konvensiyaya əsasən "şəxsi öz iradəsi olmadan, cəzalandırma təhdidi altında hər hansı iş və ya xidmətləri yerinə yetirməyə məcbur etmək" məcburi əmək hesab olunur.¹⁹ Dövlətlər bu Konvensiyanı ratifikasiya etməklə miqrant işçilər də daxil olmaqla, əməyin istismarı qurbanlarının əsas hüquqlarını təmin etmək öhdəliyi götürürlər.²⁰

2. İnsan alverinin formalarından biri kimi məcburi əmək

ATƏT-ə üzv olan bir çox dövlətlər cinsi istismar xarakterli insan alverinin qarşısını almaq məqsədi ilə əhatəli tədbirlər işləyib hazırlamışlar. Bununla belə, əmək istismarı xarakterli insan alverinin qarşısının alınması sahəsində ciddi tədbirlər nəzərə çarpmır.²¹ İnsan alveri qurbanına çevrilən sənədsiz miqrant işçilərə diqqət daha aşağı səviyyədədir. ATƏT regionunda miqrasiyaya səbəb olan ən adi faktorlar mənşə ölkələrindəki yoxsulluq və iş imkanlarının olmaması ilə bağlıdır. ATƏT-ə üzv olan bəzi dövlətlərdə iş yerlərinə olan tələbat artmaqdadır. Qeyri-rəsmi bazarlarda əmək şəraitinin effektiv olaraq tənzimlənməməsi sənədsiz miqrasiyanın artımına səbəb olur. Bununla da, əməyin istismarı xarakterli insan alveri üçün şərait yaranır. Məsələn, ATƏT-ə üzv

17 *Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı Konvensiyasını tamamlayan İnsan alverinin, xüsusən qadın və uşaq alverinin qarşısının alınması, aradan qaldırılması və cəzalandırılması haqqında Protokol*. Maddə 3, Protokolun mətni ilə aşağıdakı internet sahifəsi vasitəsi ilə tanış olmaq mümkündür: <http://www.unodc.org/documents/treaties/UNTOC/Publications/TOC%20Convention/TOCbook-e.pdf>.

18 *BMT-nin İnsan alveri ilə mübarizə haqqında Protokolu* Maddə 5.

19 *Beynəlxalq Əmək Təşkilatının Məcburi əmək haqqında Konvensiyası*, Maddə 2. Protokolun mətni ilə aşağıdakı internet sahifəsi vasitəsi ilə tanış olmaq mümkündür: <http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convde.pl?C029>.

20 *Əməyin istismarı xarakterli insan alverinə qarşı mübarizəyə dair yeni standartlar və yeniliklər barədə müzakirə sənədi*. DTİHB, 2007-ci ilin avqust ayı, səh. 10-11. Həmin müzakirə sənədi ilə DTİHB -nin internet sahifəsində tanış olmaq mümkündür: <http://www.osce.org/odihr/28335>>ATƏT / DTİHB qeyd edir ki, əməyin istismarı xarakterli insan alveri anlayışının insan alveri anlayışına daxil edilməsi ötən dövrlərdə mümkün olmuşdur. Beləliklə də, Palermo Protokolu və Avropa Şurasının İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında Konvensiyasında təsbit olunmuş mübarizə tədbirləri əsasən cinsi istismar xarakterli insan alverinə qarşı mübarizə praktikası və təcrübəsinə söykənir. ATƏT / DTİHB həmin sənəddə dövlətlər tərəfindən işçilər və eləcə də miqrant işçilərə verilməsi üçün 11 hüquq müəyyənləşdirmişdir: a) Ayrı-seçkiliyə məruz qalmamaq hüququ, b) Məşğulluq şərtlərinin yazılı olaraq tərtib edilməsi hüququ, c) Əmək haqqının verilməsinə dair arayış almaq hüququ, d) Ölkə səviyyəsində müəyyənləşdirilən minimum əmək haqqı hüququ, e) Əmək haqqına qanunsuz tutulmaların tətbiq olunmaması hüququ, f) İş vaxtı qorunma hüququ, g) Sağlamlıq və təhlükəsizlik hüququ, h) İşgötürənin işçini işdən çıxarması və ya digər qərarlarının ədalətsizliyindən şikayət etmək hüququ, i) Həmkarlar təşkilatı tədbirlərində iştirak etmək hüququ, j) İşgötürənin dəyişdirilməsi hüququ, k) Sosial təminat hüququ.

21 İnsan alveri ilə mübarizə üzrə ATƏT sədrinin Xüsusi Nümayəndəsi tərəfindən 2005-ci ildə keçirilən sorğu nəticəsində təsbit edilmişdir ki, üzv dövlətlər insan alverinə məcburi əmək problemlərindən biri kimi lazımı diqqət ayırmırlar (bax: *Giriş Hesabatı: ATƏT regionunda əməyin istismarı xarakterli insan alverinə qarşı hüquqi tədbirlərə maneçilik törədən çətinliklərin icmalı*, "Əməyin istismarı / məcburi və öhdəlik xarakterli insan alveri" mövzusunda İnsan Alverinə qarşı Alyans tərəfindən təşkil edilən Yüksək Səviyyəli Konfrans, 16-17 noyabr 2006-cı il, səh. 2)

olan dövlətlərin ərazisində əməyin istismarı daha çox ixtisassız əmək qüvvəsindən asılı olan xidmət sektorlarında, o cümlədən kənd təsərrüfatı və qida emalı, tikinti, kiçik istehsal, xidmət, ev işləri və restoranlarda baş verir.

2007-ci ildə DTİHB əməyin istismarı xarakterli insan alverinə məruz qalan miqrant işçilər məsələsini qaldırmışdır. Belə ki, DTİHB 2007-ci ildə Standartlar və əməyin istismarı xarakterli insan alveri ilə bağlı yeniliklər adlı Müzakirə sənədini ATƏT-ə üzv olan dövlətlərin müzakirəsinə çıxarmışdır.²² 30 noyabr 2007-ci ildə isə ATƏT Nazirlər Şurası Madriddə bu sənəd əsasında Əməyin istismarı xarakterli insan alveri haqqında qərar qəbul etmişdir.²³ Bu qərarın qəbulundan sonra, İnsan alverinə qarşı mübarizə üzrə ATƏT-in Xüsusi Nümayəndəsi və Koordinatoru 2011-ci il üzrə öz İllik Hesabatında "Əməyin istismarı xarakterli insan alveri" mövzusunda geniş yer vermişdir. Burada məqsəd əməyin istismarı xarakteri daşıyan insan alveri barədə ATƏT-ə üzv olan dövlətlərin məlumatlılığının artırılması olmuşdur.²⁴

Hesabatda qeyd olunur ki, "Əməyin istismarı xarakteri daşıyan insan alveri barədə məlumatlılıq artmaqdadır. Bundan əlavə, demək olar ki, bütün ölkələrdə əməyin istismarı xarakteri daşıyan insan alverinə qarşı qanunlar və siyasət sənədləri mövcuddur. Buna baxmayaraq, həmin cinayət əməli ATƏT regionunda çox az hallarda araşdırılmışdır. Problemin təxmin olunan geniş əhatə dairəsi və aşkarlanan insan alveri qurbanlarının sayı nəzərə alındıqda, çox az sayda cinayətkar cəzalandırılmışdır."²⁵ Hesabatda həm də göstərilir ki: "əməyin istismarı xarakteri daşıyan insan alverinə məruz qalmış şəxslərin aşkarlanması, onlara yardım, onların cəmiyyətdə iştirakı və hüquqlarının bərpa edilməsi sahəsində ATƏT regionu daxilində və xaricində daha çox işlər görülməlidir."²⁶

ABŞ Dövlət Departamenti İnsan alveri haqqında ABŞ-ın hesabatları adlı ən son buraxılışında ötən beş il ərzində Azərbaycandakı müvafiq vəziyyəti təhlil etmişdir. Həmin təhlildə qeyd olunur ki, insan alverinə qarşı görülən tədbirlər baxımından Azərbaycan bütün bu dövr ərzində az qala ən riskli ölkələrdən birinə çevrilmişdir.²⁷ 2011 və 2012-ci illər üzrə hesabatlarda ardıcıl olaraq Azərbaycana aşağı reyting verilməsinin əsas səbəblərindən biri kimi dövlətin məcburi əməyin istismarı xarakterli insan alveri ilə bağlı effektiv fəaliyyət göstərməməsi qeyd edilir. Məsələn, 2011-ci ilin hesabatında deyilir ki:

Azərbaycan hökuməti insan alverinin aradan qaldırılması üçün minimum standartlara tam əməl etmir. Azərbaycan hökuməti əməyin istismarı xarakterli cinayət əməllərinin təhqiqatı, təqibi və cinayətkarların cəzalandırılması sahəsində və eləcə də məcburi əmək

22 Müzakirə sənədi ilə aşağıdakı internet sahifəsi vasitəsi ilə tanış olmaq mümkündür: <http://www.osce.org/odihr/28335>

23 ATƏT Nazirlər Şurasının 8/07 sayılı Qərarı. 30 noyabr 2007-ci il.

24 *İnsan alverinə qarşı mübarizə üzrə ATƏT sədrinin Xüsusi Nümayəndəsinin İllik Hesabatı*, 2011. Hesabatla aşağıdakı internet sahifəsi vasitəsi ilə tanış olmaq mümkündür: <http://www.osce.org/cthb/86293>

25 Yenə orada, s. 6.

26 Yenə orada, s. 50.

27 2012-ci ildə Azərbaycan Sıra 2 Xüsusi Nəzarət Qrupunda qalmışdır. Bu Qrupda aşağıdakı ölkələr də daxil olmaqla Azərbaycandan əlavə 41 ölkə mövcud olmuşdur: Əfqanıstan, Anqola, Bahamas, Bəhreyn, Barbados, Belarus, Burma, Burundi, Çad, Çin, Komoros, Konqo Respublikası, Cibuti, Ekvador, Qambiya, Qvineya Bissau, Haiti, İraq, Jamayka, Kenya, Livan, Liberiya, Makau, Malavi, Malayziya, Maldivlər, Mavritaniya, Mikroneziya, Namibiya, Niger, Rusiya, Seneqal, Seysel, Sierra Leon, Cənubi Sudan, Surinam, Tayland, Türkmənistan, Özbəkistan və Venesuela. Sıra 1 Xüsusi Nəzarət Qrupundan sonra gələn Sıra 2 Nəzarət Qrupunda, Azərbaycan 128-ci ölkədir. Qeyd edilməlidir ki, planetin ən kasıb bəzi ölkələrindən olan Efiopiya, Mali və Tanzaniyanın reytingindəki yerləri Azərbaycandan irəlidedir. Sıra 3 Qrupuna 17 ölkə daxildir. Bu ölkələr minimum standartlara tam əməl etməyən və həmin standartlara əməl etməklə bağlı ciddi səy göstərməyənlərdən ibarətdir. Həmin ölkələrə aşağıdakılar daxildir: Əlcəzair, Mərkəzi Afrika Respublikası, Demokratik Konqo Respublikası, Kuba, Ekvatorial Qvineya, Eritrea, İran, Şimali Koreya, Kuveyt, Liviya, Madaqaskar, Papua Nyu Qvineya, Səudiyyə Ərəbistanı, Sudan, Suriya, Yəməni və Zimbabve.

qurbanlarının müəyyənləşdirilməsi sahəsində ciddi irəliləyişlərə nail olmamışdır. Ona görə də, ardıcıl olaraq 4-cü ildir ki, Azərbaycan Sıra 2 Xüsusi Nəzarət qrupuna daxil edilir.²⁸

2012-ci il üzrə hesabatda isə, Azərbaycana ünvanlanmış demək olar ki, bütün tövsiyələr birbaşa olaraq məcburi əməklə bağlıdır. Hesabatda xüsusən aşağıdakı tövsiyələr irəli sürülmüşdür:

Qurbanların istiqamətləndirilməsi üzrə dövlət mexanizmini daha effektiv şəkildə həyata keçirməklə məcburi əməyə cəlb edilmiş qurbanların müəyyən olunması səylərini daha da gücləndirmək və əmək müfəttişlərinə qurbanların fəal şəkildə müəyyən olunması metodları üzrə təlimlər keçmək; cinsi istismara və məcburi əməyə cəlb etmə cinayətlərində əlbir olan dövlət məmurlarını istintaqa cəlb etmək, barələrində məhkəmə hökmü çıxarılaq cinayət cəzasının tətbiq olunması istiqamətində həlledici səylər nümayiş etdirmək və məlumat vermək; məcburi əməyə cəlb edilmiş qurbanların müəyyən olunması üçün tikinti sahələrində yoxlama aparən əmək müfəttişlərinin işinin keyfiyyətini artırmaq; bütün ölkələrdən gələn əmək miqrantlarından tikintidə çalışmaq üçün iş icazəsinin tələb olunmasını nəzərdə tutan dəyişikliyin əmək miqrasiyasını tənzimləyən müvafiq qanunvericiliyə daxil edilməsini nəzərdən keçirmək; məhkəmə istintaqı dövründə qurbanların müdafiəsini gücləndirmək; məhkəmə hökmlərini qurbanların seçdikləri ünvanlara göndərmək; pasportun alınıb saxlanılmasına qarşı olan qanunun tələblərinin icrasını gücləndirmək; hüquq mühafizə orqanlarının aşağı vəzifələrdə çalışan əməkdaşlarına qurbanların müəyyən olunması və qurbanlarla həssas rəftar etmə üzrə təlimlərin keçirilməsini artırmaq; və cinsi zorakılıq və məcburi əməyə cəlb etmə ilə bağlı maarifləndirmə fəaliyyətini davam etdirmək.²⁹

3. İnsan alverinin qurbanı olan uşaqlar

İnsan alveri qurbanının yaşı 18-dən az olduqda həmin şəxs insan alverinin qurbanı olan uşaq hesab edilir.³⁰ Uşağın yaşını dəqiqliklə müəyyənləşdirmək mümkün olmadıqda, lakin onun uşaq olmasına dəlalət edəcək səbəblər mövcud olduqda həmin qurbanla uşaq kimi rəftar edilməli və yaşı müəyyənləşdirilənədək həmin uşaq üçün xüsusi mühafizə tədbirləri görülməlidir.³¹ Beləliklə də, insan alveri anlayışında göstərilən vasitələrin (məsələn: güc tətbiq etmək hədəsi və ya güc tətbiq etmək, məcburetmə, oğurlama, dələduzluq, aldatma) mövcudluğundan asılı olmayaraq, beynəlxalq hüquqa əsasən istismar məqsədi ilə uşağın cəlb edilməsi, daşınması, təhvil verilməsi, gizlədilməsi və ya təhvil alınması insan alveri hesab olunur.³²

Bundan əlavə, insan alveri qurbanı olan uşaqların müəyyənləşdirilməsi bəzi spesifik mühafizə tədbirlərinin tətbiqi üçündür. İlk növbədə, insan alveri qurbanı olmuş uşaq qəyyum nəzarətinə verilməlidir. Ondan sonra, uşağın şəxsiyyətini müəyyənləşdirmək üçün dövlət tərəfindən zəruri addımlar atılmalıdır. Uşağın maraqları nəzərə alınmaqla, onun ailəsini tapmaq üçün bütün

mümkün tədbirlər həyata keçirilməlidir.³³ Uşağı insan alveri qurbanı kimi müəyyənləşdirərkən,

28 ABŞ Dövlət Departamentinin İnsan Alveri ilə Mübarizə və Monitorinq İdarəsi tərəfindən verilən məlumatlara əsasən.

ABŞ-in İnsan Alveri haqqında Hesabatı, 2011. Azərbaycan. <http://www.state.gov/j/tip/rls/tiprpt/2011/164231.htm>.

29 ABŞ Dövlət Departamentinin İnsan Alveri ilə Mübarizə və Monitorinq İdarəsi tərəfindən verilən məlumatlara əsasən. ABŞ-in İnsan Alveri haqqında Hesabatı, 2012. Azərbaycan. <http://www.state.gov/j/tip/rls/tiprpt/2012/index.htm>.

30 BMT TCMC İnsan Alverinə qarşı Protokol. Maddə 3; UHK Maddə 1; AŞ Konvensiyası Maddə 4.

31 UHK Ümumi Qeyd 06 c.31, AŞ Konvensiyası Maddə 10(3).

32 AŞ Konvensiyası Maddə 4(c), Palermo Protokolu, Maddə 3.

33 AŞ Konvensiyası Maddə 1 (4). AŞ Konvensiyasında uşaqların şəxsiyyətinə dair məlumatların mətbuat və ya başqaları

dövlət bütün hallarda uşağın maraqlarını nəzərə almalıdır.³⁴ Ona görə də, bütün yardım xidmətlərini göstərərək (məsələn: mənzil təminatı, qayğı, təhsil və sair), uşağın ehtiyaclarına xüsusi diqqət yetirilməlidir.³⁵ Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının insan alverinə qarşı mübarizəyə dair qanunlarında bu prinsip açıq-aşkar ifadə olunmuşdur.³⁶

B. Qurbanlara yardım sahəsində yerli qanunvericilik və siyasət sənədləri

İnsan alverinə qarşı mübarizə və insan alveri qurbanlarına yardım sahəsində Azərbaycan hökumətinin işləyib hazırladığı hüquqi və siyasət sənədlərinin siyahısı:

- (1) Azərbaycan Respublikasının insan alverinə qarşı mübarizə üzrə Milli Fəaliyyət Planı (2009-2013-cü illər). 6 fevral 2009-cu il tarixində qəbul edilmişdir.
- (2) İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. 29 iyun 2005-ci il tarixində qəbul edilmişdir.
- (3) İnsan alveri qurbanları üçün Milli İstiqamətləndirmə Mexanizmlərinə dair Qaydalar. 11 avqust 2009-cu il tarixində Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 123 sayılı Qərarı ilə qəbul edilmişdir.
- (4) İnsan alveri qurbanlarının müəyyənləşdirilməsinə dair Qaydalar (indikatorlar). 3 sentyabr 2009-cu il tarixində Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 131 sayılı Qərarı ilə qəbul edilmişdir.
- (5) İnsan alveri qurbanlarının xüsusi polis qurumuna istiqamətləndirilməsi barədə Qaydalar. 1 fevral 2008-ci il tarixində Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 21 sayılı Qərarı ilə

tərəfindən açıqlanmasının qarşısını almaq məqsədi ilə xüsusi mühafizə tədbirləri nəzərdə tutulur. Uşağın qohumlarını tapmaq və ya onun rifah halı və qorunması baxımından zəruri olduqda uşağın kimliyi müstəsna hallarda açıqlana bilər. (Maddə 11 (2)) İnsan alverinin azyaşlı qurbanlarının şəxsiyyətinə dair məlumatların qorunması və ya onun müəyyənləşdirilməsi üçün müəyyən təfərrüatların açıqlanması qaydaları üzv dövlətlər tərəfindən müəyyənləşdirilir. Bu baxımdan, bəzi ölkələrin qanunvericiliyində bəzi cinayət əməllərində qurban kimi tanınmış şəxslərin şəxsiyyətinə dair məlumatların açıqlanması üçün cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulur. (AŞ Konvensiyası, İzahat Qeydi, paraqraf 143).

34 AŞ Konvensiyası Maddə 20(3), UHK Maddə 3(1), eləcə də BMT-nin İnsan Alverinə qarşı Mübarizə üzrə Qlobal Fəaliyyət Planı, 2010, paraqraf 37 (A/Res/64/293). Həmin Planın mətni ilə aşağıdakı internet sahifəsi vasitəsi ilə tanış olmaq mümkündür: at <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N09/479/41/PDF/N0947941.pdf?OpenElement>.

35 Bax: İnsan Alverinə qarşı mübarizəyə dair ATƏT-in Fəaliyyət Planı(2003), Maddə 10; eləcə də,

İnsan Alveri ilə Mübarizəyə dair ATƏT-in Fəaliyyət Planına əlavə: İnsan alverinin azyaşlı qurbanlarının qorunma və yardımla bağlı xüsusi ehtiyaclarının təmin olunması, 2005. (PC.DEC/685 of 7 July 2005), Bu sənəddə ATƏT üzvü olan dövlətlərə bir sıra tövsiyələr ünvanlanmışdır. Həmin tövsiyələrdən biri də azyaşlıların insan alveri qurbanı olmasının qarşısını almaq və uşaqlar üçün yardım tədbirlərinin yaradılması və təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə müvafiq siyasət, istiqamətləndirmə və əlaqələndirmə mexanizmlərinin və eləcə də tədqiqatların aparılması və məlumatların toplanılması sahəsində tədbirlərin görülməsindən ibarətdir. Bundan əlavə bax: İnsan Hüquqları üzrə BMT-nin Baş Komissarının Ofisi tərəfindən 2002-ci ildə dərc olunan İnsan hüquqları və İnsan alveri ilə bağlı məsələlərə dair tövsiyə olunan prinsip və təlimatlar, xüsusilə də 8 sayılı təlimat (E/2002/68/Add.1, <<http://www.ohchr.org/Documents/Publications/Traffickingen.pdf>>). İnsan alverinin azyaşlı qurbanlarının qorunmasına dair UNICEF tərəfindən 2006-cı ildə müəyyənləşdirilən Təlimatlar xüsusilə faydalıdır. Həmin Təlimatlarda insan alverinə məruz qalmış şəxslərin qorunması və onlara yardım göstərilməsi ilə bağlı müxtəlif praktikə və standartlar müəyyənləşdirilmişdir. Daha əvvəlki dövrdə, Cənub Şərqi Avropada insan alverinin azyaşlı qurbanlarının hüquqlarının qorunmasına dair UNICEF tərəfindən 2003-cü ildə müəyyənləşdirilmiş Təlimatlar qüvvədə olmuşdur. Avropa Şurasının İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında Konvensiyası və İnsan alveri ilə mübarizəyə dair ATƏT-in Fəaliyyət Planına Əlavədə həmin Təlimatdakı minimum standartlardan istifadə edilmişdir.

<<http://www.legislationline.org/download/action/download/id/1445/file/4522acd674ece2d3f441d441e667.pdf>> Bundan əlavə bax: BMT-nin İnsan alverinə qarşı mübarizə üzrə Xüsusi Məruzəçisinin 2011-ci il İllik Hesabatı ilə birlikdə təqdim etdiyi, İnsan alverinə məruz qalmış şəxslərin vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün onların effektiv tədbirlərdən faydalanmaq hüququna dair əsas prinsiplər layihəsi adlı sənəd. (A/66/283, at <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Trafficking/A-66-283.pdf>).

36 *Azərbaycan Respublikasının İnsan alveri ilə mübarizə haqqında qanunu*, Maddə 16.1; İnsan alveri qurbanı olmuş uşaqların sığınacaqda yerləşdirilməsi və saxlanması qaydaları. (Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 19 noyabr 2009-cu il tarixli, 180 sayılı qərarı), 2.1 və 2.3-cü bölmələr.

qəbul edilmişdir.

- (6) İnsan alveri qurbanları üçün xüsusi müəssisələrin təsis olunması, maliyyələşdirilməsi, fəaliyyəti və belə müəssisələrin fəaliyyətinə rəhbərlik barədə Qaydalar. 9 noyabr 2005-ci il tarixində Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 203 sayılı Qərarı ilə qəbul edilmişdir.
- (7) İnsan alveri qurbanlarının sosial reabilitasiyası haqqında Əsasnamə. 6 mart 2006-cı il tarixində Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 62 sayılı Qərarı ilə qəbul edilmişdir.
- (8) İnsan alveri qurbanı olan uşaqlar üçün sığınacaqlara dair Qaydalar. 19 noyabr 2009-cu il tarixində Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 180 sayılı Qərarı ilə qəbul edilmişdir.
- (9) İnsan alveri qurbanlarına kömək fondu haqqında Əsasnamə. 12 yanvar 2006-cı il tarixində Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 68 sayılı Qərarı ilə qəbul edilmişdir.
- (10) Reintegrasiya dövründə insan alveri qurbanlarına verilən müavinətin məbləğinin müəyyənəşdirilməsi barəsində Qaydalar. 17 iyun 2006-cı il tarixində Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 152 sayılı Qərarı ilə qəbul edilmişdir.
- (11) Qaynar xəttin fəaliyyətinə dair daxili Qaydalar. Daxili İşlər Nazirliyinin Əmri. 27 oktyabr 2007-ci il.

IV. METODOLOGİYA

Bu qiymətləndirmənin və o cümlədən Azərbaycanda insan alveri və məcburi əmək qurbanları üçün mövcud yardım və xidmətlərin təhlilinin həyata keçirilməsində məqsədlər aşağıdakılardan ibarətdir: qurbanlara effektiv yardımın göstərilməsinə maneçilik törədən amillərin və boşluqların müəyyən olunması və göstərilən yardımın bu aspektərinin yaxşılaşdırılması imkanlarının araşdırılması. Qanunvericilik və praktikanın təhlilinə aşağıdakılar daxil edilmişdir: Azərbaycan Respublikasının paytaxtı Bakı şəhərində qurbanlar üçün mənzil təminatı, sosial, tibbi, psixoloji, hüquqi, fiziki təhlükəsizlik və mühafizə, reintegrasiya yardım xidmətləri.

Bu qiymətləndirmənin nəticələri³⁷ aşağıdakılara əsaslanır:

(a) Azərbaycandakı cari praktikaya dair Ofisin müşahidələri.

(b) İnsan alveri və məcburi əməklə mübarizə aparılmasında iştirak edən və Milli Fəaliyyət Planı əsasında insan alveri və məcburi əmək qurbanlarına xidmətlər göstərmək vəzifəsi daşıyan hökumət rəsmiləri və vətəndaş cəmiyyəti təmsilçiləri ilə müsahibələr (müsahibələrdə iştirak etmiş qurumların siyahısı Əlavə 2-də verilir).

(c) Bu hesabatın sonunda siyahısı verilən müvafiq sənədlərin masaüstü tədqiqi (nəzərdən keçirilən siyasət sənədlərinin siyahısı Əlavə 3-də verilir).

DİN-nin İnsan alverinə qarşı mübarizə üzrə Milli Koordinatoru və İAQMİ ilə ayrıca görüşlər baş tutmamışdır. Ona görə də, Nəticələr və Təhlil başlığı altında verilən V Fəslin A paraqrafındakı məlumatlar Ofisin yazılı sorğusuna İAQMİ tərəfindən verilən cavablara əsaslanır.

³⁷ Bu qiymətləndirmə hesabatında qurbanların müəyyənləşdirilməsi praktikası araşdırılmışdır. Qurbanların müəyyənləşdirilməsi və təhqiqat məsələləri əvvəlki hesabatlardan birində təhlil edilir.

V. NƏTİCƏLƏR VƏ TƏHLİL

İnsan alverinə qarşı mübarizə sahəsində Azərbaycan güclü və əhatəli qanunvericiliyə malikdir. İnsan alverinə qarşı mübarizəyə dair ayrıca qanun, ayrı-ayrı əlaqədar məsələlərlə bağlı qaydalar və eləcə də Milli Strategiya və Fəaliyyət Planı mövcuddur. Qanunvericilik və müvafiq qurumların yaradılması əsasən 2005-2009-cu illər arasında həyata keçirilmişdir. Həmin dövr enerji sektorunda irimiqyaslı iqtisadi gəlirlərin daxil olduğu dövrdən əvvəl və sonraya təsadüf edir. Bundan əlavə, həmin dövrdə Azərbaycan həm mənşə, həm də tranzit ölkəsi kimi xüsusiyyətlərə malik olmuşdur.

Qeyd edilməlidir ki, bu dövrdə Azərbaycan öz Milli İstiqamətləndirmə Mexanizmini rəsmi qaydada təsis etmişdir. Bundan əlavə, bu dövrdə Milli Koordinatorun ümumi rəhbərliyi altında MİM-in həyata keçirilməsinə cavabdeh olan Qurumlar-arası Komitə formalaşdırılmışdır.³⁸ Azərbaycan həm də qurbanlar üçün Təzminat Fondu təsis etmiş və qurbanların müəyyənləşdirilməsi üçün müvafiq indikatorları rəsmi qaydada qəbul etmişdir. Azərbaycan hökuməti insan alverinə qarşı mübarizə sahəsindəki səyləri ilə və eləcə də qurbanlar üçün sığınacaq, telefon qaynar xətti və sığınacaqdan sonrakı dövrə cavabdeh Yardım Mərkəzini yaratmaqla, Milli İstiqamətləndirmə Mexanizminin zəruri funksiyalarının yerinə yetirilməsində fəal rol oynamışdır.

Nəzərəçarpan xüsusiyyətlərdən biri də ondan ibarətdir ki, 2010-cu ildən etibarən hökumət tərəfindən insan alveri və məcburi əmək qurbanı kimi müəyyənləşdirilən şəxslərin sayı azalmışdır.³⁹ Azərbaycan hakimiyyət orqanları bunu insan alverinə qarşı mübarizə mexanizmlərinin və ictimai məlumatlandırma kampaniyalarının daha effektiv fəaliyyəti ilə izah edir.

A. Koordinasiya: Milli Koordinatorun rolu və Qurumlar-arası Komitə

"Milli İstiqamətləndirmə Mexanizmi (MİM) əməkdaşlıq tələb edən bir çərçivədir. Bu çərçivə vasitəsi ilə dövlətlər insan alverinə məruz qalmış şəxslərin insan hüquqlarını müdafiə etmək öhdəliklərini yerinə yetirir və vətəndaş cəmiyyəti ilə strateji əməkdaşlıq şəraitində öz təşəbbüslərini əlaqələndirirlər. MİM-in əsas məqsədləri insan alverinə məruz qalmış şəxslərin insan hüquqlarının qorunması və insan alveri qurbanlarının müvafiq xidmətlər əldə edə bilməsi üçün istiqamətləndirilməsindən ibarətdir. Bundan əlavə, MİM-lər qurbanlarla əlaqəli çoxsaylı problemlərin (məsələn: yaşayış yeri və repatriasiya qaydaları, qurbanlara təzminat verilməsi və şahidlərin qorunması) həllinə dair milli siyasət və prosedurların təkmilləşdirilməsi baxımından faydalı ola bilər. MİM-lər vasitəsi ilə məqsədlərə nail olma vəziyyətini qiymətləndirmək üçün milli fəaliyyət planları və ölçülər müəyyənləşdirilə bilər.

³⁸ Milli İstiqamətləndirmə Mexanizminin (MİM) quruluşu və o cümlədən milli koordinatora dair xüsusi məsələlər bu sənədin nəticələr bölməsində verilir: İnsan alverinə məruz qalmış şəxslərin hüquqlarının qorunması üçün səylərin birləşdirilməsi, praktiki məlumat kitabı, ATƏT / DTİHB, 2004. Həmin sənədlə aşağıdakı internet sahifəsi vasitəsi ilə tanış olmaq mümkündür: <http://www.osce.org/node/13967>.

³⁹ Rəsmi statistik hesabatlarla əsasən, insan alveri qurbanlarının sayı ötən dövrlər ərzində azalmışdır: 2009-cu ildə 91 nəfər, 2010-cu ildə 34 nəfər, 2011-ci ildə isə 29 nəfər.

Ölkələr üzrə MİM-lərin strukturu bir-birindən fərqlənə bilər. Bununla belə, MİM-lər ələ qurulmalıdır ki, insan alverinə məruz qalmış şəxslərlə işləyən hökumət qurumları və qeyri-hökumət qrupları bir-biri ilə əməkdaşlıq edə bilsin. MİM-ə rəhbərliyi Milli Koordinator həyata keçirir. Bu şəxs bir çox hallarda yüksək vəzifəli hökumət rəsmilərindən biri olur. Milli Koordinatorun əlavə, hökumət qurumlarının yüksək vəzifəli təmsilçiləri və vətəndaş cəmiyyəti nümayəndələrindən ibarət dəyirmi masa qaydasında fəaliyyət göstərən MİM, insan alveri qurbanları ilə bağlı milli siyasət və prosedurlara dair tövsiyələr işləyib hazırlayır. Bir çox hallarda MİM-lərin strukturuna qurbanlarla bağlı spesifik məsələlər üzərində çalışan ad hoc işçi qrupları da daxil olur. İştirakçılar arasında rəsmi əməkdaşlıq sazişləri (məsələn: qarşılıqlı anlaşma haqqında memorandum) əsasında təsis olunan MİM-lər daha effektiv fəaliyyət göstərə bilər. Belə sazişlərdə hər bir iştirakçının spesifik rol və vəzifələri öz əksini tapır.” (MİM haqqında məlumat kitabı)⁴⁰

DTİHB tərəfindən dərc olunan Milli İstiqamətləndirmə Mexanizmi: İnsan alverinə məruz qalmış şəxslərin hüquqlarının qorunması üçün səylərin birləşdirilməsi, praktiki məlumat kitabı (MİM haqqında məlumat kitabı)⁴¹ adlı sənəddə cinsi istismar və əməyin istismarı xarakterli insan alveri qurbanı olan şəxslərin mənşə, tranzit və təyinat ölkələri tərəfindən daha səmərəli üsullarla müəyyənəndirilməsi və qorunmasına dair konkret mütərəqqi praktika nümunələri və nəzəri konsepsiyalar təqdim olunur. Qurbanların qorunması anlayışı qurbanlara əhatəli yardım göstərilməsini də ehtiva edir. Bu cəhət təyinat ölkələri üçün xüsusilə əhəmiyyətlidir. Belə ki, insan alveri və məcburi əməklə bağlı cinayətlər və hüquq pozuntuları nəhayətdə həmin ölkələrin ərazisində baş verir. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, MİM məlumat kitabçasında spesifik olaraq təklif edilir ki, bütün proseslərin əlaqələndirilməsi üçün milli koordinator vəzifəsi təsis olunmalıdır.

Azərbaycan hökuməti İnsan alverinə qarşı mübarizə üzrə Milli Koordinator vəzifəsi təsis etmişdir.⁴² Bundan əlavə, ölkənin ATƏT öhdəliklərinə və əlaqədar beynəlxalq hüquqi öhdəliklərinə uyğun olaraq, Qurumlar-arası Komitə yaradılmışdır.⁴³ Milli Koordinatorun əsas vəzifələrinə aşağıdakılar daxildir: insan alverinə qarşı mübarizə üzrə Milli Fəaliyyət Planına daxil olan iştirakçılar arasında insan alverinə qarşı mübarizə tədbirlərinin əlaqələndirilməsi, vətəndaş cəmiyyəti də daxil olmaqla bütün iştirakçılarla işgüzar əlaqələrin yaradılması və saxlanması, eləcə də hökumət, Ombudsman və parlamentə illik hesabatların verilməsi.⁴⁴

Milli Fəaliyyət Planının Strategiya sənədində göstərilir ki, milli koordinator Fəaliyyət Planındakı iştirakçıların fəaliyyəti üzrə monitoring həyata keçirir və onların işini qiymətləndirir. Burada məqsəd

40 ATƏT / DTİHB, *Milli İstiqamətləndirmə Mexanizmi: İnsan alverinə məruz qalmış şəxslərin hüquqlarının qorunması üçün səylərin birləşdirilməsi, Praktiki məlumat kitabçası*, 2004, s. 15. Həmin sənədlə aşağıdakı internet sahifəsi vasitəsi ilə tanış olmaq mümkündür: <http://www.osce.org/node/13967>.

41 ATƏT / DTİHB, *Milli İstiqamətləndirmə Mexanizmi: İnsan alverinə məruz qalmış şəxslərin hüquqlarının qorunması üçün səylərin birləşdirilməsi, Praktiki məlumat kitabçası*, 2004. Həmin sənədlə aşağıdakı internet sahifəsi vasitəsi ilə tanış olmaq mümkündür: <http://www.osce.org/node/13967>.

42 İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında qanun, Maddə 7. Milli İstiqamətləndirmə Mexanizmlərinə dair Qaydalar 2.1.

43 ATƏT Daimi Şurasının 557 sayılı Qərarı No. 557, İnsan alverinə qarşı mübarizəyə dair ATƏT-in Fəaliyyət Planı. 24 iyul 2003-cü il. ATƏT üzvü olan dövlətlər ATƏT / DTİHB MİM haqqında 2004-cü il Məlumat Kitabçasının 3.1-ci fəslində öz əksini tapmış MİM konsepsiyasını həyata keçirmək barədə razılığa gəlmişlər. Həmin sənədlə aşağıdakı internet sahifəsi vasitəsi ilə tanış olmaq mümkündür: <http://www.osce.org/pc/42708>.

44 İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında qanun, Maddə 7.

aşağıdakılardan ibarətdir: insan alverinə qarşı mübarizə sahəsindəki boşluqlar və çətinliklərin müəyyənləşdirilməsi və bu məsələlərin müvafiq qurumlar qarşısında qaldırılması.⁴⁵ Strategiyanın 6-cı Fəslində göstərilir ki, Milli Fəaliyyət Planı üzrə bütün iştirakçılarla iclasların təşkili vəzifəsi milli koordinatora həvalə edilir. Məlumdur ki, Milli Koordinator müvafiq nazirliklər və qurumların təmsilçiləri ilə müntəzəm iclaslar təşkil edir. İlk iclas 2009-cu ildə təşkil edilmişdir. Həmin vaxtdan keçən dövr ərzində milli koordinator dörd iclas keçirmişdir. Ən son iclas 2011-ci ilin dekabr ayında təşkil olunmuşdur.

B. Vətəndaş cəmiyyətinin rolu

"Üzv dövlətlər "insan alveri qurbanlarının insan hüquqlarının qorunması və yaxşılaşdırılması üzrə öz öhdəliklərini yerinə yetirmək məqsədi ilə əməkdaşlıq çərçivəsi yaratmaqla öz Milli İstiqamətləndirmə Mexanizmlərini (MİM) təsis edirlər. MİM-lər bu sahədə çalışan vətəndaş cəmiyyəti və digər iştirakçılarla əməkdaşlıq və strateji tərəfdaşlıq əsasında yaradılır." (ATƏT-in Fəaliyyət Planı)⁴⁶

Beləliklə, MİM məlumat kitabçasında çox-şəxəli forum (o cümlədən vətəndaş cəmiyyəti və xüsusən də hüquq mühafizə orqanları ilə vətəndaş cəmiyyəti arasında institusionallaşmış əməkdaşlıq) vasitəsi ilə insan alverinə qarşı mübarizə üçün siyasət prinsipləri müəyyənləşdirilir. Burada məqsəd ATƏT üzvü olan dövlətlərə yardım göstərməkdir. Hökumət tərəfindən əlaqələndirilən əhatəli MİM strukturunun tərkib hissələrindən biri olaraq, insan alverinə qarşı mübarizə tədbirlərində aparıcı rol oynaması nəzərdə tutulan vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının fəaliyyəti hökumət, təxmin olunan və potensial qurbanların maraqları baxımından əhəmiyyətli dərəcədə faydalı olur.⁴⁷

Azərbaycanın Milli Fəaliyyət Planına və Milli İstiqamətləndirmə Mexanizmində nəzərdə tutulan Qaydalara əsasən insan alverinə qarşı mübarizə sahəsində fəaliyyət göstərən vətəndaş cəmiyyəti təmsilçiləri Qurumlar-arası Komitənin iclaslarına dəvət oluna bilərlər. Bununla belə, vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları insan alveri və məcburi əməklə mübarizə tədbirlərinə icraçı tərəfdaşlar qismində cəlb edilmirlər. Vətəndaş cəmiyyətinin iştirakının təmin edilməməsi onların Milli Koordinatorun fəaliyyətindən kənar qalması deməkdir. Milli Koordinatorun mandatına isə, insan alveri və məcburi əməklə bağlı bütün tədbirlərin əlaqələndirilməsi işi daxildir. İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında qanun və Strategiyaya əsasən, Milli Fəaliyyət Planına daxil olan bütün iştirakçıların fəaliyyətinin monitorinqi Milli Koordinator tərəfindən həyata keçirilməlidir. Vətəndaş cəmiyyətinin Milli Fəaliyyət Planının həyata keçirilməsindən kənar saxlanıldığı bir şəraitdə, bu növdən olan cinayətlərlə mübarizədə Azərbaycan tərəfindən həyata keçirilən əhatəli tədbirlərinin monitorinqi üçün Milli Koordinatora aid müddəaların nədən ibarət olması məlum deyil. Vətəndaş

45 Azərbaycan Respublikasında İnsan alverinə qarşı mübarizəyə dair Milli Fəaliyyət Planı. III Fəsil, 3-cü paraqraf.

46 ATƏT-in Fəaliyyət Planı, V Fəsil, 3.1-ci Bölmə

47 "Demokratik inkişafın əsas sütunlarından biri kimi vətəndaş cəmiyyəti müvəffəqiyyətli MİM-lərin qurulmasında aparıcı rollardan birini oynayırlar. Bir çox hallarda QHT-lər və digər vətəndaş cəmiyyəti iştirakçıları insan hüquqları və qurbanlara yardım üzrə öz ənənəvi fəaliyyət sahələrində əldə etdikləri geniş təcrübədən faydalanmağa imkan yaradır. Bir çox ölkələrdə, dövlət tərəfindən təşkil edilməyən bəzi sosial xidmətlər QHT-lər və digər vətəndaş cəmiyyəti iştirakçıları tərəfindən təmin olunmuş və beləliklə də dövlətin fəaliyyəti tamamlanmışdır. Lakin vətəndaş cəmiyyətinin iştirakı ilə bağlı ən vacib xüsusiyyət onların demokratikləşmə prosesində fəal rol oynamasıdır. Belə ki, vətəndaş cəmiyyəti hökumət strukturlarına münasibətdə nəzarətçi rolunu oynayır, qurumların təşkil prosesinin və islahatların monitorinqini həyata keçirirlər. Son dövrlərdə vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları dövlət tərəfindən beynəlxalq insan hüquqları ilə bağlı öhdəliklərin daha dəqiq yerinə yetirilməsi istiqamətində təşviqat aparırlar." Milli İstiqamətləndirmə Mexanizmi, ATƏT / DTİHB, 2004, səh. 22.

cəmiyyətinin bu prosesdən təcrid olunması Milli Koordinatoru vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarını iclaslara, əlaqələndirmə təşəbbüslərinə və siyasət barədə müzakirələrə daxil etmək öhdəliyindən azad etmiş olur.

Azərbaycanda insan alverinə qarşı mübarizə fəaliyyəti ilə məşğul olan vətəndaş cəmiyyəti qurumları tərəfindən verilən məlumatlara əsasən, onlar çox nadir hallarda Qurumlar-arası Komitənin iclaslarına dəvət olunurlar. Ədliyyə Nazirliyinin təmsilçisi izah etmişdir ki, vətəndaş cəmiyyəti təmsilçiləri yalnız müvafiq vətəndaş cəmiyyəti təşkilatının işi iclasın gündəliyi ilə əlaqədar olduqda dəvət olunurlar. Bu hesabatın tərtib olunduğu dövrdə müsahibəyə cəlb olunan və ötən on il ərzində insan alverinə qarşı mübarizə sahəsində fəaliyyət göstərmiş vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarından birinin qeyd etdiyinə görə, Qurumlar-arası Komitə iclaslarına 2010-cu ildən bəri heç bir vətəndaş cəmiyyəti təmsilçisi dəvət olunmur. İnsan alverinin faktiki və potensial qurbanlarına hüquqi yardım göstərən aparıcı vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarından birinin təmsilçisi isə, həmin Komitə iclaslarına heç bir zaman dəvət olunmadıqlarını qeyd etmişdir.

C. Yardım

1. Ölkə qanunvericiliyi çərçivəsində qurbanlara yardım məsələlərinin tənzimlənməsi

"... xüsusilə də məhkəməyə qədərki təhqiqat dövründə və məhkəmə prosesində insan alveri qurbanlarına yardım və qorunma təmin etmək üçün hüquqi əsas yaradacaq qanunvericiliyin qəbul olunması zərurətini nəzərdən keçirmək" (ATƏT-in Fəaliyyət Planı)⁴⁸

"Hər bir üzv dövlət insan alveri qurbanlarının fiziki, psixoloji və sosial reabilitasiyasını təmin etmək üçün müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdən keçirməlidir..." (BMT TMCM Konvensiyası İnsan Alverinə qarşı Mübarizə haqqında Protokol)⁴⁹

"Hər bir üzv dövlət qurbanların fiziki, psixoloji və sosial reabilitasiyası üçün zəruri ola biləcək qanunvericilik və digər xarakterli tədbirləri görməlidir." (AŞ Konvensiyası)⁵⁰

İnsan alveri qurbanlarının zəruri yardımı əldə etməsi üçün Azərbaycan sağlam və əhatəli qanunvericiliyə malikdir. İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında qanunda insan alveri qurbanları üçün sosial reabilitasiya proqramları və eləcə də tibbi və psixoloji yardım öhdəliyi qeyd olunur.⁵¹ Yardımın konkret formaları Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarlarında öz əksini tapmışdır və həmin qərarlar aşağıdakı bölmələrdə izah edilir. Ümumilikdə, Azərbaycan tərəfindən Milli İstiqamətləndirmə Mexanizminin təsis olunması və əlaqədar qanunvericilik normalarının qəbul edilməsi təqdirəlayiqdir.⁵²

48 ATƏT-in Fəaliyyət Planı, Bölmə V(2.1).

49 BMT TMCM İnsan Alverinə qarşı Protokol, Maddə 6(3).

50 AŞ Konvensiyası, Maddə 12.1.

51 İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında qanun, Maddə 95 və Maddə 9.6.

52 Nazirlər Kabinetinin 11 avqust 2009-cu il tarixli, 123 sayılı Qərarı ilə yaradılmışdır. ATƏT-in Fəaliyyət Planında üzv dövlətlərə tövsiyə edilir ki, aşağıdakı xüsusiyyətlərə uyğun milli istiqamətləndirmə mexanizmi yaradılsın: "insan alveri qurbanlarının insan hüquqlarının qorunması sahəsində üzv dövlətin öz öhdəliklərini yerinə yetirə bilməsi məqsədi ilə müvafiq əməkdaşlıq çərçivəsinin yaradılması və bu çərçivədə vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları və digər iştirakçılarla əməkdaşlıq və strateji partnyorluğun təmin edilməsi. ATƏT / DTİHB tərəfindən dərc olunan Milli istiqamətləndirmə mexanizmlərinin tətbiqi və dizaynına dair prinsiplər və təlimatlar adlı məlumat kitabçasından insan alveri qurbanları üçün yardım və qorunma təmin edilməsində faydalı məsləhət və informasiya mənbəyi kimi istifadə etmək mümkündür." (Maddə V (3.1))

2. Qurbanların faydalana biləcəyi yardım növləri

"İnsan alverinə məruz qalmış şəxslərin ehtiyaclarının ödənilməsi üçün hökumət qurumları, QHT-lər və digər vətəndaş cəmiyyəti institutları tərəfindən fəaliyyəti təşkil olunan sığınacaqların... yaradılması. Bu sığınacaqlar aşağıdakıları təmin etməlidir: insan alveri qurbanı üçün təhlükəsizlik, onun başa düşə biləcəyi bir dildə müstəqil məsləhət və hüquqi yardım, birbaşa tibbi yardım və travmadan sonrakı dövrdə özünə gəlmək üçün vaxt... Sığınacaqlar və ya digər müvafiq qurumlarda həyata keçirilməsi üçün sosial yardım və inteqrasiya proqramları, o cümlədən qurbanın başa düşə biləcəyi bir dildə hüquqi yardım, tibbi və psixoloji yardım, tibbi yardımın təşkil olunması." (ATƏT Fəaliyyət Planı, V Fəsil, Maddə 4.1 və Maddə 6.1)

"... insan alveri qurbanlarının fiziki, psixoloji və sosial reabilitasiyası üçün tədbirlərin reallaşdırılmasını nəzərdən keçirmək. Müvafiq hallarda bu tədbirlər qeyri-hökumət təşkilatları, digər müvafiq təşkilatlar və vətəndaş cəmiyyətinin digər elementləri ilə əməkdaşlıq şəraitində həyata keçirilməlidir. Bu zaman aşağıdakılara diqqət yetirilməlidir:

(a) Lazımı mənzil təminatı,

(b) İnsan alveri qurbanı olmuş şəxsin başa düşə biləcəyi bir dildə məsləhət və məlumat xidməti, xüsusilə də qanunla müəyyən olunmuş hüquqlara dair məsləhət və məlumat xidmətləri,

(c) Tibbi, psixoloji və maddi yardım,

(d) Məşğulluq, təhsil və təlim imkanları. (BMT TMCM Konvensiyası İnsan Alverinə qarşı Mübarizə haqqında Protokol, Maddə 6.3)

"...insan alveri qurbanlarına göstərilən yardıma ən azı aşağıdakılar daxil olmalıdır:

(a) müvafiq təhlükəsiz ev şəraitinin yaradılması, psixoloji və maddi yardım göstərilməsi yolu ilə onların yaşamasına imkan verən həyat standartlarının təmin edilməsi;

(b) təcili tibbi yardım ala bilmək imkanı;

(c) lazım olan yerdə tərçüməçi xidmətləri;

(d) onların hüquqları və onlara göstərməli olan xidmətlər barədə başa düşə biləcəkləri dildə məsləhət və məlumat ala bilmələrinə imkan yaradılması;

(e) onların hüquqlarını pozan şəxslərin məhkəmə araşdırmalarının müvafiq mərhələlərində alver qurbanlarının hüquqlarının və maraqlarının təmsil olunmalarını təmin etmək üçün lazımı yardım göstərilməsi;

(f) uşaqların təhsil ala bilmək imkanı. (AŞ Konvensiyası, Maddə 12.1)

Sığınacaqlar

İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında qanunda dövlət tərəfindən fəaliyyəti təmin olunan sığınacaqların yaradılması və insan alveri qurbanları üçün onların sığınacaqda qaldıqları dövrdə

göstərilməli olan yardım xidmətlərinin növləri dəqiqliklə izah olunur. Yaşayış yeri ilə təminat "məqbul yaşayış şərtlərinə" cavab verməlidir. Bundan əlavə, dövlət tərəfindən fəaliyyəti təmin olunan sığınacaqlar qida, dərman, ilkin tibbi yardım, psixoloji, sosial və hüquqi yardım və eləcə də təhlükəsizlik, telefon və kommunikasiya xidmətləri təşkil etməlidir.⁵³ İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında qanunda nəzərdə tutulur ki, DİN sığınacağında qalma müddəti müvəqqəti xarakter daşıyır və 30 gündən ibarətdir. Bu müddət zəruri hallarda uzadıla bilər. Bununla yanaşı, uzadılma müddətinin hansı şərtlərdə məhdudlaşdırıla biləcəyi barədə qanunda dəqiq müddəə mövcud deyil. Praktikaya əsaslanaraq, həmin müddətin əlavə olaraq 30 gün müddətinə uzadılması və beləliklə də böyüklər üçün mövcud olan sığınacaqda maksimum qalma müddətinin 60 gün olması barədə qənaət rəli sürmək olar.⁵⁴ Azyaşlı uşaqları olan qurbanların sığınacaqda qalma müddəti isə 60 gündür və bu müddət uzadıla bilər.⁵⁵

İndiyədək insan alveri qurbanları üçün Bakıda təxminən beş sığınacaq mövcud olmuşdur. Onlardan ikisi İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında qanuna müvafiq olaraq təsis olunmaqla, DİN-in strukturunda fəaliyyət göstərir. Ən azı üç sığınacaq isə vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları tərəfindən təsis olunmuşdur və hal-hazırda fəaliyyəti təşkil olunur.

(1) 2006-cı ildə DİN böyüklər üçün 50 sakinlik sığınacaq təsis etmişdir. İndiyədək həmin sığınacaqdan yalnız cinsi istismar xarakterli insan alverinin qadın qurbanları istifadə etmişdir. Bu sığınacaq heç vaxt tam dolu olmamışdır.

(2) 2009-cu ildə DİN uşaqlar üçün 25 yerlik sığınacaq təsis etmişdir. İndiyədək həmin sığınacaqdan 2009-cu ildə dörd uşaq istifadə etmişdir.

DİN tərəfindən təsis olunan sığınacaqlardan əlavə, Bakıda vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları tərəfindən yaradılmış ən azı üç digər sığınacaq fəaliyyət göstərir.

(3) Təmiz Dünya təşkilatı cinsi istismara məruz qalmış insan alveri qurbanlarının istifadəsi üçün fəaliyyət göstərən sığınacağa malikdir.

(4) Azərbaycan Miqrasiya Mərkəzi əksəriyyəti sənədsiz miqrantlardan ibarət olmaqla, əməyin istismarı xarakterli insan alveri qurbanlarının istifadəsi üçün fəaliyyət göstərən sığınacağa malikdir.

(5) Azərbaycan Uşaqlar Birliyi küçə uşaqlarının istifadəsi üçün fəaliyyət göstərən sığınacağa malikdir.

⁵³ *İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında qanun*. Maddə 13.1. Bundan əlavə bax: *İnsan alveri qurbanlarına xidmət göstərən xüsusi qurumların yaradılması, maliyyələşdirilməsi, fəaliyyəti və onların işlərinə rəhbərlik* (Nazirlər Kabinetinin 19 noyabr 2005-ci il tarixli, 203 sayılı Qərarı). *İnsan alverinin qurbanı olmuş uşaqların sığınacaqda yerləşdirilməsi və saxlanılması Qaydaları* (Nazirlər Kabinetinin 19 noyabr 2009-cu il tarixli, 180 sayılı Qərarı). İnsan alveri qurbanları üçün Milli İstiqamətləndirmə Məxanizmlərinə dair Qaydalar (Nazirlər Kabinetinin 11 avqust, 123 sayılı Qərarı), 3-cü və 6-cı bölmələr.

⁵⁴ *İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında qanun*. Maddə 13.3; *İnsan alveri qurbanlarına xidmət göstərən xüsusi qurumların yaradılması, maliyyələşdirilməsi, fəaliyyəti və onların işlərinə rəhbərlik*, Maddə 3.3.

⁵⁵ *İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında qanun*, Maddə 16. 3; *İnsan alveri qurbanlarına xidmət göstərən xüsusi qurumların yaradılması, maliyyələşdirilməsi, fəaliyyəti və onların işlərinə rəhbərlik*, Maddə 3.4.

Mövcud məlumatlara əsasən, regionlarda insan alveri qurbanlarının istifadəsi üçün fəaliyyət göstərən sığınacaqlar yoxdur. Bununla belə, regionlarda fəaliyyət göstərən ən azı 11 sığınacaq məişət zorakılığı qurbanlarına xidmət göstərir və onlardan insan alveri qurbanları da istifadə edə bilər.⁵⁶

Faktiki halların tədqiqinə əsasən "belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, qurbanların dəqiqliklə müəyyənləşdirilməsi praktikasından asılı olaraq, sığınacaq və digər yardım xidmətlərindən istifadə hüququ bütün qurbanlara şamil edilməyə bilər". İlk növbədə, dövlət hakimiyyət orqanları insan alveri qurbanı kimi yalnız cinsi istismara məruz qalan və demək olar ki, tamamilə qadınlardan ibarət olan şəxsləri tanıyır. Miqrant işçilərin artmaqda olan axınına baxmayaraq, Azərbaycan dövləti əməyin istismarına məruz qalan miqrant işçilərlə bağlı insan alveri hadisələrinə hələ ki, lazımı diqqət yetirir. Belə miqrant işçilər vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarına müraciət edir.⁵⁷ İkinci növbədə, dövlət hakimiyyət orqanları ölkədaxili insan alveri qurbanlarını (kənd yerlərindən gətirilərək şəhərlərdə insan alverinə məruz qoyulan şəxslər) nadir hallarda müəyyənləşdirir. Verilən məlumatlara görə, insan alveri qurbanlarının müəyyənləşdirilməsindəki bu uyğunsuzluq cari qanunvericilikdəki ziddiyyətlə bağlıdır. Belə ki, İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında qanunda insan alverinin daha əhatəli və beynəlxalq anlayışı əsas götürülür. Cinayət Məcəlləsində isə insan alveri cinayətinin baş verməsi şərti kimi ölkə sərhədlərinin keçilməsi şərti əsas faktorlardan biri kimi çıxış edir.

İnsan alverinin qarşısını almaq məqsədi ilə fəaliyyət göstərən sığınacaqlar. Küçə uşaqları və şəxsiyyəti təsdiq edən sənədlərə malik olmayan şəxslər insan alverinə məruz qalma baxımından həssas qrupa aid edilən iki vacib əhali qrupunu təşkil edir.⁵⁸ Küçə uşaqlarının institusional proqramlara daxil olunması verilən məlumatlara görə çətindir. Belə ki, mövcud qanunvericiliyə əsasən onların müvafiq proqramlara daxil olunması polis tərəfindən saxlandığı dövrdən sonrakı üç saat ərzində baş verməlidir. Beləliklə, uşağın müvafiq müəssisəyə yerləşdirilməsi üçün polis onun valideynlərini və ailəsini axtarıb tapmalı və daha sonra isə bu üç saatlıq müddət ərzində müvafiq hökm verə biləcək hakimə müraciət etməlidir. Praktikada isə, polisin bütün bu tələbləri yerinə yetirməsi demək olar ki, mümkünsüzdür. Əksər hallarda isə, yardım xidmətlərinin

56 Məsələn, Qadın, Ailə və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin balansında 11 Ailə Dəstək Mərkəzi fəaliyyət göstərir. Komitə bu mərkəzləri hal-hazırda dövlət büdcəsi hesabına maliyyələşdirir. Qurbanlarla iş və o cümlədən konfidensiallıq məsələsində mərkəz əməkdaşlarının peşəkar potensiallarının məhdud olduğunu göstərən xüsusi məlumatlar mövcuddur.

57 Qurbanın müəyyənləşdirilməsi problemi təyinat ölkələri üçün xarakterikdir. Belə ki, təhqiqatçıların əlavə təfərrüatları aşkarlaması uzun çəka bilər. Bu zaman bəzi hallarda insan alveri ilə bağlı işlər ilkin dövrlərdə səhvən fahişlik hesab oluna bilər. Bundan əlavə, hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları lazımı səviyyədə təlim və təcrübəyə malik olmalıdır.

58 Azərbaycan Respublikasının Uşaq Hüquqları haqqında Konvensiyanın müddələrinin yerinə yetirilməsinə dair dördüncü periodik hesabatının dinlənildiyi 17 yanvar 2012-ci il tarixdə küçə uşaqlarının məsələsi də qaldırılmışdır. Məktəbi vaxtından əvvəl tərk etmiş küçə uşaqlarının iqtisadi xarakterli istismarı probleminin həlli və həmin uşaqlar üçün təklif olunan alternativ imkanlar barədə Azərbaycan nümayəndə heyətinə sorğu ünvanlanmışdır. Azərbaycan nümayəndə heyəti həmin sorğuya cavab olaraq bildirmişdir ki, uşaqların diləndirilməsinə cavabdeh olanlara qarşı cinayət təqibi həyata keçirilməlidir. Azərbaycan nümayəndə heyəti bildirmişdir ki, regional polis qüvvələri tərəfindən yeni tədbirlərin həyata keçirilmiş və nəticədə 2011-ci ildə 334 evsiz və nəzarətsiz uşaq aşkarlanmışdır. Hakimiyyət orqanları bu uşaqların bəzilərini uşaq evlərinə, bəzilərini internet məktəblərinə, bəzilərini isə cəmiyyətə inteqrasiya olunmaları üçün reabilitasiya müəssisələrinə təhkim etmişdir. Azərbaycan Respublikasının nümayəndəsi bildirmişdir ki, küçə uşaqları ilə bağlı problem ciddi də olsa, əhalinin sayına nisbətə belə uşaqların sayı azdır və bu problem daha çox kənd regionlarından mövcuddur.

http://www.unog.ch/80256EDD006B9C2E/%28httpNewsByYear_en%29/2553A2B079AE740BC1257988005FF977?OpenDocument#

göstərilməsi əvəzində polis uşaqları təkrarən küçələrə buraxır.

Çoxsaylı risk faktorlarını nəzərə aldıqda, həssaslıq səviyyəsinin daha da yuxarı olduğunu söyləmək olar. Məsələn, bir çox hallarda valideynləri kimi şəxsiyyəti təsdiq edən sənədlərə malik olmayan və öz dolanışığını küçələrdə qazanan uşaqlar. İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında qanunda "potensial qurbanlar" anlayışı nəzərdə tutulsa da, potensial insan alveri və digər cinayətlərin qarşısının alınması vasitəsi kimi sığınacaqlarla bağlı hər hansı müddəa mövcud deyil.

Sığınacaqlarda göstərilən xidmətlər

DİN-in sığınacaqları yaşayış yeri, qidalanma, psixoloji məsləhət, sosial işçi yardımı, təhsil, hüquqi⁵⁹ və tibbi məsələlərdə köməklik göstərir. DİN-in sığınacaqlarında daimi ştat əsasında hüquqşünas çalışır. Ona görə də, hüquqi yardım ehtiyacı olan qurbanlar vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarına yönləndirilir. Qurban təxirəsalınmaz və ya ixtisaslaşmış tibbi yardıma zərurət duyduqda, sığınacaq əməkdaşları onu müvafiq tibbi müəssisəyə aparır.⁶⁰ Ofis tərəfindən müsahibələrə cəlb edilən maraqlı tərəflər Səhiyyə Nazirliyinin fəaliyyətini müsbət qiymətləndirmişlər. Maraqlıdır ki, mövcud faktlardan biri üzrə əməyin istismarı xarakterli insan alveri qurbanı olmuş kişi cinsinə mənsub şəxslərdən biri zəruri tibbi müalicə ilə təmin olunmadığını qeyd etmişdir. Həmin şəxs qeyd etmişdir ki, buna səbəb tibbi işçilərin ondan ödəniş tələb etməsi olmuşdur. Bu faktla bağlı məsələyə gəldikdə, BMqT həmin qurbanları özəl klinikalarından birinə aparmışdır. Bu klinikada isə BMqT tərəfindən haqqı ödənilməyən xidmətlərə görə qurbanlardan ödəniş tələb olunmuşdur. Bu hal göstərir ki, qurbanlar üçün tibbi yardımın əlaqələndirilməsi sahəsində işlərin daha yaxşı təşkil olunması üçün əlavə səylər göstərilə bilər.

İnsan alveri qurbanı kimi müəyyənləşdirildikdən sonra, DİN müvafiq şəxslərə 200 AZN (250 ABŞ dolları) ödəyir. Bu məbləğ qanunvericiliklə müəyyənləşdirilən maliyyə yardımı xarakteri daşıyır.⁶¹ İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında qanunda bu ödənişin aylıq ödəniş kimi nəzərdə tutulmasına baxmayaraq, praktikada həmin ödənişin birdəfəlik xarakter daşdığını söyləmək olar. Buna baxmayaraq, qurbanlar üçün Təzminat Fondu dərman vasitələri, məhkəmə proseslərində iştirak üçün yol və digər xərclərin qurbanlara ödənilməsinə həyata keçirmişdir.⁶² Üç vətəndaş cəmiyyəti təşkilatı tərəfindən fəaliyyəti təşkil olunan sığınacaqlar da, maliyyə yardımı istisna olmaqla DİN-in sığınacaqlarına oxşar xidmətlər göstərilir. Maraqlıdır ki, daha uzun müddətli dəstəyin tələb olunduğu hallarda DİN-in sığınacağı qurbanları vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının sığınacaqlarına istiqamətləndirir (məsələn: Təmiz Dünya təşkilatının sığınacaq proqramı).

59 Aşağıdakı bölmələrdən birində hüquqi yardım məsələsi daha təfərrüatlı qaydada təhlil olunmuşdur.

60 Səhiyyə Nazirliyi insan alveri qurbanlarına xidmət göstərmələri üçün dörd səhiyyə müəssisəsi təyin etmişdir. Qurbanlar üçün vəgəm və ya HIV testi və müalicə kimi daha ixtisaslaşmış tibbi yardım tələb olunduqda, Səhiyyə Nazirliyi bu yardımı göstərməsini təmin edir.

61 Verilən məlumatlara əsasən, bu məbləğ əvvəlki dövrlərdə cəmi 33 AZN olmuşdur. Vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları həmin məbləğin hökumət tərəfindən 500 AZN-ə qaldırılması istiqamətində təşviqat aparsalar da, hökumət bu məbləğin 200 AZN səviyyəsində müəyyənləşdirilməsinə razılıq vermişdir. Bax: Nazirlər Kabinetinin 17 iyun 2006-cı il tarixli, 152 sayılı Qərarı.

62 İnsan alveri qurbanlarına kömək fondu haqqında Əsasnamə. 12 yanvar 2006-cı il tarixdə, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 68 sayılı Qərarı ilə qəbul edilmişdir. Bax: Maddə 5.1.

Sığınacaqda qaldıqdan sonra göstərilən xidmətlər

Qurban DİN-in sığınacaq proqramından çıxdıqdan sonra DİN onu Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin Qurbanlara Yardım Mərkəzinə istiqamətləndirir. DİN-nin sığınacaqları kimi Qurbanlara Yardım Mərkəzi İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında qanuna əsasən təsis olunmuş bir qurumdur.⁶³ Bu mərkəz hökumət tərəfindən hələ 2005-ci ildə təsis olunmuşdur. Mərkəz 2009-cu ilin aprel ayında işlək vəziyyətə gətirilmişdir və DİN-in sığınacaqları ilə eyni xidmətləri göstərir. İstisna olaraq, bu xidmətlərdən faydalanan qurbanlar bu dövrdə DİN-in sığınacağında yaşayırlar. İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında qanuna əsasən əlavə yardım mərkəzlərinin yaradılması nəzərdə tutulsa da, indiyədək Bakı şəhərində fəaliyyət göstərən yalnız bir mərkəz mövcuddur.

Praktik baxımdan, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin balansında olan Yardım Mərkəzi DİN-nin sığınacaqlarındakı eyni xidmətləri göstərir: psixoloji, tibbi və hüquqi yardım, əlaqədar hüquqi prosedurlar barədə məsləhət, iş tapılması və növbəti təhsil.⁶⁴ DİN-in sığınacaqları və ƏƏSMN-nin Yardım Mərkəzi arasında xidmətlərin təkrarlanması çətinlik yaradır və Mərkəzin fəaliyyətinin effektivliyinə dair suallar doğurur. Belə məlum olur ki, ƏƏSMN-nin Yardım Mərkəzinin yaradılmasında ilkin məqsəd DİN-nin sığınacaqlarında göstərilən reabilitasiya xidmətlərindən fərqli olaraq reintegrasiya xidmətlərinin göstərilməsi olmuşdur. Bundan əlavə, bu Mərkəz həm də qurbanlara güzəştli yaşayış yeri tapmaqda köməklik göstərməli idi. Yekunda, reintegrasiya xidmətləri ilə bağlı bu fikirlər daha sonra qəbul olunmamışdır. Bununla belə, vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları reintegrasiya xidmətləri ilə bağlı Yardım Mərkəzinin işini yüksək qiymətləndirmişlər: xüsusilə də vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları tərəfindən potensial qurban olaraq müəyyənləşdirilən şəxslər üçün peşə təhsilinin təşkili məsələsində.

2011-ci ilin may ayından etibarən, ƏƏSMN-nin Yardım Mərkəzi demək olar ki, fəaliyyət göstərmir. 2010 və 2011-ci illərdə ƏƏSMN-də həyata keçirilən islahatlardan sonra Mərkəz öz statusunu itirmişdir və belə bir qənaətə gəlmək olar ki, onun fəaliyyəti dayanmışdır. Məsələn, Yardım Mərkəzi öz sorğularını və ya rəsmi məktublarını yalnız ƏƏSMN tərəfindən təsdiq olunduqdan sonra göndərə bilər. Bu proses isə bir ay çəkə bilər. Verilən məlumatlara əsasən, ƏƏSMN müvafiq yazışmanın həyata keçirilməsi, vaxtı və ya formatı barədə Yardım Mərkəzinə məlumat vermir.⁶⁵ İndiyədək bu problem öz həllini tapmamışdır.

2011-ci ilin may ayında Yardım Mərkəzinin əməkdaşları öz ifadələrinə görə boykot və ya tətıl elan etmişlər. Belə ki, onlar işə çıxmaqdan imtina etsələr də, ƏƏSMN buna reaksiya verməmişdir. Mərkəz əməkdaşlarının sözlərinə görə, ƏƏSMN onları tamamilə yaddan çıxarmış və onlar üçün adi iş şəraitini təmin etməmişdir. Mərkəzin yerləşdiyi bina deyilənlərə görə ötən üç il ərzində təmirdə olmuşdur və təmir işləri hələ də yekunlaşmamışdır. Mərkəzin işçilərinə verilən maaş

⁶³ *İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında qanun*. Maddə 12.1 və Maddə 14.

⁶⁴ *The İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında qanun*, Maddə 14.

⁶⁵ Belə gecikmələrə görə, Yardım Mərkəzi həssas məsələlərə vaxtında çevik reaksiya verə bilmir. Məsələn: əqli əlilliyi olan qurbanla bağlı bir işdə Yardım Mərkəzi ƏƏSMN tərəfindən müvafiq icazənin verilməsini gözləmişdir. Bu dövrdə isə, həmin qurbanın anası onu istismar etmişdir. Həmin qurbanın azyaşlı uşağı da olduğunu nəzərə alsaq, problemin ağırlığını təsəvvür etmək mümkündür.

aşağı səviyyədə olmuşdur. Beynəlxalq təşkilatlar Mərkəz üçün ofis avadanlığı vermişdir.⁶⁶

Vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının təmsilçiləri təsdiqləmişlər ki, Yardım Mərkəzi fəaliyyət göstərmir və onların fikrinə görə qurbanların həmin Mərkəzə istiqamətləndirilməsi heç bir fayda vermir. Həmin vətəndaş cəmiyyəti təmsilçiləri Mərkəzin müəyyən nailiyyətlərə nail olmasını, xüsusən də peşə təhsili sahəsində bəzi işlər gördüyünü qeyd etmişlər. Verilən məlumatlara görə, Yardım Mərkəzi ƏƏSMN-nin Məşğulluq Xidməti vasitəsi ilə qurbanlar üçün peşə təhsili kurslarının təşkil olunmasında məqsədəuyğun fəaliyyət göstərmişdir. Məşğulluq Xidməti təxminən 200 fərqli kurs təşkil edir. Lakin hər bir kursun fəaliyyət göstərə bilməsi üçün minimum sayda iştirakçının qeydiyyatdan keçməsi tələb olunur. Verilən məlumatlara görə kurslardakı təlimçilər qurbanlara qarşı açıq-aşkar mənfi münasibət nümayiş etdirmişlər.

Hökumət qurumları və vətəndaş cəmiyyəti təmsilçilərindən əlavə, Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı da insan alveri qurbanlarına yardım göstərmək mandatına malikdir. BMqT keyfiyyətli xidmətin təmin olunması üçün özəl klinikalar vasitəsi ilə tibbi xidmətlər təşkil edir. Bundan əlavə, həmin təşkilat ad hoc (xüsusi məqsədlə müvəqqəti yaradılmış) hüquqi yardım, qayıdış və reintegrasiya xidmətləri göstərməklə xarici ölkələrdən olan qurbanların öz ölkələrinə qayıtmasına köməklik göstərir. Daha geniş təşkilati mandatına uyğun olaraq, BMqT-nin Azərbaycandakı fəaliyyəti əsasən miqrasiya xarakterli əmək miqrasiyası və insan alveri ilə bağlı tədbirlərlə bağlıdır.

Telefon qaynar xətləri

Qurbanlar və potensial qurbanlar üçün ən azı dörd telefon qaynar xətti fəaliyyət göstərir. Qaynar xətlər vasitəsi ilə məlumat, təcili əlaqə məlumatları və hüquqi yardım xidmətləri göstərilir. DİN-nin balansında bir qaynar xətt xidməti fəaliyyət göstərir. Yuxarıda qeyd olunan və sığınacaq xidməti göstərən vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları da ayrı-ayrılıqda üç qaynar xətt xidməti təşkil edir. Bütün qaynar xətləri 24 saatlıq rejim qaydasında fəaliyyət göstərir. Azərbaycan Miqrasiya Mərkəzinin qaynar xətti isə 08:00-dan 19:00-dək aktivdir.

Maraqlıdır ki, DİN-in qaynar xətti tərəfindən verilən məlumata əsasən 2011-ci il ərzində 500-dən çox zəng dilənçiliyə məcbur etmə, cəmi yeddi zəng isə cinsi istismar xarakterli insan alveri ilə bağlı olmuşdur. Bu məlumat onu göstərir ki, dilənçiliyə məcbur etmə insan alveri sahəsində Azərbaycanda yeni bir potensial meyl kimi çıxış edir. 2012-ci ilin ilk iki ayında isə qaynar xəttə doqquz zəngin edildiyi barədə məlumat verilmişdir.⁶⁷

Hüquqi yardım və Təzminat

ATƏT-in Fəaliyyət Planında tövsiyə edilir ki, dövlətlər qurbanların məhkəmədə ifadə verib-verməmək barədə qərara gəldikləri ərəfədə onlara hüquqi yardım göstərməlidirlər. Həmin Fəaliyyət Planında qeyd olunur ki, dövlətlər "insan alveri ilə əlaqədar müsadirə olunmuş vəsaitləri

66 ATƏT və BƏT həmin Mərkəzi ofis avadanlıqları ilə təchiz etmişdir.

67 ATƏT-in Bakı Ofisi bu məlumatları 22 fevral 2012-ci ildə toplamışdır.

insan alveri qurbanlarının rifahını yaxşılaşdırmaq üçün xərcləməlidirlər və dövlətlər insan alveri qurbanları üçün Təzminat Fondunun yaradılmasını nəzərdən keçirməlidirlər.⁶⁸ Qurbanların təzminat əldə etmək imkanlarının maksimallaşdırılması üçün, dövlətlər qurbanlara təzminat əldə etmək hüquqları barədə məlumat verməlidir. Bundan əlavə, dövlətlər belə təzminatın əldə olunması üçün qurbanlara hüquqi və digər xarakterli köməklik göstərməlidirlər.⁶⁹

Qurbanların təzminat hüquqlarının qorunmasını ən yüksək səviyyədə təmin etmək üçün, ATƏT / DTİHB MİM-lərə tövsiyə edir ki: "qurbanların məruz qaldıqları hadisələrin təsirlərini azaltmaq vasitələrindən biri olaraq, təzminat ödənişləri ədalətin təmin olunması formalarından biri kimi" istifadə edilə bilər.⁷⁰ İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında qanunda göstərilir ki, bu sahədə çalışan QHT-lər qurbanlara hüquqi yardım göstərir.⁷¹ Azərbaycan Respublikasının İnsan alverinə qarşı mübarizəyə dair Fəaliyyət Planına aşağıdakı müddəalar daxildir: "məhkəmə prosesləri zamanı qurbanların müdafiəsinə vəkillərin cəlb edilməsi⁷² və insan alveri qurbanları üçün tibbi, psixoloji və hüquqi yardımın təkmilləşdirilməsi üzrə proqramların hazırlanması.⁷³" Bundan əlavə, Milli Fəaliyyət Planında tələb olunur ki, hökumət qurbanlara göstərilən hüquqi yardımın səmərəli, uzunmüddətli və dayanıqlı olmasını təmin etməlidir.⁷⁴

Hal-hazırda üç və ya daha çox sayda vətəndaş cəmiyyəti təşkilatı insan alverinə məruz qalmış şəxslərə hüquqi yardım göstərir. İAQMİ cinsi istismar xarakterli insan alverinə məruz qalmış şəxsləri hüquqi yardım əldə etmək üçün Təmiz Dünya təşkilatına istiqamətləndirir. Azərbaycan Miqrasiya Mərkəzi istismara məruz qalmış miqrant işçilər üçün hüquqi yardım və məlumat xidməti göstərir. Bəzi hallarda həmin Mərkəz digər vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları tərəfindən yönləndirilən cinsi istismar xarakterli insan alverinə məruz qalmış şəxslərə də yardım göstərmişdir. Hal-hazırda, Vətəndaşların Əmək Hüquqlarının Qorunması Liqası da miqrant işçilər tərəfindən işəgötürənlər əleyhinə qaldırılan təzminat iddiaları ilə bağlı onlara yardım göstərir. Bundan əlavə, Amerika Hüquqşünaslar Assosiasiyasının Qanunun Aliliyi üzrə Təşəbbüsü də insan alveri qurbanlarına hüquqi yardım göstərir. Bununla belə, həmin vətəndaş cəmiyyəti təmsilçiləri tamamilə xarici donörlər tərəfindən təmin olunan maliyyə vəsaitlərindən asılıdırlar. Bu isə dayanıqlı həll yolu deyil. Moldova və ya Qazaxıstan kimi digər ölkələrdə olduğu kimi, zaman keçdikcə belə donörlərin insan alverinə qarşı mübarizə işinə ayırdıqları maliyyələşdirməni dayandıracaqları labüddür. Belə ki, donörlər bir müddət sonra ölkələrin öz daxili qanunvericiliklərinə uyğun olaraq, hüquqi yardım göstərmək öhdəliklərinin dövlətlər tərəfindən yerinə yetirilməsinə üstünlük verirlər.

Dövlət tərəfindən göstərilən hüquqi yardımı məhkəmə tərəfindən təyin olunan vəkillər vasitəsi ilə də əldə etmək mümkündür. Bu zaman vəkillər Azərbaycan Vəkillər Kollegiyası tərəfindən verilən

68 ATƏT-in Fəaliyyət Planı, III Fəsil, Bölmə 1.5.

69 Avropa Şurasının İnsan Alverinə qarşı Mübarizəyə dair Konvensiyası, Maddə 15 (Kompensasiya və hüquqi tədbirlər).

70 Kompensasiya və cinayət yolu ilə əldə edilmiş gəlirlərin müsadirə olunması barədə MİM haqqında məlumat kitabında nəzərdə tutulan müddəalar, səh. 83.

71 İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında qanun. Maddə 10, paragraf 2.

72 2009-2013-cü illərə dair Azərbaycan Respublikasının İnsan alverinə qarşı Fəaliyyət Planı, 6-cı fəsil, İnsan alveri cinayətlərinin cinayət təqibini gücləndirmək.

73 2009-2013-cü illərə dair Azərbaycan Respublikasının İnsan alverinə qarşı Fəaliyyət Planı, 4-cü fəsil, Sığınacaqqların işinin yaxşılaşdırılması

74 Milli Fəaliyyət Planı, 4-cü və 6-cı fəsillər

siyahı əsasında təyin olunur. Bununla belə, dövlət tərəfindən təmin olunan hüquqi yardımın aşağı keyfiyyətdə olması nəzərə çarpır. Belə ki, vəkillər göstərdiyi xidmətin bir saatına görə dövlətdən cəmi 2 AZN ödəniş alır. Bu isə 2.50 ABŞ dollarına bərabərdir və adi taksi sürücüsünün bir saatlıq qazancından da azdır. Nəticədə, xüsusən də daha yüksək ödənişli işlərlə məşğul olduqları dövrdə, vəkillərin insan alveri işlərinə lazımi vaxt və əmək sərf etməyə marağı olur.⁷⁵

İnsan alveri qurbanlarına təminat ödənilməsi insan alverinə məruz qalmış şəxslərə göstərilən yardım kontekstində əsas rollardan birini oynayır. İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında qanunda göstərilir ki, müvafiq təminat insan alveri qurbanlarına Yardım Fondu tərəfindən ödənilir. Həmin Yardım Fondu hökumət tərəfindən 2005-ci il tarixində yaradılmışdır və 2008-ci il tarixindən fəaliyyət göstərir.⁷⁶ Fond adətən ianələr və ictimai məlumatlandırma kampaniyaları zamanı toplanan vəsaitlər hesabına formalaşdırılır.⁷⁷ İnsan alveri qurbanları üçün yardım Fondunun Nizamnaməsində göstərilir ki, müsadirə olunan əmlak və vəsaitlər Fonda keçirilir və qurbanlara təminat verilməsi üçün sərf olunur. Lakin Nizamnamənin bu müddəası indiyədək icra olunmamışdır.⁷⁸ 2010-cu il ərzində Fonda 4000 AZN (5000 ABŞ dolları) məbləğdə vəsait toplanmışdır. Həmin vəsait xeyriyyə konsertləri və iri müəssisələr kimi mənbələrdən olmaqla, ictimai məlumatlandırma proqramları vasitəsi ilə əldə olunmuşdur. Şəxs DİN tərəfindən insan alveri qurbanı kimi müəyyənləşdirildikdə, Fond həmin şəxsə 200 AZN (250 ABŞ dolları) məbləğində təminat ödəyir. Şəxsin digər ehtiyacları üçün xərclər isə (məsələn: məhkəməyə getmək üçün yol xərci, dərmanlar, qurbanların uşaqları üçün məktəb ləvazimatları və ya isti paltarlar) konkret hallardan asılı olaraq ödənilir. Təminat Fondu təsis etmiş əzsaylı ATƏT üzvlərindən biri olduğuna görə Azərbaycanın bu sahədəki təşəbbüsləri təqdirəlayiq hesab olunsada, yalnız hüquq mühafizə orqanları ilə əməkdaşlıq etməyə razılıq vermiş qurbanlar bu Fondan faydalana bilər.

Ehtiyacı olan şəxslərə yardım göstərilməsinə maneçilik törədən faktorlar

Ümumilikdə belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, istismara məruz qalmış miqrant işçilər istər yardım əldə etmək, istərsə də məhkəmələrə müraciət etməklə bağlı ciddi çətinliklərlə üzləşirlər. İşəgötürənlər tərəfindən aldadılma, məcburetmə və ya pis rəftara məruz qalma dərəcəsiindən asılı olmayaraq, İAQMİ istismara məruz qalmış miqrant işçiləri insan alveri qurbanı kimi qəbul etmir. Beləliklə də, həmin şəxslərin dövlət tərəfindən təşkil olunan hər hansı qorunma və ya yardım imkanlarından faydalanması mümkünsüzdür. Bundan əlavə, DİN hesab edir ki, belə işçilərin iddiaları "əmək mübahisələrindən" ibarətdir və onlar öz hüquqlarının nə dərəcədə pozulmasından asılı olmayaraq, digər şəxslər kimi məhkəmələrdə həmin işəgötürənlərə qarşı mülki iddialar qaldıra bilərlər.

Belə de yure konsepsiyaların cəlbədiciyinə baxmayaraq, miqrant işçilərin məhkəmələrə müraciət

75 Dövlət tərəfindən göstərilən hüquqi yardımın aşağı keyfiyyəti Azərbaycanda uzun müddətdən bəri mövcud olmuş bir problemdir. ATƏT-in Bakı Ofisi məhkəmələrin monitorinqinə dair hesabatlarında bu problemi 2006-cı ildən bəri dəfələrlə qaldırmışdır. Dövlət tərəfindən təmin olunan hüquqi yardım xidmətlərinin aşağı keyfiyyətdə olması bu qiymətləndirmə zamanı müsahibələrə cəlb edilmiş çoxlu digər şəxslər tərəfindən də qeyd olunmuşdur.

76 *İnsan Alverinə Qarşı Mübarizə haqqında Qanun*. Maddə 22 və Maddə 23.

77 İnsan alveri qurbanlarına kömək fondu haqqında Əsasnamə. 12 yanvar 2006-cı il tarixdə, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 68 sayılı Qərarı ilə qəbul edilmişdir. Bax: IV fəsil. Fondun maliyyələşmə mənbələri.

78 İnsan alveri qurbanlarına kömək fondu haqqında Əsasnamə. 12 yanvar 2006-cı il tarixdə, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 68 sayılı Qərarı ilə qəbul edilmişdir. Bax: IV fəsil. Fondun maliyyələşmə mənbələri.

etmək imkanı demək olar ki, de fakto mövcud deyil. Onların əksəriyyəti sənədsiz miqrantlardan ibarətdir. Belə ki, onlar işəgötürənin və vasitəçinin hərəkətləri arasındakı səbəb əlaqəsini və eləcə də istismar nəticəsində dəymiş zərəri sübut etmək üçün zəruri yazılı müqavilə və ya iş icazələrinə malik olmurlar. Əslində, onlar əmək müqaviləsi, iş və ya qeydiyyat icazəsi və o cümlədən digər sənədlərə malik olmadan əmək fəaliyyəti göstərməyə razı olduqlarına görə cinayət təqibinə məruz qalacaqları barədə tez-tez hədələrlə üzləşir və təəssüf ki, çarəsizlikdən narahatlıq keçirirlər. Onların əksəriyyəti münafişlərin baş verdiyi ölkələrdən və ya aşağı iqtisadi standartlara malik ölkələrdən gəlirlər və bəsit təhsil səviyyəsinə malik olurlar. Belə miqrantlar adətən Azərbaycan dilini bilmir və hüquqi prosedurlara bələd olmurlar. Əmək məsələlərinə baxan məhkəmələrə müraciət edə bilmək üçün hüquqşünas yardımı əldə etmək, tərcüməçi xidmətləri tapmaq və zəruri prosedurlar onlar üçün əlçatmaz olur.

Bundan əlavə, insan alverinə və ya istismara məruz qalmış miqrant işçilərin əksəriyyəti həmkarlar təşkilatı üzvü ola bilmirlər. Ona görə də, onlar həmkarlar təşkilatlarının göstərə biləcəyi yardımdan faydalanmaq imkanına malik olmurlar. Bununla belə, qanuni statusunun olub-olmamasından asılı olmayaraq, bəzi həmkarlar təşkilatları xarici işçilər üçün müvafiq qurumlar qarşısında məsələ qaldıra bilər. Verilən məlumatlara əsasən, miqrant işçilər bir neçə ayrı-ayrı işlə bağlı yardım üçün həmkarlar ittifaqlarına müraciət etmişlər. İstismara məruz qalan miqrant işçilər yalnız iş yerindən qaçmağa və vətəndaş cəmiyyəti təmsilçilərinə müraciət etməyə nail olduqda müəyyən yardım əldə edə bilirlər. Ona görə ki, vətəndaş cəmiyyəti təmsilçiləri iş yerlərinə və belə işçilərlə təmasın mümkün ola biləcəyi yerlərə daxil olmaq imkanına malik deyil.

Azərbaycan Miqrasiya Mərkəzi (AMM) bu boşluğun aradan qaldırılmasına səy göstərir və bir çox hallarda insan alveri qurbanları və ya istismara məruz qalmış miqrant işçilərin təzminat ilə təmin olmasına nail olmuşdur. Son dövrlərdə Azərbaycan Miqrasiya Mərkəzi İAQMİ-ni ödənilməyən əməkhaqqı və ya istismar halları barədə məlumatlandırmaq praktikasından istifadə edir. İdarə isə öz növbəsində işəgötürənlə telefon əlaqəsi saxlamaqla əmək haqqının ödənilməsinə nail olur. Müvafiq cinayət təqibi prosedurlarının effektiv olmadığı və istismara məruz qalmış miqrantların hökumət səviyyəsində qurban kimi tanınmadığı bir şəraitdə, bu praktika vətəndaş cəmiyyəti və müvafiq dövlət qurumu arasındakı əməkdaşlığa dair müsbət bir nümunədir. Bu hesabatın tərtib olunduğu dövrdə AMM qeyd etmişdir ki, işəgötürənlər bir çox hallarda məhkəmə qarşısında cavab verməkdən çəkinirlər. Beləliklə də, adi telefon danışığı vasitəsi ilə ödənilməyən və ya az ödənilən əmək haqqı və əmək fəaliyyəti ilə bağlı baş verən zədələnmələrə görə təzminatın verilməsi rəsmi hüquqi çərçivədən kənar da olsa mümkün olur. ATƏT / DTİHB dövlətlərə ünvanladığı tövsiyələrdə bu praktikanı dəstəkləyir: "Təzminat ödənişlərinin danışılmaq və ya vasitəçilik kimi məhkəmədən kənar üsullarla verilməsi imkanlarını araşdırmaq."⁷⁹

ATƏT Nazirlər Şurasının əməyin istismarı xarakteri daşıyan insan alverinə qarşı mübarizə haqqında Qərarında dövlətlərə aşağıdakı yanaşma strategiyalarını təşviq etmək tövsiyə olunur: "Qurbanların yardım və məhkəmə xidmətlərindən istifadə imkanlarını yaxşılaşdırma bilmək üçün

⁷⁹ ATƏT / DTİHB . *İnsan alverinə və istismara məruz qalmış şəxslərə kompensasiyanın verilməsi üzrə araşdırma*, 2008, səh. 12.

miqrant icmaları və kənd təsərrüfatı, tikinti, geyim və ya restoran sektorları və eləcə də ev işləri kimi az maaşlı işlərdə çalışan şəxslər arasında əməyin istismarı xarakteri daşıyan insan alveri ilə bağlı məlumatlandırma tədbirləri həyata keçirmək...⁸⁰ Təbii ki, bu tədbirləri insan alverinə qarşı mübarizədə əsas rol oynayan qurum, vətəndaş cəmiyyəti təmsilçiləri və o cümlədən həmkarlar təşkilatları ilə birgə həyata keçirmək mümkündür. Azərbaycandakı həmkarlar təşkilatları ilə əməkdaşlığa başlamaq səyləri indiyədək ciddi nəticə verməmişdir. Bununla belə, həmkarlar təşkilatları ilə bu sahədə dialoq davam edir və həmin dialoq ötən bir neçə il ərzində beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən dəstəklənməkdədir.

3. Qurbanların öz hüquqları barədə məlumatları əldə etmək imkanları

Qurbanların öz hüquqları barədə məlumatlandırılması onların müəyyənləşdirilməsini asanlaşdırır və onlar mövcud olduqları vəziyyəti daha yaxşı başa düşə bilirlər. Bundan əlavə, öz hüquqları barədə məlumatlılığı olan qurbanlar cinayət təqibi prosedurlarında hüquq mühafizə orqanları ilə əməkdaşlığa daha meyilli olurlar. ATƏT-in Fəaliyyət Planı və MİM məlumat kitabında hökumətlərə ünvanlanmış tövsiyələrdən bir neçəsinə aşağıdakılar da aiddir: qurbanların öz hüquqları və əldə edə biləcəkləri yardım imkanları barədə zəruri informasiya ilə təmin edilməsi üçün "qaynar xətlərin" və "informasiya" mərkəzlərinin dəstəklənməsi.

2009-2013-cü illərə dair Milli Fəaliyyət Planındakı tədbirlərdən birində "insan alverinə qarşı dövlət, inzibati, cinayət təqibi orqanları tərəfindən həyata keçirilən qorunma və digər tədbirlər [...] barədə insan alveri qurbanlarının və potensial qurbanların məlumatlılığının artırılması"⁸¹ nəzərdə tutulur. Milli Fəaliyyət Planının Strategiya sənədində "qurbanlarla kommunikasiya və peşəkar yardımın" məqsəduyğun qaydada həyata keçirilməsini təmin etmək üçün insan alverinə qarşı mübarizə ilə məşğul olacaq xüsusi polis idarəsinin yaradılması nəzərdə tutulmuşdur.⁸² İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında qanunda göstərilir ki, Yardım Mərkəzlərinin vəzifəsi "insan alverinə məruz qalmış şəxslərin hüquq və maraqlarının qorunmasından" ibarətdir.⁸³ Bundan əlavə, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiqlənmiş Milli İstiqamətləndirmə Mexanizmlərinə dair Qaydalarda göstərilir ki, "Qurbanlar hüquqi yardım xərcləri və belə xidmətləri təklif edən təşkilatlar barədə məlumatları müvafiq polis orqanlarından və QHT-lərdən əldə edirlər."⁸⁴

Bundan əlavə, 2009-cu ildə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən qəbul edilən İnsan alverinə məruz qalmış şəxslərin müəyyənləşdirilməsinə dair Qaydalarda əməyin istismarı xarakterli insan alverinə məruz qalmış şəxslərin müəyyənləşdirilməsi üçün dəqiq indikatorlar göstərilir.⁸⁵ Əməyin istismarı xarakterli insan alverinə məruz qalmış şəxslərin qurban kimi

80 Nazirlər Şurasının 14/06 sayılı Qərarı. *Əməyin istismarı da daxil olmaqla, insan alverinə qarşı mübarizə səylərinin əhatəlilik və təşəbbüskarlıq vasitəsi ilə gücləndirilməsi*. 6-cı Bölmə (e).

81 2009-2013-cü illər üzrə Milli Fəaliyyət Planı, 3-cü tədbir.

82 Milli Fəaliyyət Planı üzrə Strategiya, 5-ci fəsil.

83 İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında qanun. Maddə 14.

84 Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyənləşdirilmiş Milli İstiqamətləndirmə Mexanizmlərinə dair Qaydalar, paragraf 3.1

85 İnsan alverinə məruz qalmış şəxslərin müəyyənləşdirilməsinə dair Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2009-cu il tarixli, 131 sayılı Qərarı ilə təsdiqlənmiş Qaydalarda insan alveri qurbanlarının müəyyənləşdirilməsinə dair dəqiq indikatorlar təsbit olunmuşdur.

tanınması ilə bağlı beynəlxalq qanunvericilik normalarında təsvir olunan demək olar ki, bütün indikatorlar Azərbaycan tərəfindən qəbul olunmuşdur. Buna baxmayaraq, həmin indikatorların tətbiqi sahəsində boşluqlar mövcuddur. Məsələn, şəxsin insan alveri qurbanı kimi tanınmasında istifadə olunan indikatorlardan bəziləri aşağıdakı kimidir:

*"şəxsin kənd təsərrüfatı, sənaye, xidmətlər və əyləncə sektorlarında istismara məruz qalması, şəxsin iş yerində digərləri ilə birlikdə qrup formasında yaşaması və fəaliyyət imkanlarının məhdud olması, iş yerinin lazımı standartlara cavab verməməsi və zəruri avadanlıqlarla təchiz olunmaması, şəxsin şəxsiyyəti təsdiq edən və ya səyahət etməsinə imkan verən sənədlərinin başqa şəxslər tərəfindən saxlanması, şəxsin əmək müqaviləsinin olmaması, şəxsin iş saatlarından artıq işləməsi, çox aşağı məbləğdə əmək haqqı alması və ya ümumiyyətlə əmək haqqı ala bilməməsi, digərləri tərəfindən müəyyənləşdirilən göstərişlər altında çalışması, şəxsin işəgötürən tərəfindən lazımı qidadan məhrum edilməsi, şəxsin işəgötürənin nəzarətində çalışması, şəxsin ardıcıl olaraq şiddət, güc tətbiqi hədəsi, təhqirlər, nalayiq hərəkətlərə məruz qalması və zədələnməsi."*⁸⁶

Qurbanların insan alveri ilə bağlı risklər və eləcə də yardım göstərə biləcək təşkilatlar barədə məlumatlandırılması üçün DİN-in sığınacağı tərəfindən müxtəlif bukletlər dərc olunur. Belə bir qənaətə gəlmək olar ki, İAQMİ və DİN-in balansında olan sığınacağı əməkdaşları cinsi xarakterli insan alveri qurbanlarına mövcud yardım imkanları barədə, o cümlədən tibbi, psixoloji, sığınacaq və hüquqi yardım haqqında əhatəli məlumat verirlər. Lakin bununla belə, oxşar xidmətlər əməyin istismarı xarakterli digər insan alveri qurbanlarına göstərilir. Bundan əlavə, İAQMİ sığınacaq, hüquqi və digər yardım imkanlarını yalnız cinayət təqibi prosesində hüquq-mühafizə orqanları ilə əməkdaşlıq edən qurbanlar üçün təşkil edir. Bununla yanaşı, cinayət təqibi prosesində iştirak edən bəzi qurbanlar belə yardımdan imtina edirlər.

İndiyədək hökumət qeyri-cinsi xarakterli əməyin istismarını insan alveri hesab etməmişdir. Beləliklə də, istismara məruz almış miqrant işçilər informasiya və resurslardan lazımı səviyyədə istifadə etmək imkanına malik olmamışlar.⁸⁷ İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında qanunda məcburi əmək "şəxsi müəyyən əmək fəaliyyətini (xidməti) yerinə yetirməyə qanunsuz olaraq məcbur etmək" kimi müəyyən olunmuşdur.⁸⁸ Bununla belə, miqrant işçilər həmin qanunda "insan alverinin potensial qurbanına" çevrilə biləcək qrupların siyahısına daxil edilməmişdir. Bu siyahıdakı müvafiq qrupların siyahısına aşağıdakılar daxildir: "avarılıqla və ya dilənçiliklə məşğul olanlar, səfil, əxlaqsız həyat tərzini sürənlər, kimsəsiz, baxımsız, təhsildən qərəzli şəkildə yayınan

⁸⁶ Yenə orada.

⁸⁷ Bu hesabatın 8-ci səhifəsində "insan alverinin formalarından biri olan məcburi əmək" bölməsində qeyd olunduğu kimi, bu konsepsiya nisbətən yenidir. ATƏT-in İnsan alverinə qarşı mübarizə üzrə Xüsusi Təmsilçisi və Koordinatoru Maria Grazia Giammarinaronun 18 may 2011-ci il tarixdə Tiflis şəhərində keçirilmiş regional konfransda qeyd etdiyi kimi, "Əməyin istismarı xarakterli insan alveri geniş yayılmışdır. Müasir dövrdəki quldarlığın bu forması ilə bağlı baş verən yeni meyillərin öhdəsindən adekvat olaraq gələ bilmək üçün, ölkələr tərəfindən daha effektiv tədbirlər həyata keçirilməlidir... İnsan alveri və məcburi əməyin aradan qaldırılması üçün, dövlətlər daha effektiv tədbirlər görməli və eyni zamanda əməyin istismarı ilə bağlı işlər üzərində çalışan dövlət qulluqçuları üçün təlimlər təşkil etməlidirlər. Bir çox hallarda bu iki cinayət miqrantların qanunsuz olaraq sərhədlərdən keçirilməsi və ya əmək qanunvericiliyinin yüngül hesab edilir ki, bu da yanlış bir yanaşmadır. Bu isə öz növbəsində cinayətkarların cəzasız qalması, qurbanlara isə lazımı köməklik göstərilməməsi ilə nəticələnir." Əlavə məlumat üçün bax: <http://www.osce.org/cthb/77647>.

⁸⁸ İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında qanun, Maddə 1.1.03

uşaqlar, narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən asılılığı olan şəxslər.⁸⁹ Miqrant işçilərin insan alverinə qarşı mübarizə ilə bağlı proqramlarda iştirak etməsinə şəraitin yaradılmaması onların məlumatsızlığına gətirib çıxarır və beləliklə də, miqrant işçilər istismar hallarına daha çox məruz qalırlar. Bütün bunlarla yanaşı, siyasət çərçivəsi və faktiki praktika arasında mövcud olan belə uyğunsuzluqların əsas səbəblərindən biri də ondan ibarətdir ki, indiyədək Azərbaycanda əməyin istismarı xarakterli insan alverinə məruz qalmış hər hansı miqrant işçi rəsmi səviyyədə müəyyənləşdirilməmişdir.

Azərbaycan hökumətinin məcburi vasitələrdən istifadə edilməklə istismara məruz qalan miqrant işçiləri insan alveri qurbanı kimi tanımasına baxmayaraq, Azərbaycan Miqrasiya Mərkəzi (AMM) miqrant işçilərin hüquqları barədə onları məlumatla təmin edən əsas vətəndaş cəmiyyəti təşkilatıdır. AMM bu işi iki vasitə ilə həyata keçirir. Birinci vasitə: AMM tikinti sahələrində və ya istismarçı kimi tanınan iş yerlərində miqrant işçilərin hüquqları barədə kitabçalar paylayır. İkinci vasitə: AMM ofis və telefon qaynar xətti vasitəsi ilə hüquqi yardım göstərir. Miqrant işçilər hüquq pozuntularına yol verildiyi hallarda və ya müvafiq hüquqi imkanları müzakirə etmək məqsədi ilə ofisə gələ və ya qaynar xəttə zəng edə bilərlər.

4. Qurbanların dekriminalizasiyası və onların öz hüquqlarının bərpasını tələb etmək hüququ

"Sadəcə olaraq insan alverinə məruz qalmaları əsasında insan alveri qurbanlarının cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməməsini təmin etmək." (ATƏT-in Fəaliyyət Planı, III Fəsil, 1.8-ci Bölmə)

"Konvensiyaya tərəf olan bütün dövlətlər şərait yaratmalıdırlar ki, insan alveri qurbanları səlahiyyətli orqanlarla ilk kontaktdan etibarən müvafiq məhkəmə və inzibati prosedurlar barədə başa düşə bildikləri dildə məlumat ala bilsinlər.

Konvensiyaya tərəf olan bütün dövlətlər öz daxili qanunlarında həmin qanunların şərtləri çərçivəsində insan alveri qurbanlarının vəkil tərəfindən təmsil olunmaq və ödənişsiz hüquqi yardım almaq hüququnu təmin etməlidirlər. (AŞ Konvensiyası, III Fəsil, Maddə 15).

"Konvensiyaya tərəf olan bütün dövlətlər öz hüquq sistemlərinin əsas prinsiplərinə uyğun olaraq, cinayət əməlinə iştirak etməyə məcbur edilən insan alveri qurbanlarına qarşı qanunsuz fəaliyyətdə iştiraka görə cəza tədbirləri tətbiq etmir." (AŞ Konvensiyası, IV Fəsil, Maddə 26).⁹⁰

Hesabatın hazırlanması zamanı nə dövlət qurumları, nə də vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları insan alverinə məruz qalmış şəxslərin Azərbaycanda cinayət və ya digər məsuliyyətə cəlb olunması və ya cəzalandırılması ilə qarşılaşmadıqlarını bildirmişlər. Bununla belə, bu qiymətləndirmə zamanı

⁸⁹ İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında qanun, Maddə 1.0.10.

⁹⁰ The İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında qanun, Maddə 17.7.

narahatlıq doğuran iki hal aşkarlanmışdır. Narahatlıq doğuran bu iki hal potensial qurbanların öz hüquqlarının bərpa olunmasını tələb etmək imkanları ilə bağlı olmuşdur.⁹¹

İlk növbədə, DİN-in təmsilçilərindən biri dövlət sığınacağında keçirilən görüşlərdən birində qeyd etmişdir ki, cinsi istismara məruz qalmış əvvəlki qurbanlardan bəziləri Azərbaycana qayıtdıqdan sonra özləri insan alveri cinayətləri törətmişlər. Bu sahədəki çatışmazlıqların hansı səviyyədə olması məlum deyil: dövlətin həmin insan alveri qurbanlarını müəyyənləşdirmək və yardım göstərmək öhdəliyinin yerinə yetirilməsi, məlumatlı və həqiqi seçim etmək imkanının olub-olmaması və ya həmin şəxslərin insan alverçilərinin təhdid və əmrləri altında fəaliyyət göstərmələri. Belə hallarda, həmin qurbanlara şərait yaradılsaydı, bəlkə də onlar insan alverçilərinə qarşı məhkəmədə ifadə verərdilər. Bütün bunlara baxmayaraq, əvvəlki dövrlərdə insan alveri qurbanı olmuş şəxslərə yardım göstərəkən reabilitasiya tipli yanaşmadan (məsələn: sosial, psixoloji və hüquqi yardım) istifadə edildikdə həm dövlətlər, həm də potensial yeni qurbanlar faydalanır. Belə reabilitasiya tipli yanaşma yəqin ki, daha effektiv və eləcə də insani xarakter daşıyardı. Belə ki, fiziki, emosional, psixoloji və digər xarakterli travmalara məruz qalan insan alveri qurbanları heç də hər zaman məntiqlə qərar verə bilmirlər və onlara qarşı cəza xarakterli yanaşmalardan istifadə effektiv və insani hesab edilə bilməz.⁹²

İkinci hal isə miqrant işçilərin Azərbaycandan öz mənşə ölkələrinə deportasiya olunması ilə bağlıdır. Bir neçə vətəndaş cəmiyyəti təmsilçiləri və beynəlxalq təşkilatların verdiyi məlumatlara əsasən, bəzi hallarda miqrant işçilərin ödənilməmiş, natamam ödənilmiş, maddi və ya digər mənəvi zərərlərə görə işəgötürənlərə qarşı mülki və ya əmək mübahisələri ilə bağlı iddia qaldırmasına imkan verilmədən Azərbaycan hökuməti onları deportasiya etmişdir. Bununla belə, Azərbaycan hələ də istismara məruz qalmış əmək miqrantlarını insan alveri qurbanı kimi tanımır. Hökumət qeyd edir ki, bu qrupa aid olan işçilər mülki və ya əmək mübahisələri ilə əlaqədar məhkəmələrdə iddia qaldıra bilərlər. Lakin miqrant işçilərə bu hüquqdan istifadə etmək imkanı yaradılmır və onlar həmin hüquqlarından istifadə etməzdən əvvəl Azərbaycandan deportasiya olunurlar. Qurbanın məhkəmə qarşısında iddia qaldırması və ya ədalətli tədbir görülməsini tələb etməsi üçün müvafiq imkanların dövlət tərəfindən təmin olunmaması öz-özlüyündə hüquq pozuntusu hesab oluna bilər. Bundan əlavə, dövlət tərəfindən tətbiq olunan əlavə cəza tədbirləri, işəgötürənin əmək qanunvericiliyini pozması, sərt əmək və yaşayış şəraiti və iş yerindəki digər istismar halları da hüquq pozuntularına nümunə kimi göstərilə bilər.

5. Cinayət təqibi zamanı qurbanların və onların ailə üzvlərinin hədə vətəhdidlərdən qorunması

"Bu Fəaliyyət Planında qeyd olunan hüquq pozuntuları ilə bağlı cinayət təqibi prosedurları üzrə ifadə verən şahidlərin və müvafiq olduqda onların qohumları və yaxınlarının potensial

91 Hər iki hal dövlət tərəfindən lazımi diqqətin ayrılmasına dair suallar doğurur.

92 İstismar dövrü üzrə mütəxəssislərə əsasən, *Stokholm sindromu* aşağıdakı kimi izah olunur: "İstismar və hədə qurbanı həyatda qalma strategiyası kimi istismarçıya qarşı emosional səviyyədə yaxınlıq duyur... Bu hiss şüuraltı səviyyədə və qeyri-ixtiyari olaraq inkişaf edir. Hədə və nəzarət mühitində həyatda qalmağa hesablanmış təşəbbüs kimi, bu strategiya qurban tərəfindən həyatda qalma instinkti kimi qəbul edilir." Əlavə məlumat üçün bax: <http://www.rainn.org/get-information/effects-of-sexual-assault/stockholm-syndrome>.

hədə və təhdidlərdən effektiv olaraq mühafizəsini təmin etmək üçün üzv dövlətin imkanları daxilində müvafiq tədbirlərin, o cümlədən qanunverici tədbirlərin həyata keçirilməsi.” (ATƏT-in Fəaliyyət Planı , III Fəsil, 4.1-ci Bölmə)

“Konvensiyaya tərəf olan bütün dövlətlər Maddə 7, paraqraf 3-də göstərilən fəaliyyəti həyata keçirən qruplar, fondlar, assosiasiyalar və ya qeyri-hökumət təşkilatlarının müvafiq cinayət əməlini törədən şəxslər tərəfindən, xüsusilə də təhqiqat və cinayət təqibi zamanı potensial hədə və təhdidlərə məruz qalmasını önəylə bilmək üçün zəruri qanunvericilik və digər tədbirləri həyata keçirməlidir. (AŞ Konvensiyası, IV Fəsil, Maddə 28).

İnsan alveri ilə bağlı işlərdə insan alverçilərinin təhdidləri və hədələri xüsusilə nəzərə alınmalıdır. Bu təhdid və ya hədələr nəticəsində bir çox hallarda qurbanlar öz şikayətlərini geri götürür və ya ölkəni tərk edirlər. İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında qanunda insan alverinə məruz qalmış qurbanların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün spesifik təminatlar və tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur. İAQMİ-nin təmsilçiləri qurbanlara onların öz hüquqları ilə bağlı məlumat verməyə cavabdehdir.⁹³ İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında qanunda nəzərdə tutulur ki, qurbanın anonimliyini qorumaq üçün ona saxta adlar verilə bilər. Bundan əlavə, Cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin dövlət müdafiəsi haqqında qanunun müvafiq müddəaları da bu mənada tətbiq oluna bilər.⁹⁴

Vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının verdiyi məlumatlara görə, Azərbaycanda cinayət təhqiqatından kənar hallarda insan alverçilərinin hədə və təhdidləri ilə üzləşən qurban olmamışdır. Bu hesabatın hazırlandığı dövrdə müsahibələrə cəlb edilmiş hüquqşünaslar qeyd etmişlər ki, insan alverçiləri tərəfindən hədə və təhdidlər əsasən məhkəmə prosesi ərzində, qurbanla üzləşmə zamanı baş verir. Bəzən insan alverçiləri vəkilləri də qorxutmağa cəhd göstərir. Bu zaman vəkillərin görə biləcəyi tədbir müvafiq hədələmə faktının dindirmə protokoluna daxil edilməsini xahiş etməkdən ibarətdir. Bununla belə, məhkəmə prosesindən əvvəl və ya sonrakı vaxtlarda insan alverçiləri və ya onların qohumları tərəfindən hədələnen qurbanlar olmuşdur. Belə olan hallarda, vəkillər İAQMİ-yə şikayət ərizəsi ilə müraciət etmişlər. İdarə isə öz növbəsində şikayət ərizəsi və dəlil barədə insan alverçilərinin qohumlarını məlumatlandırmışdır. Bu vasitə ilə, bütün əlavə təhdid və hədələmə hallarının qarşısı alınmışdır.

Vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarında çalışan hüquqşünaslar qeyd etmişlər ki, insan alverçiləri ilə məhkəmədə üzləşmə qurbanlara neqativ təsir göstərir və bu zaman onlar təkrar travmaya məruz qala bilərlər. Bu zaman həftələrlə davam etmiş psixoloji məsləhət və müalicə işi öz əhəmiyyətini itirə bilər. Bir çox hallarda, qurbanlar öz şikayətlərini geri götürür və bu da prosesin dayanmasına səbəb olur.

Vəkillər qeyd etmişlər ki, məhkəmə zallarında qurbanın insan alverçisi ilə üz-üzə gəlmədən iştirakına şərait yaradacaq avadanlıqlar mövcud deyil. Ədliyyə Nazirliyinin təmsilçilərindən biri

⁹³ İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında qanun, Maddə 17.

⁹⁴ İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında qanun, Maddə 17, paraqraf 3.

isə bildirmişdir ki, qurbanların kimliyini qorumaq üçün məhkəmə video konfrans avadanlığından istifadə edə bilər. Ağır cinayət hesab edilən insan alveri ilə bağlı işlərə Azərbaycanda beş məhkəmə baxır. Zəruri texniki avadanlıqların təşkilinə hakim cavabdehdir. Ədliyyə Nazirliyinin təmsilçisi əlavə olaraq bildirmişdir ki, Dünya Bankı məhkəmə binalarının müasirləşdirilməsi ilə əlaqədar bir layihə həyata keçirir. Bu layihə çərçivəsində məhkəmə prosesləri zamanı şahidlərin və o cümlədən insan alverinə məruz qalmış şəxslərin qorunması üçün istifadə ediləcək yeni informasiya texnologiyaları avadanlıqları da quraşdırılacaqdır.⁹⁵

Azərbaycanda miqrant işçilərə yardım göstərən vətəndaş cəmiyyəti təmsilçiləri öz iş yerlərində mövcud olan istismarçı praktika barədə məlumat verən miqrantlara köməklik göstərilir. Adətən belə işçilər vətəndaş cəmiyyəti tərəfindən təşkil olunan yardım barədə digər işçiləri də məlumatlandırırlar. Narazılığın səbəblərinin aradan qaldırılması əvəzində, işəgötürənlər adətən pis rəftar və hüquq pozuntuları məsələlərini qaldıran işçiləri hədələməyə və qorxutmağa çalışırlar. Belə işçilərin qorunması üçün, vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları onları ölkədəki statusları leqallaşanaqədək və ya hər hansı təhlükə olmadan öz ölkələrinə qayıda biləcəkləri vaxtdək ünvanı gizli saxlanılan evlərdə yerləşdirirlər. İstismar olunan miqrant işçilərin Azərbaycan hökuməti tərəfindən insan alveri qurbanı hesab olunmamasını nəzərə alaraq belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, bu qrupa aid olan miqrant işçilər dövlət tərəfindən yaradılan yardım imkanlarından istifadə edə bilmirlər və bu mənada, tamamilə vətəndaş cəmiyyətindən asılı olurlar.

6. Məlumatların mühafizəsi və qurbanların məxfiliyinin qorunması

"Məlumatların toplanması və təhlili dövrü də daxil olmaqla, məlumatların mühafizə olunması və qurbanların şəxsi həyatının qorunması hüququ təmin edilməlidir" (ATƏT-in Fəaliyyət Planı, III Fəsil, 4.3-cü Bölmə)

"Hər bir üzv dövlət qurbanların şəxsi həyatını və kimliyini qorumaqdadır. Onlar haqqında şəxsi məlumatlar Şəxsi məlumatların avtomatik qaydada işlənməsi zamanı fərdlərin qorunması haqqında Konvensiyada təsbit olunmuş şərtlər çərçivəsində saxlanmalı və istifadə olunmalıdır." (ETS N: 108).

"Hər bir üzv dövlət tədbirlər görməlidir ki, insan alveri qurbanı olmuş uşağın kimliyi və ya kimliyini müəyyənləşdirməyə imkan verən təfərrüatlar, bəzi hallar istisna olmaqla, mətbuat və ya digər vasitələrdə açıqlanmasın. Müstəsna hallarda, ailə üzvlərinin axtarılıb tapılması və ya uşağın rifahı və qorunmasını təmin etmək zəruri olduqda bu qaydaya istisna edilə bilər. (AŞ Konvensiyası, III Fəsil, Maddə 11).

ATƏT-in Fəaliyyət planında dövlətlərə tövsiyə edilir ki, dövlətlər məlumatların mühafizəsini və

⁹⁵ Bu hesabat hazırlanarkən, qorunma tədbirlərinin tətbiq edildiyi insan alveri işlərinin sayı, növü və xüsusiyyətləri barədə məlumat əldə etmək mümkün olmamışdır. Ədliyyə Nazirliyinin təmsilçisi qeyd etmişdir ki, bu məsələ ilə bağlı statistik məlumatlar konfidensial məlumatlardır və açıqlana bilməz.

qurbanların şəxsi həyatı ilə bağlı məlumatların qorunmasını təmin etsinlər. Buraya insan alveri qurbanı olmuş şəxslərin kimliyi barədə məlumatların ictimai qaydada açıqlanmasından yayınmaq da daxildir. Azərbaycan hökuməti şəxsi məlumatların mühafizəsinə və konfidensiallığa xüsusi əhəmiyyət verir. İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında qanunda göstərilir ki, insan alverinə məruz qalmış şəxs barədə şəxsi məlumatların açıqlanmasına yalnız prokuror və ya məhkəmə qərar verə bilər.⁹⁶ Hüquq mühafizə orqanları ilə əməkdaşlıq edən qurban barədə məlumatların açıqlanması Azərbaycan qanunvericiliyinə əsasən cinayət məsuliyyətinin yaranmasına səbəb olur.⁹⁷

Yuxarıdakı bölmədə izah olunduğu kimi, məhkəmə prosesi dövründə insan alverinə məruz qalmış şəxslərin kimliyi mühafizə olunmur. Bundan əlavə, vətəndaş cəmiyyəti tərəfindən verilən məlumatlara əsasən qurbanların şəxsi həyatına dair məlumatların qorunması ilə bağlı regionlardakı vəziyyət daha da pisdır. Belə ki, regionlardakı MİM iştirakçıları insan alveri ilə bağlı işlərdə şəxsi məlumatların və konfidensiallığın qorunması üzrə standartlarla lazımi tanışlığa malik deyil. Bu sahədə onların təlimatlandırılmasına ehtiyac vardır. Bu hesabatın tərtib olunduğu dövrdə müsahibələrə cəlb olunmuş vətəndaş cəmiyyəti üzvləri qeyd etmişlər ki, ƏƏSMN-nin və insan alverinə məruz qalmış şəxslərlə təmasda olan sosial qurumların təmsilçiləri qurbanlar haqqında konfidensial məlumatların qorunmasını həyata keçirə bilmirlər. Ona görə ki, həmin təmsilçilər qurbanların kimliyinin qorunması üzrə lazımi qaydada təlimatlandırılmamış və təlimlərə cəlb olunmamışlar.

Şahidlərin qorunması ilə bağlı hökumətin məqsədlərinə və beləliklə də, insan alverçilərinə qarşı effektiv cinayət təqibinə xələl gətirən amillərdən biri də insan alveri və məcburi əmək qurbanlarının şəxsi həyatına dair məlumatların qorunması ilə bağlıdır. Bu problem qurbanlara mənfi təsir göstərir. Bu sahədəki vəziyyətin aydınlaşdırılması üçün əlavə tədqiqatlara zərurət vardır.

7. Düşünmə müddəti

"Qurban şahid kimi iştirak etməyə qərar verərkən ona özünə gəlmək və düşünmək üçün müəyyən qədər vaxtın verilməsini nəzərdən keçirmək." (ATƏT-in Fəaliyyət Planı , V (8.1))

"Şəxsin qurban olmasına dair ağlabatan əsaslar varsa, hər bir üzv dövlət öz daxili qanunvericiliyində qurban üçün ən azı 30 günlük düşünmə müddəti nəzərdə tutulmalıdır. Bu müddət müvafiq şəxsin özünə gəlməsi, insan alverçilərinin təsirindən çıxması və (və ya) səlahiyyətli hakimiyyət orqanları ilə əməkdaşlıq etməyə dair məlumatlı qərar verməsi baxımından adekvat olmalıdır. (AŞ Konvensiyası, Maddə 13.1)

"İnsan alveri qurbanı olmuş şəxs hüquq mühafizə orqanları ilə əməkdaşlıq və məhkəmə proseslərində iştirakla bağlı öz qərarını verməzdən əvvəl, özünə gəlmək və müvafiq

⁹⁶ İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında qanun, Maddə 17.
⁹⁷ Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsi, Maddə 316-1.

mütəxəssislərlə məsləhətləşmək imkanına və vaxta malik olmalıdır.” (BMT Qlobal Fəaliyyət Planı, paraqraf 43)

Azərbaycan qanunvericiliyində qurbana düşünməsi üçün vaxt verilməsi nəzərdə tutulmur.

Praktikada, vətəndaş cəmiyyəti üzvü qurbanı müəyyənləşdirdikdə və bundan sonra qurban işin DİN-ə yönləndirilməsini arzu etmədikdə, vətəndaş cəmiyyəti üzvü DİN-ə müraciət etmir. Müvafiq olaraq, vətəndaş cəmiyyəti tərəfindən təşkil olunan yardım proqramları DİN-in məlumatı olmadan qurbanları qəbul edə və zəruri olduqda digər vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarını cəlb edə bilər.

DİN şəxsi insan alveri qurbanı kimi müəyyənləşdirdikdə həmin şəxsin ən azı 30 gün müddətində müvəqqəti sığınacaqda qalma hüququ vardır. Bu müddət artırıla da bilər. Qanunda açıq-aşkar göstərilir ki, qurban heç bir şərt olmadan ilk 30 gün müddətində sığınacaqda qala bilər. Lakin qurbanın bu hüquqdan istifadə edə bilməsi üçün DİN-lə əməkdaşlığın tələb edilib-edilməməsi məlum deyil. Hər bir halda, qurban istənilən vaxt dövlət sığınacağını tərk edə və kömək üçün vətəndaş cəmiyyətinə müraciət edə bilər. Praktikaya əsasən belə görünür ki, DİN sığınacaqda qaldıqdan sonra qurbanları birbaşa olaraq vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarına istiqamətləndirir.

8. Müvəqqəti yaşayış yeri

“Müvafiq işin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, müvəqqəti və ya daimi yaşayış icazəsi qurbanın təhlükəsizliyi kimi faktorlara əsasən verilir.” (ATƏT-in Fəaliyyət Planı, V (8.2))

Hər bir üzv dövlət müvafiq hallarda insan alveri qurbanı olmuş şəxsin öz ərazisində müvəqqəti və ya daimi olaraq qalmasına imkan verəcək qanunverici və ya digər tədbirləri qəbul etməyi nəzərdən keçirməlidir. (BMT TMCM Konvensiyası, Maddə 7.1)

Hər bir üzv dövlət qurbanlara aşağıdakı hallarda yenilənə bilən ölkədə qalma icazəsi verməlidir:

a. səlahiyyətli orqanlar şəxsin mövcud olduğu şəraiti qiymətləndirərək onun ölkədə qalmasını məqsədəuyğun hesab edirlər;

b. səlahiyyətli orqanlar şəxsin təhqiqat və ya cinayət təqibi proseslərində əməkdaşlıq baxımından ölkədə qalmasını zəruri hesab edirlər. (AŞ Konvensiyası, Maddə 14.1)

Azərbaycan qanunvericiliyinə əsasən, insan alveri qurbanı kimi tanınmış xarici vətəndaşlar və Azərbaycan vətəndaşlığı olmayan şəxslər bir ilədən ölkədə qalma hüququna malikdirlər.⁹⁸ İnsan alveri qurbanı bir illik müddətədən ölkədə qalma icazəsi üçün müraciət etmək hüququna malikdir.⁹⁹ Qanuna əsasən, insan alveri qurbanı olmuş xarici vətəndaş müvafiq cinayət işinin təhqiqatını

⁹⁸ İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında qanun, Maddə 20.1.

⁹⁹ İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında qanun, Maddə 20.5.

aparan hüquq mühafizə orqanı ilə əməkdaşlıq etdikdə həmin bir illik müddət məhkəmənin qərarınadək uzadıla bilər.¹⁰⁰ Qeyd edilməlidir ki, xarici vətəndaşlar və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər qanuna əsasən Azərbaycan vətəndaşları üçün təmin olunan qorunma və yardımdan istifadə etmək hüququna malikdirlər.¹⁰¹

DİN qeyd etmişdir ki, indiyədək müvəqqəti qeydiyyat icazəsi almış və xarici vətəndaş olan insan alveri qurbanlarının sayı 2 nəfərdən ibarət olmuşdur. Hər iki halda qurbanlara bir illik ölkədə qalma icazəsi verilmişdir. Lakin onlar bu müddətin başa çatmasından əvvəl ölkəni tərk etmişlər. DİN iddia edir ki, əksər hallarda qurbanlar mümkün olan ən qısa zaman ərzində ölkəni tərk etmək istəyirlər və ölkədə qalma icazəsinin verilməsi indiyədək problem olmayıb.

Azərbaycan iqtisadiyyatının yaxşılaşmaqda olduğunu nəzərə alaraq, məcburi əməyin istismarı xarakterli insan alverinə məruz qalan miqrantların işlərinə hakimiyət orqanları tərəfindən insan alveri kimi münasibət göstərilməməsi genişlənməkdə olan bir problemdir. Digər tərəfdən, Azərbaycan dövləti iddia edir ki, belə miqrantlar insan alveri qurbanı deyil və onların dövlət tərəfindən təmin edilən yardımdan istifadə etmək hüququ yoxdur. Beləliklə də, dövlət belə şəxsləri qanunsuz miqrant işçi hesab edir. Digər tərəfdən, beynəlxalq qanunvericiliyə əsasən insan alveri qurbanı hesab edilən əmək miqrantlarının problemləri üzrə çalışan vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları Azərbaycanda belə şəxslərin sayının artması barədə məlumat verir. Vətəndaş cəmiyyəti tərəfindən irəli sürülən bu iddialara müvafiq olaraq, DİN vətəndaş cəmiyyəti tərəfindən həyata keçirilən yardım proqramlarının benefisiarları olan belə miqrant işçilərin ölkədə qalmasına üstüörtülü də olsa tolerantlıq nümayiş etdirir.

9. Qayıtma və repatriasiya

"Üzv dövlət insan alveri qurbanını digər üzv dövlətə qaytardıqda... şəxsin təhlükəsizliyi və onun insan alveri qurbanı olması faktı ilə bağlı bütün hüquqi prosedurlar nəzərə alınmalı və qayıdışın könüllü olaraq baş verməsinə üstünlük verilməlidir." (BMT TMCM Konvensiyasının İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında Protokolu, Maddə 8.1 və Maddə 8.2)

"Üzv dövlət qurbanı başqa bir dövlətə qaytardıqda həmin şəxsin hüquqları, təhlükəsizliyi və ləyaqətinə lazımi diqqət yetirilməlidir. Bu zaman üzv dövlət şəxsin insan alveri qurbanı olması faktı ilə bağlı bütün hüquqi prosedurlardakı statusunu nəzərə almalı və qayıdışın könüllü olmasına üstünlük verməlidir." (AŞ Konvensiyası, Maddə 16)

Azərbaycan qanunvericiliyində qayıdış və repatriasiya prosedurları dəqiqliklə müəyyən olunmamışdır. İnsan alveri qurbanı olan uşaqların deportasiyasını qadağan edən qayda mövcuddur. Müvafiq uşağın mənşə ölkəsinə deportasiyası yalnız onun təkrarən insan alveri qurbanına çevrilməsi ehtimalı olmadıqda həyata keçirilə bilər.¹⁰² Uşağın öz valideynlərinin yanına **qayıtmasına razılıq** onun 10 yaş və daha böyük olduğu hallarda verilir və bu qərar uşağın rəyindən

¹⁰⁰ İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında qanun, Maddə 20.2.

¹⁰¹ İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında qanun, Maddə 17.8.

¹⁰² Buraya yaşı 18-dən aşağı olan bütün qurbanlar daxildir.

asıdır.¹⁰³ Yaşı 18-dən çox olan şəxsin könüllü qayıdışı zamanı dövlət həmin şəxsə sənədlərin əldə olunması ilə bağlı köməklik göstərir, onun səyahət və digər xərclərini ödəyir və bir daha insan alveri qurbanı olmaması üçün risklərin azaldılması məqsədi ilə məsləhətlər verir.¹⁰⁴ Xarici vətəndaş olan qurbanların öz mənşə ölkələrinə könüllü qayıdışı zamanı DİN BMqT ilə əməkdaşlıq edir və bu zaman xərclər DİN tərəfindən ödənilir. İstismara məruz qaldığını iddia edən, lakin DİN tərəfindən insan alveri qurbanı kimi tanınmayan əməkçi miqrantların qayıdışı ilə bağlı vəziyyət barədə məlumatlar aydın deyil. Bu məsələ ilə bağlı belə bir qənaətə gəlmək olar ki, həmin iddialar hökumət tərəfindən çox güman ki, "əmək mübahisəsi" hesab edilir və müvafiq şəxslər Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 339-cu Maddəsinin pozuntusuna yol verən digərləri kimi iş və qeydiyyat icazəsinin olmaması əsas götürülərək cərimə və inzibati qaydada ölkədən çıxarıma ilə cəzalandırılırlar.

Qayıdış şəraitin hazırlanması ilə bağlı DİN-in qəbul edən ölkələrdəki vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları vasitəsi ilə göstərdiyi təşəbbüslər xüsusilə təqdirəlayiq hesab oluna bilər. Belə bir qənaətə gəlmək olar ki, öz vətəndaşlarını xarici ölkələrdən qəbul etməsi ilə bağlı Azərbaycanda o qədər də əhatəli təcrübə mövcud deyil. Azərbaycana qayıdan qurbanlarla bağlı DİN iddia edir ki, BMqT Nazirliyinin iştirakı barədə bircə dəfə müraciət etmişdir və bu zaman qayıdan qurban əməkdaşlığa meyilli olmamışdır.

103 *İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında qanun*, Maddə 20.3.

104 *İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında qanun*, Maddə 20.4.

VI. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINA TÖVSIYƏLƏR

Azərbaycanda qüvvədə olan beynəlxalq və milli qanunvericiliyə və ATƏT üzv dövlətlərinə istinadən mütərəqqi hesab olunan praktikaya uyğun oğğun olmaqla, aşağıdakı bölmədə 35 tövsiyə təqdim edilir. ATƏT-in Bakı Ofisi həmin tövsiyələri Milli İstiqamətləndirmə Mexanizminin üzvlərinə ehtiramla ünvanlayır və təklif edir ki, bu tövsiyələr istər cinsi istismar, istərsə də əməyin istismarı xarakterli insan alverinin ehtimal olunan, faktiki və potensial qurbanları üçün nəzərdə tutulmuş yardımın inkişaf etdirilməsi üçün nəzərdən keçirilsin.

1. Əlaqələndirmə və əməkdaşlıq

Vətəndaş cəmiyyətinin iştirakının müntəzəm əsasda təmin edilməsi

Bəzi dövlət qurumlarının nümayəndələri vətəndaş cəmiyyətinin işini yüksək keyfiyyətinə görə təqdirəlayiq və etibarlı hesab etdiklərini bildirmişlər. ATƏT-in Bakı Ofisi qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığa nail ola bilmək üçün tövsiyə edir ki, insan alverinə qarşı mübarizə tədbirlərinin əlaqələndirilməsi və əməkdaşlıq təşəbbüslərinə vətəndaş cəmiyyəti də müntəzəm olaraq cəlb edilməlidir. Məsələn, Milli İstiqamətləndirmə Mexanizminin əlaqələndirilməsi və uyğunlaşdırılması ilə bağlı Qurumlararası Komitənin işində Milli Koordinator müntəzəm olaraq müvafiq vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının iştirakını təmin edə bilər. Vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının insan alverinə qarşı mübarizə sahəsində belə əlaqələndirmə təşəbbüslərinə cəlb edilməsi üçün hüquqi əsaslar mövcuddur. Belə tərəfdaşlıq münasibətlərinin yaradılması nəticəsində vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları dövlət tərəfindən həyata keçirilən təşəbbüsləri tamamlaya bilər və eyni zamanda dövlətin bu sahədə gördüyü işlərin effektivliyi, xərclər baxımından səmərəliliyi və uğurla nəticələnməsi təmin oluna bilər.

Ofis bütün bunlardan əlavə tövsiyə edir ki, Qurumlararası Komitənin iclasına rəhbərlik zamanı Milli Koordinator aşağıdakıları təmin etsin:

- 1) Milli İstiqamətləndirmə Mexanizminə dair Qaydaların 2.4-cü bəndinin sonuncu cümləsinə aşağıdakı məzmununda düzəliş edilsin: Qurumlararası Komitənin iclaslarına insan alverinə qarşı mübarizə sahəsində aparıcı mövqeyə malik vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının dəvət olunması öhdəliyinin qəbul edilməsi;
- 2) Milli Fəaliyyət Planının müvafiq siyahısında icraçı partnyorlar qismində vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının da qeyd edilməsi;
- 3) Qurumlararası Komitənin iclaslarına insan alveri ilə mübarizə sahəsində aparıcı mövqeyə malik vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının və beynəlxalq təşkilatların dəvət edilməsini təmin etmək. Onların Komitə gündəliyinə daxil edilməsi üçün mövzular təklif etməsinə şərait yaratmaq, iclaslar zamanı vacib hesab etdikləri spesifik məsələlərin qaldırılması

üçün onlara vaxt ayrılması və siyasi, hüquqi və praktiki səviyyələrdə yoxlamaların həyata keçirilməsinə imkan yaratmaq;

- 4) Milli Fəaliyyət Planının üzvlərinin iştirakı ilə Qurumlar-arası Komitənin iclaslarının daha müntəzəm əsasda keçirilməsi və bu iclaslar zamanı vətəndaş cəmiyyəti təmsilçilərinin iştirakının təmin edilməsi. Bu iclaslar zamanı əlaqələndirmə işinin yaxşılaşdırılmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir;
- 5) Əldə olunan məlumatların hakimiyyət orqanları və vətəndaş cəmiyyəti tərəfindən həyata keçirilən insan alverinə qarşı mübarizə tədbirlərinin bütün cəhətlərini əks etdirməsini təmin etmək üçün insan alveri ilə bağlı məlumatların toplanması və təqdim olunmasına dair mövcud mexanizmin təkmilləşdirilməsi;

Təhsil Nazirliyində əlaqələndirici şəxsin təyin olunması

Təhsil Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilməsi üçün, Ofis aşağıdakı tövsiyələri təqdim edir:

- 6) Nazirliyin mandatına uyğun olmaqla, Nazirlik səviyyəsində insan alveri ilə mübarizə məsələlərinə məsul əlaqələndirici şəxsin təyin olunmasını nəzərdən keçirmək; və
- 7) Mövcud sistem çərçivəsində insan alveri ilə mübarizə məsələlərinə məsul əlaqələndirici şəxsin Təhsil Nazirliyinin müxtəlif idarələrinin müvafiq fəaliyyətini əlaqələndirməsinə zəmin yaratmaq.

B. Yardımdan istifadə imkanları

Ölkə daxilində baş verən insan alveri hallarının insan alveri kimi tanınması

Azərbaycan Respublikası Parlamenti tərəfindən həyata keçirilməsi üçün, Ofis aşağıdakı tövsiyələri təqdim edir:

- A. Ölkə daxilində baş verən insan alveri fenomeninin hüquqi və institusional səviyyələrdə insan alveri kimi tanınmasını təmin etmək. Belə bir tanınma dövlətin maraqlarının qorunmasına çox müsbət təsir göstərərdi. Başqa sözlə, ağır cinayət əməli olan insan alverinə qarşı daha adekvat olan ağır cəzaların tətbiq edilməsi mümkün olardı. Anlaşmazlıq və yanlış təfsir edilmə hallarının aradan qaldırılması üçün, mövcud Cinayət Məcəlləsinə düzəliş edilə və insan alveri anlayışının izahından (Maddə 144) "dövlət sərhədindən keçirilməsi" ifadəsi çıxarıla bilər. Müvafiq olaraq, hakimiyyət orqanlarının əməkdaşları üçün dövlət tərəfindən keçirilən bütün təlim proqramlarında dəyişiklik edilə bilər. Bu dəyişiklik qurbanların maraqlarının daha da möhkəmləndirilməsinə xidmət edərdi. Belə ki, insan alverinin ehtimal olunan qurbanları kimi, onlar dövlətin yardım

xidmətlərindən istifadə etmək imkanı əldə edərdilər.

Miqrant işçilərin daha da artan axını nəticəsində yaranmış potensial risklərin qəbul edilməsi

- 9) Miqrant işçilərə münasibətdə əməyin istismarı xarakterli insan alveri cinayətinin hüquqi və institusional səviyyələrdə tanınması. Dövlət hakimiyyət orqanları indiyədək belə bir faktın aşkarlanması barədə rəsmi məlumat verməmişdir. Belə faktların aşkarlanması və cinayətkarların cəzalandırılması üçün əməyin istismarı xarakteri daşıyan insan alveri hüquqi çərçivədə cinayət əməli kimi tanınmalıdır. Bunun əvəzində, hakimiyyət orqanları həmin qurbanlara qarşı qanunsuz miqrasiya ittihamı mövqeyindən çıxış edir.
- 10) Dövlət qurumları və rəsmilərindən əməyin istismarı xarakteri daşıyan, ölkə daxilində baş verən və (və ya) miqrant işçilərə qarşı törədilən insan alveri cinayətinin aradan qaldırılması üçün lazımi tədbirlər görməyi tələb etmək. Məsələn, Dövlət Miqrasiya Xidməti, Dövlət Əmək Müfəttişliyi Xidməti¹⁰⁵ və eləcə də polis və məhkəmə orqanlarının səriştə və bacarıqlarının artırılmasına dövlət tərəfindən daha çox diqqət yetirilə bilər. Dövlət orqanları həm də bu məsələ ilə bağlı həmkarlar təşkilatlarına müraciət edə və onları da bu işə cəlb edə bilər. Vətəndaşlar və ya miqrantlar olmasından asılı olmayaraq, əməyin istismarı xarakteri daşıyan insan alverinə bu iştirakçılar tərəfindən daha çox diqqətin yetirilməsi Azərbaycanın insan alverinə qarşı mübarizəsinə əhəmiyyətli dərəcədə müsbət təsir göstərərdi. Belə ki, qurbanların aşkarlanması, onlara yardım göstərilməsi,¹⁰⁶ müvafiq cinayət əməllərinin təhqiqatı və insan alverçilərinin cinayət təqibi sahəsində vəziyyət daha da yaxşılaşardı.
- 11) İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında qanunda "insan alverinin potensial qurbanları" anlayışına miqrant işçilərin də daxil edilməsi məqsədi ilə həmin qanuna düzəliş etmək təşəbbüsü ilə çıxış etmək.

Qurumlararası Komitənin müvafiq üzvləri tərəfindən həyata keçirilməsi üçün Ofis aşağıdakı tövsiyələri təqdim edir:

- 12) ƏƏSMN. Əməyin istismarı xarakterli insan alverinə məruz qalmış şəxslərin hüquqlarının qorunmasının effektivliyini artırmaq üçün müvafiq hökumət və vətəndaş cəmiyyəti tərəfdəşləri, o cümlədən həmkarlar təşkilatları ilə müzakirələrə başlamaq. Yaxşı olardı ki, ƏƏSMN ödənilməmiş əmək haqqı ilə bağlı mübahisələrdə danışıqlar və ya vasitəçilik praktikasına dair mövcud təcrübənin sənədləşdirilməsinə başlasın. Bu 105 *İnsan alveri ilə bağlı ABŞ-ın Hesabatı.* Hesabatda Azərbaycana ünvanlanmış tövsiyələrdən biri də aşağıdakı kimidir: "potensial məcburi əmək qurbanlarının müəyyənləşdirilməsi üçün tikinti sahələrində yoxlamaların həyata keçirilməsi istiqamətində səyləri gücləndirmək." ABŞ Dövlət Departamenti, İnsan Alveri ilə Mübarizə və Monitorinq İdarəsi. Əlavə məlumat üçün bax: <http://www.state.gov/j/tip/rls/tiprpt/2011/164231.htm>
106 *İnsan alveri ilə bağlı ABŞ-ın Hesabatı.* Hesabatda Azərbaycana ünvanlanmış tövsiyələrdən biri də aşağıdakı kimidir: "aşkarlanmış məcburi əmək qurbanlarının hökumət tərəfindən maliyyələşdirilən qurbanlara yardım imkanlarından istifadə edə bilməsi üçün səylərin gücləndirilməsi" ABŞ Dövlət Departamenti, İnsan Alveri ilə Mübarizə və Monitorinq İdarəsi. Əlavə məlumat üçün bax: <http://www.state.gov/j/tip/rls/tiprpt/2011/164231.htm>.

vasitə ilə hakimiyyət orqanlarının və eləcə də insan alveri qurbanının məlumatlılığını artırmaq mümkündür. Bundan əlavə, həmin vasitə ilə istismara məruz qalmış miqrant işçilərin adekvat tədbirlərdən, o cümlədən yardım, qorunma və təzminat imkanlarından faydalanması təmin olunardı.

- 13) Mənşə ölkələrinə deportasiya olunmuş və ya könüllü olaraq qaytarılmış miqrant işçilər arasında əməyi istismar olunmaqla insan alverinə məruz qalmış şəxslərin müəyyənləşdirilməsinə və onların məhkəməyə müraciət etmək və təzminat əldə etmək imkanlarına şərait yaratmaq məqsədi ilə məqsədəuyğun bir mexanizmin yaradılması üçün müvafiq tərəfdəşlərlə müzakirələrə başlamaq.
- 14) Həmkarlar ittifaqları ilə ünsiyyətin artırılması və onları miqrant işçilərin insan alveri ilə bağlı risklər və mövcud tədbirlər barədə məlumatlandırılmasına istiqamətlənmiş tədbirlər həyata keçirmələrinə həvəsləndirmək.

Küçə uşaqları və şəxsiyyəti təsdiq edən sənədlərə malik olmayan şəxslərlə bağlı problemin mövcudluğunun qəbul edilməsi

Küçə uşaqları və şəxsiyyəti təsdiq edən hər hansı sənədə malik olmayan şəxslər həqiqətən də Azərbaycanda mövcuddur. Başqa ölkələrdən fərqli olaraq, Azərbaycan dövlət hakimiyyət orqanları indiyədək xüsusilə həssas əhali qrupu kimi belə şəxslərin mövcudluğunu qəbul etməmişdir. Bu fenomenin miqyasını başa düşmək üçün Azərbaycan dövlətinə tövsiyə edilir ki, bu əhali qrupunun üzləşdiyi risklərin xarakteri və həmin risklərin mümkün nəticələri qiymətləndirilsin və daha sonra müvafiq cavab mexanizmləri işlənib hazırlansın.

Qurumlararası Komitənin müvafiq üzvləri tərəfindən həyata keçirilməsi üçün, Ofis aşağıdakı tövsiyələri təqdim edir:

- 15) Küçə uşaqları fenomeninin təsir dairəsinin hərtərəfli qaydada öyrənilməsinə nəzərdən keçirmək. İxtisaslaşmış vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları ilə birlikdə həyata keçirilən təhlil nəticəsində küçə uşaqları ilə bağlı hakimiyyət orqanlarının mövcud praktikası cari vəziyyətin qiymətləndirilməsinə və bu fenomenin həll edilməsi üçün mümkün həll yollarının təklif olunmasına imkan verərdi.

Şəxsiyyəti təsdiq edən sənədlərə malik olmayan şəxslərin hüquqlarının tanınması

Daxili İşlər Nazirliyi və Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilməsi üçün, Ofis aşağıdakı tövsiyələri təqdim edir:

- 16) Şəxsiyyəti təsdiq edən sənədlərə malik olmayan şəxslərlə bağlı problemin hərtərəfli olaraq təhlilinin həyata keçirilməsinə nəzərdən keçirmək. Bir daha qeyd etmək yerinə

düşər ki, ən məqsədəuyğun tədbirin görülməsi üçün bu problemin miqyasını öyrənmək ilk növbədə Azərbaycan dövlətinin maraqlarına xidmət edərdi.

Qurbanların statusunun müəyyənləşdirilməsi üçün müvafiq mexanizm

Qurumlararası Komitənin müvafiq üzvləri tərəfindən həyata keçirilməsi üçün, Ofis aşağıdakı tövsiyələri təqdim edir:

- 17) Aşağıdakı orqanların öz spesifik səlahiyyət sahələrinə aid qərarlar verə bilməsinə şərait yaratmaq üçün insan alveri qurbanı statusunun verilməsi üzrə qərar qəbul etmə mexanizmini təkrarən nəzərdən keçirmək: DİN, ƏƏSMN, DMX, Dövlət Sərhəd Xidməti, polis orqanları, məhkəmələr və Bakı şəhərindən kənarında yerləşən məhkəmə hakimiyyəti təmsilçiləri.

Hökumət rəsmiləri üçün təlim

Hökumət tərəfindən həyata keçirilməsi üçün Ofis aşağıdakı tövsiyələri təqdim edir:

- 18) İnsan alverinin bütün formalarının müəyyənləşdirilməsi və insan alveri qurbanları ilə işə dair yerli polis orqanları və Dövlət Sərhəd Xidməti əməkdaşları ilə birlikdə texniki bacarıqların artırılması istiqamətində təlimlərin təşkil edilməsi və qurbanların müəyyənləşdirilməsi prosesinə vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının cəlb edilməsini nəzərdən keçirmək.
- 19) İnsan alveri şübhəsi doğuran işlərdə qurbanların təkrar travmaya məruz qalmasının qarşısını almaq üçün, yalnız sertifikatlaşdırılmış və qurbanlar və uşaqlara qarşı davranış sahəsində xüsusi təlimlərdən keçmiş polis əməkdaşlarının iştirakına icazə verən bir sistemin tətbiq olunmasını nəzərdən keçirmək.
- 20) Əmək Müfəttişliyinin inspektorları üçün əməyin istismarı xarakterli insan alverinin aşkarlanması mövzusunda təlimlərin təşkil olunması.
- 21) Miqrantlar arasında əməyin istismarı xarakterli insan alveri qurbanlarının effektiv qaydada müəyyən olunmasına xüsusi diqqət yetirməklə, Dövlət Miqrasiya Xidməti əməkdaşları üçün təlimlərin təşkil olunması.
- 22) Məişət zorakılığı ilə əlaqədar işlər də daxil olmaqla, insan alveri faktlarına xüsusi diqqət yetirməklə Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin balansında olan 11 Ailə Dəstək Mərkəzinin işçiləri üçün ixtisaslaşmış təlimin təşkil olunmasını nəzərdən keçirmək.
- 23) DİN-nin balansında olan sığınacağın işçiləri üçün təlimin təşkil olunması. Bu işçilər üçün

2010-cu ildə təşkil olunan təlimlərdən keçən müddət ərzində, istismar metodları daha da mürəkkəbləşmişdir və DİN-ə yeni işçilər cəlb olunmuşdur. Digər ölkələrlə peşəkar səviyyədə baş tutan qarşılıqlı mübadilə proqramları da ATƏT üzvü olan ölkələrdəki mütərəqqi təcrübənin, yeni və faydalı biliklərin Azərbaycanda tətbiqi baxımından faydalı ola bilər.

- 24) Təhsil Nazirliyinin Tərbiyə və Məktəbdənkənar Müəssisələr Şöbəsi və De-institutlaşma və Uşaqların Müdafiəsi İdarəsinin əməkdaşları üçün Azərbaycanda insan alverinə qarşı mübarizə və cavab tədbirlərinin mexanizmləri mövzusunda təlimin təşkil olunması.

İctimaiyyətin məlumatlandırılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər

Hökumət tərəfindən həyata keçirilməsi üçün Ofis aşağıdakı tövsiyələri təqdim edir:

- 25) İnsan alverinin formalarına dair məlumatlılığın artırılması məqsədi ilə ölkə ərazisində əməyin istismarı xarakterli insan alverinə dair ictimai məlumatlandırma kampaniyalarının davam etdirilməsi.¹⁰⁷ Miqrant işçilərin hüquqları və yardım əldə edə biləcəkləri yerlər barədə vərəqələr və digər müvafiq təşviqat materiallarının dərc olunması və yayılması.

C. Yardım və qoruma

Düşünmə müddəti

- 26) Avropa Şurasının tövsiyəsinə uyğun olaraq, minimum düşünmə müddətinin müəyyənləşdirilməsi üçün qanunvericilik və Milli İstiqamətləndirmə Mexanizminə düzəliş edilməsi.

Reabilitasiya dövründə yardım

- 27) Vətəndaş cəmiyyəti və ya digər təşkilatlar tərəfindən insan alveri qurbanı kimi tanınan, lakin insan alveri ilə bağlı işlərdə polislə əməkdaşlıq etməyən və DİN tərəfindən insan alveri qurbanı kimi tanınmayan şəxslər üçün dövlət yardımı və sığınacaq imkanlarının genişləndirilməsi.¹⁰⁸

¹⁰⁷ İnsan alveri ilə bağlı ABŞ-ın Hesabatı. Hesabatda Azərbaycana ünvanlanmış tövsiyələrdən biri də aşağıdakı kimidir: "həm cinsi, həm də əməyin istismarı xarakterli insan alveri barədə ictimai məlumatlılığın artırılması istiqamətində işlərin görülməsini davam etdirmək" ABŞ Dövlət Departamenti, İnsan Alveri ilə Mübarizə və Monitorinq İdarəsi. Əlavə məlumat üçün bax: <http://www.state.gov/j/tip/rls/tiprpt/2011/164231.htm>.

¹⁰⁸ İnsan alveri ilə bağlı ABŞ-ın Hesabatı. Hesabatda Azərbaycana ünvanlanmış tövsiyələrdən biri də aşağıdakı kimidir: "polis orqanlarına rəsmi şikayət ərizəsi ilə müraciət şərti olmadan, ölkə daxilində baş vermiş insan alveri cinayətlərinin qurbanları üçün ilkin yardımın göstərilməsi işlərini davam etdirmək" ABŞ Dövlət Departamenti, İnsan Alveri ilə Mübarizə və Monitorinq İdarəsi. Əlavə məlumat üçün bax: <http://www.state.gov/j/tip/rls/tiprpt/2011/164231.htm>.

Reintegrasiya dövründə yardım

- 28) Mövcud qanunvericilik çərçivəsində öz funksiyalarını yerinə yetirməsinə şərait yaratmaq üçün, Qurbanlara Yardım Mərkəzinin cari potensiallarının bir daha nəzərdən keçirilməsi. Buraya aşağıdakı tədbirlər daxil edilə bilər: DİN-nin sığınacağı, Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi və eləcə də ixtisaslaşmış vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları tərəfindən göstərilən yardımın maksimallaşdırılmasına nail olmaq üçün Qurbanlara Yardım Mərkəzinin cari mandatının bir daha nəzərdən keçirilməsi. Qurbanlara Yardım Mərkəzi güzəştli yaşayış yeri ilə təminat kimi spesifik reintegrasiya xidmətlərinin göstərilməsi üçün yaradılmışdır. Qurbanlara Yardım Mərkəzinin işi üçün tələb olunan bütün zəruri avadanlıqların təmin edilməsi.
- 29) İnsan alveri ilə bağlı risklər barədə ictimai məlumatlılığın artırılması məqsədi ilə Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin balansında fəaliyyət göstərən 11 Ailə Dəstək Mərkəzindən istifadə etməyi nəzərdən keçirmək.

Hüquqi məsələlərlə bağlı yardım və qoruma

- 30) İstismara məruz qalmış miqrant işçilər də daxil olmaqla, insan alveri qurbanları üçün hüquqi yardım sisteminin işlənməsinə dair təşəbbüslə çıxış etmək;
- 31) İnsan alverinə məruz qalmış şəxslərin hüquqlarına hörmət edilməsinin zəruriliyi barədə Ədliyyə Nazirliyi, məhkəmələr və prokurorluq kimi müvafiq dövlət hakimiyyət orqanlarına dövrü məktubun göndərilməsini nəzərdən keçirmək.
- 32) Cinayət təhqiqatı və məhkəmə prosesləri zamanı insan alverinə məruz qalmış şəxslərin həmin əməli törətmiş cinayətkarlar tərəfindən təhdid və hədələrə məruz qalmamasını təmin etmək üçün mövcud mexanizmlər və qanunvericilikdən istifadə etmək.
- 33) İnsan alveri törətmiş şəxslər tərəfindən hədələnen və ya qorxudulan qurbanlar və vəkillərin effektiv surətdə polis tərəfindən qorunması ilə bağlı polisə müraciət də daxil olmaqla, qurbanlar və qurbanların hüquqları ilə bağlı məsələlər sahəsində çalışan vəkillər üçün təlimin təşkil olunması.
- 34) İnsan alverinə qarşı hüquq mühafizə orqanlarının cavab mexanizmi həddən artıq mərkəzləşmiş xarakter daşıyır və cari məhkəmə sisteminə insan alveri cinayəti ağır cinayət hesab olunur. Belə işlərə beş məhkəmə tərəfindən baxılır. Təvsiyə edilir ki, həmin mexanizmin güclü və zəif cəhətləri və eləcə də belə cinayət əməllərinin DİN ilə birlikdə qiymətləndirilməsi həyata keçirilsin.

Təzminat

- 35) İnsan alverçilərinə qarşı hüquq mühafizə orqanları tərəfindən həyata keçirilən cinayət təqibi proseslərində iştirak etməyə razılıq verib-verməməsindən asılı olmayaraq, DİN və ya digər qurumlar tərəfindən insan alveri qurbanı hesab olunan bütün şəxslərin Qurbanların Təzminat Fondundan istifadə etməsinə şərait yaradılması.

ƏLAVƏ I: Əlaqələndirmə və qurbanlara yardım sahəsində ATƏT üzvü olan ölkələrin mütərəqqi təcrübəsi (Rumıniya, Niderland və Serbiya)

1. Rumıniya

Rumıniyada insan alverinə qarşı mübarizənin və insan alveri qurbanlarına göstərilən yardımın monitorinqini həyata keçirən ayrıca Agentlik yaradılmışdır. Bu Agentlikdə 95 işçi çalışır.¹⁰⁹ Bu qurum insan alverinə qarşı mübarizədə əsas rollardan birini oynayır. Belə ki, insan alverinə qarşı mübarizə tədbirlərinin və eləcə də bu sahədə dövlət qurumları tərəfindən müvafiq siyasətin əlaqələndirilməsi, qiymətləndirilməsi və monitorinqi Agentliyin üzərinə düşür. Agentliyin prezidenti həm də İnsan alverinə qarşı mübarizə üzrə milli koordinator vəzifəsini yerinə yetirir. Agentlik aşağıda qeyd olunan vacib məsələlərin həllinə cavabdehdir:

İnsan alverinə qarşı mübarizə üzrə milli strategiyanın hazırlanması;

Bu sahədə milli standartların müəyyənləşdirilməsi;

İnsan alverinə qarşı mübarizə sahəsində dövlət qurumlarının fəaliyyətinin monitorinqi və vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları ilə əməkdaşlığın təmin edilməsi;

İnsan alverinin qarşısının alınması, o cümlədən insan alveri qurbanlarına yardım göstərilməsi ilə bağlı proqram və layihələrin hazırlanması. Müraciət olduqda, bu sahədə proqramların həyata keçirilməsində digər qurumlara köməklik göstərmək;

Bu sahədəki qanunvericiliyin tamamlanması və təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təkliflərin verilməsi.

Agentlik həm də ölkə üzrə məruzəçi qismində çıxış edir və bu kontekstdə aşağıdakılara cavabdehdir:

İnsan alveri ilə bağlı statistik məlumatların və digər informasiyanın toplanması, saxlanması, işlənməsi və təhlili;

İnsan alveri ilə bağlı rəsmi məlumatların ictimaiyyətə açıqlanması və yayılması;

Bu fenomenin qiymətləndirilməsi üzrə göstəricilərin və meyarların müəyyənləşdirilməsi;

İnsan alveri probleminin öyrənilməsi üçün sorğular və tədqiqatların həyata keçirilməsi;

Rumıniyada insan alveri probleminin vəziyyətinə dair illik hesabatın tərtib edilməsi və təsdiq üçün hökumətə təqdim olunması.

Agentlik öz işini şəffaflıq prinsipi əsasında yerinə yetirir. Belə ki, Agentliyin işi ilə onun internet sahifəsi vasitəsi ilə tanış olmaq mümkündür. İnternet sahifəsi müntəzəm olaraq yenilənir və hazırlanmaqda olan sənədlərin layihə variantları və eləcə də bütün hesabatların yekun variantları həmin internet sahifəsində yerləşdirilir. Beləliklə, insan alverinə qarşı mübarizə sahəsində fəaliyyət göstərən və siyasi qərarların verilməsində marağı olan bütün təşkilat və qurumlar istənilən vaxt bu

¹⁰⁹ Agentliyin işi Rumıniya hökumətinin 2011-ci ilin may ayında qəbul etdiyi 460 sayılı qərarla tənzimlənir.

sənədlərlə tanış olmaq imkanı əldə edirlər. Daha sonra onlar öz rəylərini, qeydlərini və fikirlərini birbaşa olaraq Agentliyə göndərə bilirlər. Agentlik isə öz növbəsində həmin müraciətləri nəzərdən keçirir və müzakirəyə çıxarır.

2. Niderland

Niderlandda İnsan alverinə qarşı mübarizə üzrə məruzəçi ədliyyə naziri tərəfindən dörd il müddətinə təyin olunur. Səlahiyyət müddəti başa çatdıqda, məruzəçi təkrarən təyin oluna bilər.¹¹⁰ Məruzəçinin işi Ədliyyə Nazirliyinin müvafiq əmri əsasında istiqamətləndirilir. Bu əmr 2009-cu ilin dekabr ayında rəsmi qəzetdə dərc olunmuşdur. Həmin əmrdə uşaq pornoqrafiyası ilə mübarizə aparmaq mandatı da məruzəçinin səlahiyyətlərinə əlavə olunmuşdur.

Əmrin birinci maddəsində qeyd olunur ki, insan alverinə qarşı mübarizə üzrə məruzəçi öz fəaliyyətini ölkə miqyasında həyata keçirir. 2-ci maddədə göstərilir ki, məruzəçinin işi onun Bürosu tərəfindən təşkil olunur. Büro daimi ştat yeri üzrə çalışan əməkdaşlardan ibarətdir. 3-cü maddədə müəyyən olunmuşdur ki, ölkə üzrə məruzəçinin və Bürodakı əməkdaşların iş metodları məruzəçi tərəfindən müəyyənləşdirilir. 4-cü maddədə məruzəçiyə aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi tapşırılır:

- İnsan alveri və uşaq pornoqrafiyasının yayılması və xarakterini qiymətləndirmək, insan alveri və uşaq pornoqrafiyası ilə mübarizədə siyasət vasitələrinin effektivliyini qiymətləndirmək;
- İllik planlaşdırma işlərini həyata keçirmək;
- İnsan alveri və uşaq pornoqrafiyası problemi ilə mübarizə və belə cinayətlərin qarşısının alınması üzrə hökumətə məsləhət vermək;
- Ədliyyə naziri vasitəsi ilə, hökumətə illik hesabatlar təqdim etmək.

5-ci maddədə qeyd olunur ki, hesabatlara ən azı aşağıdakı mövzular daxil edilməlidir: i) hesabatlılıq və tədqiqat metodları, ii) tədqiqatların nəticələri və yekunlar, iii) insan alveri və uşaq pornoqrafiyası problemi ilə mübarizə və belə cinayət əməllərinin qarşısının alınması ilə bağlı tövsiyələr. Bundan əlavə, ölkə üzrə məruzəçi mərkəzi hökumətə, yerli hökumətlərə və digər rəsmi orqanlara, beynəlxalq təşkilatlara və qeyri-hökumət təşkilatlarına tövsiyələr ünvanlaya bilər. Bundan əlavə, ədliyyə naziri hesabatları Parlamentin hər iki palatasına təqdim edir. Təcrübədə ölkə üzrə məruzəçi hesabatları rəsmi iclas zamanı təqdim edir və daha sonra onları dərc edir. Ölkə üzrə məruzəçi və Nazirlik arasında rəsmi məsləhətləşmə baş vermir. Bundan əlavə, hesabatların dərc olunması üçün Nazirliyin razılığı tələb olunmur. Bütün bunlar da məruzəçinin müstəqilliyini təmin edir.

3. Serbiya

Serbiya insan alverinə qarşı mübarizə aparacaq qabaqcıl ölkələrdən biri olmuşdur. Bu ölkədə milli istiqamətləndirmə mexanizminin yaradılmasına 2002-ci ildən başlanılmışdır. 2003-cü ildə, DTİHB

¹¹⁰ Bu Əmrin holland dilindən başqa bir dildə tərcüməsi mövcud deyil. Məruzəçinin təyinatı Əmrin 6-cı maddəsində nəzərdə tutulmuşdur.

MİM haqqında məlumat kitabını hazırlayarkən, digər modellərlə yanaşı Serbiya modelini də əsas götürmüşdür.

Serbiya həm də Belqradada yerləşən Uşaq və Gənclərin Təربiyəsi İnstitutu daxilində İnsan Alveri Qurbanlarının Qorunması İşlərinin Əlaqələndirilməsi üzrə Agentlik¹¹¹ təsis etmişdir. Həmin Agentlik Sosial Siyasət Nazirliyi və ATƏT-in Serbiya və Monteneqrodakı Missiyası tərəfindən həyata keçirilən birgə layihə çərçivəsində təsis olunmuşdur. 2004-cü ildən bəri bu Agentlik Milli İstiqamətləndirmə Mexanizmində aparıcı rol oynayır. Agentliyin əsas vəzifəsi Serbiyada insan alveri qurbanlarının qorunması və onlar üçün yardımın təşkil olunmasında əlaqələndirmə mərkəzi kimi çıxış etməkdir. Bununla yanaşı, Agentlik birbaşa yardım göstərmir və insan alveri qurbanlarını təkbaşına müəyyən etmir. Agentlik ölkə daxilində və ondan kənar qurbanlar üçün mövcud yardım xidmətləri barədə məlumatlar verir. Agentlikdə cəmi iki nəfər çalışır və onlar Agentliyin bütün Serbiya ərazisindəki fəaliyyətini həyata keçirirlər.¹¹²

Qurumlar-arası əlaqələndirmə prosesində vətəndaş cəmiyyətinin iştirakının təmin edilməsi və insan alveri qurbanları üçün yardımın təşkil olunması sahələrində Serbiya qabaqcıl təcrübəyə malikdir. Konkret desək, Serbiyada vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları Respublika Komandası adlanan və fəaliyyəti dövlət tərəfindən təşkil edilən insan alverinə qarşı mübarizə siyasətinin müəyyənləşdirilməsi və əlaqələndirilməsi mexanizmlərinin tərkibinə daxilidirlər. Respublika Komandası dörd ixtisaslaşmış işçi qrupdan ibarətdir. Vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları bu işçi qruplardan ikisinə (uşaqların insan alverinə cəlb edilməsi ilə mübarizə və insan alverinin qarşısının alınması və maarifləndirmə) rəhbərlik edir. Bundan əlavə, ixtisaslaşmış vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları insan alveri qurbanlarına birbaşa yardımın göstərilməsində hərtərəfli iştirak edirlər. Bu təşkilatlar insan alveri qurbanları üçün tərtib olunmuş proqramlar işləyib hazırlamışlar. İstiqamətləndirmə mexanizmində əlaqələndirici rol dövlət tərəfindən həyata keçirilir. Lakin insan alveri qurbanları üçün spesifik yardım proqramları birbaşa olaraq vətəndaş cəmiyyəti tərəfindən reallaşdırılır.

Xüsusilə təqdirəlayiq haldır ki, dövlət və vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları arasında əlaqələndirmə və əməkdaşlıq öhdəliyi Serbiya qanunvericiliyində təsbit olunmasa da, həmin əlaqələndirmə və əməkdaşlıq praktikasını yüksək səviyyədə həyata keçirilir. Vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının cəlb olunması ənənəsi Serbiyanın insan alverinə qarşı mübarizə təşəbbüslərinə başladığı vaxtdan bəri 11 ildir ki inkişaf etməkdədir. Dövlətin insan alverinə qarşı mübarizə təşəbbüslərində vətəndaş cəmiyyətinin iştirakını nəzərdə tutan yeganə rəsmi sənədi 2006-cı il¹¹³ üzrə Milli Strategiya və Milli Fəaliyyət Planından ibarətdir.¹¹⁴

111 Agentliyin işini tənzimləyən sənəd: *İnsan alveri qurbanlarının qorunması tədbirlərinin koordinasiyasına dair Təlimat*.

112 Serbiyada insan alverinə qarşı mübarizə sahəsində uzun müddətdən bəri fəaliyyət göstərən "ASTRA" adı təşkilatın hazırladığı hesabat: *2000-2010-cu illər ərzində Serbiyada insan alveri*. Hesabatın mətni ilə aşağıdakı internet sahifəsi vasitəsi ilə tanış olmaq mümkündür: <http://www.astra.org.rs/eng/wp-content/uploads/2008/07/palermo-2010-ENG-web.pdf>

113 *Serbiya Respublikasının Rəsmi Qəzeti*, N: 111/06.

114 Serbiya Respublikası hökumətinin 30 aprel 2009-cu il tarixli, 021-10196/2006-4 sayılı Qərarı. Həm Strategiya sənədində, həm də Milli Fəaliyyət Planında hökumət, qeyri-hökumət və beynəlxalq iştirakçılarla əməkdaşlığın rəsmiləşdirilməsi tələbi öz əksini tapmışdır. Hər bir müvafiq iştirakçının rol və vəzifələri əməkdaşlıq barədə protokollarda təsbit olunur.

Əlavə II: Müsahibələrdə iştirak etmiş qurumların və təşkilatların siyahısı

1. Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi
2. Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyi
3. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi
4. Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi
5. Azərbaycan Respublikası Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi
6. Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyi yanında İnsan alveri qurbanları üçün sığınacaq
7. Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyi yanında qaynar xətt
8. Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı
9. Azərbaycan Miqrasiya Mərkəzi
10. Təmiz Dünya (Clean World) İctimai Birliyi
11. Azərbaycan Uşaqlar Birliyi (Azerbaijan Children's Union)
12. Vətəndaşların Əmək Hüquqlarının Müdafiə Liqası (Citizens' Labour Rights Protection League)

Əlavə III: Təhlil edilən sənədlərin siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının insan alverinə qarşı mübarizə üzrə Milli Fəaliyyət Planı (2009-2013-cü illər). 6 fevral 2009-cu il tarixdə qəbul edilmişdir.
2. İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. 29 iyun 2005-ci il tarixdə qəbul edilmişdir.
3. İnsan alveri qurbanları üçün Milli İstiqamətləndirmə Mexanizmlərinə dair Qaydalar. 11 avqust 2009-cu il tarixdə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 123 sayılı Qərarı ilə qəbul edilmişdir.
4. İnsan alveri qurbanlarının müəyyənləşdirilməsinə dair Qaydalar (indikatorlar). 3 sentyabr 2009-cu il tarixdə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 131 sayılı Qərarı ilə qəbul edilmişdir.
5. İnsan alveri qurbanlarının xüsusi polis qurumuna istiqamətləndirilməsi barədə Qaydalar. 1 fevral 2008-ci il tarixdə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 21 sayılı Qərarı ilə qəbul edilmişdir.
6. İnsan alveri qurbanları üçün xüsusi müəssisələrin təsis olunması, maliyyələşdirilməsi, fəaliyyəti və belə müəssisələrin fəaliyyətinə rəhbərlik barədə Qaydalar. 9 noyabr 2005-ci il tarixdə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 203 sayılı Qərarı ilə qəbul edilmişdir.
7. İnsan alveri qurbanlarının sosial reabilitasiyası haqqında Əsasnamə. 6 mart 2006-cı il tarixdə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 62 sayılı Qərarı ilə qəbul edilmişdir.
8. İnsan alveri qurbanı olan uşaqlar üçün sığınacaqlara dair Qaydalar. 19 noyabr 2009-cu il tarixdə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 180 sayılı Qərarı ilə qəbul edilmişdir.
9. İnsan alveri qurbanlarına kömək fondu haqqında Əsasnamə. 12 yanvar 2006-cı il tarixdə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 68 sayılı Qərarı ilə qəbul edilmişdir.
10. Reintegrasiya dövründə insan alveri qurbanlarına verilən müavinətin məbləğinin müəyyənləşdirilməsi barədə Qaydalar. 17 iyun 2006-cı il tarixdə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 152 sayılı Qərarı ilə qəbul edilmişdir.
11. Qaynar xəttin fəaliyyətinə dair daxili Qaydalar. Daxili İşlər Nazirliyinin Əmri. 27 oktyabr 2007-ci il.